cogito

JOHN GRAY

ölümsüzleştirme kurulu

Bilim Işığında Kefeni Yırtmaya Dönük Garip Arayış

Çeviren: Nurettin Elhüseyni

YKY
Yapı Kredi Yayınları

ÖLÜMSÜZLEŞTİRME KURULU

John Gray (1948, South Shields, İngiltere) Özellikle analitik felsefe ve fikirler tarihi alanlarında çalışan siyaset felsefecisi. London School of Economics and Political Science'ta profesör olarak çalıştı. *The Guardian, The Times Literary Supplement* ve *New Statesman*'da düzenli olarak kitap eleştirileri yazmaktadır. Bir düzineyi aşkın kitaba imza atmış yazarın çalışmaları arasında on dört dile çevrilmiş bulunan *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism* (1998) de vardır.

Nurettin Elhüseyni (Silvan/Diyarbakır, 1954). Darüşşafaka Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. AnaBritannica'da yazı kurulu üyesi ve çeşitli yayın kuruluşlarında editör olarak çalıştı. Halen serbest çevirmenlik ve araştırmacılık yapıyor. YKY için çevirdiği kitaplar şunlardır: *Gezgin Şölen* (YKY, 2010); *Demokrasi Neye Yarar?* (YKY, 2010); *Solan Akdeniz: 1550-1870 / Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım,* Faruk Tabak (YKY, 2010); *Gezgin Şölen: Gıda Küreselleşmesinin On Bin Yılı,* Kenneth F. Kiple (YKY, 2010); *Canavarlar Garip Yaratıklar Kitabı,* Christopher Dell (YKY, 2010); *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusya'sında Özel Yaşam,* Orlando Figes (YKY, 2011); *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirişi,* Niall Ferguson (YKY, 2011).

John Gray'in
YKY'deki kitapları

Saman Köpekler (2008)
Ölümsüzleştirme Kurulu (2013)

JOHN GRAY

Ölümsüzleştirme Kurulu

Bilim Işığında Kefeni Yırtmaya Dönük Garip Arayış

Çeviren:
Nurettin Elhüseyni

YKY
Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 3853
Cogito - 203

Ölümsüzleştirme Kurulu / John Gray
Özgün adı: The Immortalization Commision
Science and Strange Quest to Cheat Death
Çeviren: Nurettin Elhüseyni

Kitap editörü: Tamer Erdoğan
Düzelti: Filiz Özkan

Kapak tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rifat

Baskı: Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Haramidere - Avcılar / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Çeviriye temel alınan baskı: Allen Lane, Penguin Londra, 2011
1. baskı: İstanbul, Mart 2013
ISBN 978-975-08-2504-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2011
Sertifika No: 12334
© John Gray, 2011

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Her kurşun deliği ölümsüzlüğe açılan bir kapıdır.

Frederic Seidel

Aşk her şeye kadirdir – ölüleri diriltme dışında.

Emily Dickinson

İÇİNDEKİLER

İzinler • 9

Önsöz: Kefeni Yırtmaya Dönük İki Girişim • 11

1 Çapraz-Yazışmalar • 17

Darwin'in bir ruh çağırma seansına katılışı – Psişik Araştırmalar Derneği'nin kurucuları F. W. H. Myers ve Henry Sidgwick'in öldükten sonra mesaj gönderme yolunu ayarlayışı – Otomatik yazı ve çapraz-yazışmalar – Doğal seçilim teorisinin öncülerinden Alfred Russel Wallace'ın tinselciliğe yönelişi – Sidgwick'e göre öbür dünya arayışı ve etikteki kara delik – Darwin ve ruhun ölümsüzlüğü – Trinity College bahçesinin alacakaranlığında George Eliot'ın görev üzerine söylemleri – Öbür dünyanın bazı çeşitlemeleri – Myers ve ölüm sonrası evrim – Sidgwick'in mezar ötesinden mesajı: "Hâlâ arıyorum" – Bilinçdışının iki versiyonu – Bilinçaltı benlik ve kişileştirmenin gücü – Henry Sidgwick ve Madam Blavatski – Sidgwick, Myers ve eşcinsellik – Myers ve gizli bir aşk – Arthur Balfour ve kendini baltalayan bilimsel doğalcılık felsefesi – Balfour'nın çoktan ölmüş aşkının ona bir mesaj gönderişi – Paskalya öncesindeki Pazar – Çapraz-yazışmalar, Öykü ve Tasarı – Ölüm sonrası öjenik ve bir çocuk Mesih – Mars'tan bir mektup – Myers'ın esrarengiz ilham perisi "Clelia"nın ortaya çıkışı ve kayboluşu – Bir bilinçaltı macerasının sona erişi – Uspenski ve sonsuz dönüş – Londra alevler içinde

2 Tanrı-Yaratıcılar • 87

H. G. Wells'in Rusya'ya gidişi ve âşık oluşu – Maksim Gorki'nin sırdaşı ve Wells'in "Sevgili-Gölge"si Moura – Robert Bruce Lockhart, Moura ve "Lockhart komplosu" – Wells'in sevgilisi Moura'nın gizli yaşamını keşfedişi – Moura'nın kahkahası – Bal kokusu – Wells, Darwin ve Dr. Moreau – "Şeylerin gelecekteki düzeni" diye bir şeyin yokluğu – Tanrı-yaratıcı

Maksim Gorki – Sovyet Aydınlanma Komiseri ve okültist Anatoli Lunaçarski – Nörolog ve parapsikolog Vladimir Behterev'in Stalin'i ziyaret edişi – Lamarck ve Lisenko – Beyaz Deniz Kanalı hümanizmi – Gorki ve kemirgenlerin kırımı – Ölümsüzlük ve roket bilimi: Konstantin Ziyolkovski – Azman bir pire Stalin – Gorki'nin seyahat bavulu – Gorki'nin ölümü: "Romanın sonu, kahramanın sonu, yazarın sonu" – Sovyet bakan, kara para aklayıcısı ve kriyojeni öncüsü Leonid Krasin – Ortodoks mistik ve tekno-ölümsüzlük savunucusu Nikolay Fyodorov – Ölümsüzleştirme Kurulu – Kübist-fütürist ressam ve Lenin'in anıt mezarının ilham babası Kazimir Maleviç – *Güneşe Karşı Zafer* – Çekacı iki üst-insan – Stalin'in kahve makinesi – Ölüm makinesi – Kolonya, küller ve taze ekmek – Aleister Crowley'nin çömezi ve Stalin'in savunucusu Walter Duranty – Metot oyunculuğu ve göstermelik duruşmalar – Moura'nın şenlik ateşi

3 Tatlı Ölümlülük • 157

Otomatik yazıdan dondurarak bekletmeye – Donmayla ve açlıkla sonsuz yaşama varış – Küresel ısınma ve ölümlü dünya – Ray Kurzweil ve tekillik – Yapay zekâ ve sanal evrim – İnsanın soyca tükenişine yönelik bir program olarak ölümsüzlükçülük – İçinden çıkılmaz sorunlar yaratıcı bir makine olarak bilim – Doğa yasaları ya da başlangıçtaki kaos – Yağmur – Kazablanka'da ölümün tatlı kokusu – Bir yaprağın düşüşü

Teşekkürler • 181

Notlar • 185

İzinler

Yazar bu kitapta telif ürünlerinin kullanılmasına izin veren şu kuruluşlara teşekkür etmek ister: Keith Douglas'ın *Complete Poems* kitabındaki "How to Kill" şiirinden alıntı için Faber & Faber Ltd; György Faludy'nin Robin Skelton tarafından çevrilen *Selected Poems 1933-80* kitabındaki "Soliloquy on Life Death" şiirinden alıntı için University of Georgia Press; Czesław Milosz'un *New and Collected Poems, 1931-2001* kitabındaki "Through Our Lands" şiirinden alıntı için Wake Forest University ve Faber & Faber Ltd; Wallace Stevens'in *Collected Poems* kitabındaki "The Rock", "Angels Surrounded by Paysans" ve "Waving Adieu, Adieu, Adieu" şiirlerinden alıntılar için Random House USA ve Faber & Faber Ltd.

Önsöz:
Kefeni Yırtmaya Dönük İki Girişim

Bilim 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında ölümle cebelleşmenin aracına dönüştü. İnsanları ölümlülükten kurtarmak adına bilginin gücüne başvuruldu. Bilim bilime karşı kullanıldı ve büyüye dönük bir mecra haline geldi.

Bilim aslında insanların ölünce nihai unutulmayla karşılaşma ve bir canlı türü olarak sonunda yok olma bakımından diğer hayvanlardan farklı olmadığı bir dünyayı açığa çıkarmıştı. Bizzat Darwin tarafından tam kabul edilmese bile, Darwinizm'in verdiği mesaj buydu. Böyle bir tasavvur hemen herkes için dayanılmaz bir şeydi ve dinden vazgeçen çoğu kimse, bilimin açığa vurduğu dünyadan kaçış için bilime yöneldi.

Britanya'da insan kişiliğinin bedensel ölümden sonra sürdüğünü gösterecek bilimsel kanıtlar bulmaya yönelik güçlü ve geniş çevreli bir akım ortaya çıktı. Dönemin önde gelen bazı kişilerince desteklenen psişik araştırmacılar, ölümsüzlüğün kanıtlanabilir bir olgu olabileceği kanısındaydı. Çok rağbet gören ruh çağırma seansları, Victoria döneminin sıkıcı akşamlarında vakit geçirmek üzere uydurulmuş salon oyunlarından ibaret değildi. Hayata anlam vermeye dönük tedirgin ve kimi zaman umarsız bir arayışın parçasıydı. Bu arayışa kapılanlar arasında etik üzerine incelemesi günümüzde hâlâ okutulan Cambridge felsefecisi Henry Sidgwick, Darwin'le birlikte doğal seçilimi ortaya attıktan sonra tinselciliğe yönelen Alfred Russel Wallace ve bazılarına göre yıllar önce âşık olduğu ölü bir kadınla ömrünün son yıllarında otomatik yazı yoluyla haberleşmeye çalışan İngi-

liz başbakanlarından ve Psişik Araştırmalar Derneği başkanlarından Arthur Balfour vardı.

Psişik araştırmacıların insan kişiliğinin ölümden sonra sürdüğü yolunda kanıt bulma arayışının ardında bilimsel materyalizme tepki yatmaktaydı. Ama çoğu durumda bu arayışa daha kişisel başka güdüler de yön verdi. Önde gelen psişik araştırmacılar bir gizlilik düsturuna uyarak kendilerini mercek altına alınmaktan koruyan bir elit tabakanın mensuplarıydı; normal-ötesine dönük araştırmalarını hayatlarının kendilerince ya da mensup oldukları kültürce makbul sayılamayacak ya da sayılmayacak yönlerini açığa çıkarmak ve daha sonra tekrar gözlerden saklamak için kullandılar. Ancak bir yüzyıl kadar sonra kamuoyuna açıklanan bir olayda, bir çocuk Mesih yaratmaya dönük bir gizli tasarıya bulaştılar. Otuz yılı aşkın bir süre "çapraz-yazışma" yoluyla ölülerle iletişim kurmaya kalkışan ve otomatik yazı temelinde binlerce sayfalık metin hazırlayan bu psişik araştırmacılar, ölü bilim adamlarınca öbür dünyada yürütülen ve yaşadığımız dünyaya huzur getirebilecek bir deneyin parçası olduklarına inanmaktaydılar.

İngiliz elit tabakasından bazı kesimlerin psişik araştırmalara daldığı sıralarda, Rusya'da ölüm karşıtı başka bir akım uç verdi. Rusya'da bilim ve bilinmezlik İngiltere'deki gibi ayrı değildi; dinin yerine geçecek bir şey yaratmayı amaçlayan bir düşünce akımında iç içe geçmişti. Bu anlayışı en belirgin biçimiyle "tanrı-yaratıcılar", yani insanlığın günün birinde, belki de kısa bir süre sonra ölümü alt edebileceğine inanan Bolşevik aydınlar arasında görmek mümkündü. Tanrı-yaratıcılar arasında Maksim Gorki'nin yanı sıra, yeni Sovyet rejiminde Aydınlanma Komiserliğine atanmış eski bir teozofist olan Anatoli Lunaçarski ve ölülerin teknolojik yoldan diriltilebileceğine inanan Rus mistik Nikolay Fyodorov'un çömezlerinden Leonid Krasin vardı. Sovyet dış ticaret bakanı olan Krasin, Lenin'in naaşını koruma yönündeki kararları alan ve "Ölümsüzleştirme Kurulu" diye anılacak olan topluluktaki kilit bir kişilikti.

Rus tanrı-yaratıcıları bilimin gücünü kullanarak ölümün alt edilebileceği kanısındaydı. İngiliz psişik araştırmacılar ise ölümün başka bir yaşama geçiş olduğunun bilimle gösterilebilece-

ği kanısındaydı. Her iki durumda da bilim, din ve büyü arasındaki sınırlar bulanıktı ya da hiç yoktu.

Britanya'da olduğu gibi, Rusya'da da bilim Darwin'in öğrettiği dersten kaçınmak için kullanıldı: İnsan sonuçta bir hayvandır ve dünyevi yurdunun ötesinde bir gelecek güvencesi verecek özel bir yazgısı yoktur. Bu saptama bilimsel fabllar yazan H. G. Wells'in ikna edilmesini gerektirmeyecek bir doğruydu. Wells ömrünü, ona kulak vermeye yatkın herkesi akıllı bir azınlığın evrimi denetim altına almasının gerektiğine inandırmaya adamış biriydi. İnsanlığı tarihin kaosundan çekip çıkarmaya öncülük edeceğine inandığı yeni Bolşevik rejimin önderleri Gorki ve Lenin'le görüşmek üzere Rusya'ya gitti. Ama Rusya'dayken bir çıkış yolu olmadığını tecrübeyle öğrenmiş olan ve sonradan hayat arkadaşı olacak bir kadınla tanıştı. Hayata tutunma olayların akışına uymaya bağlıydı ve kadın açısından bunun anlamı, gizli polisçe Wells'in –ve ondan önce de Gorki'nin– peşine takılmaktı. "Sevgili-Gölge" diye nitelendirdiği kadının hayata tutunmayı nasıl başardığının açığa çıkması, Wells'in dünya görüşünü darmadağın etti. Bir türlü anlayamadığı bir sevgiliden kopamayan Wells, geri kalan insanlardan farklı olmadığının bilincine vardı. Umut bağladığı akıllı azınlık yoktu ve bu durum onu insanın soyca tükenişinin önlenemeyeceğini kabul etmeye zorladı.

Her iki kesimin de ölümsüzlük peşinde koşarken bilime başvurmasına karşın, İngiltere ve Rusya'da ölüme başkaldıranlar çok farklıydı. Bunun sebeplerinden biri, koşullarının çok ayrı olmasıydı. Psişik araştırmaların geliştiği dönem boyunca İngiliz yaşamı kesintisiz bir süreklilik içindeydi. Birinci Dünya Savaşı bile baskın toplum düzenini altüst edemedi. Yeryüzü sarsılmış, ama eski ev yıkılmadan ayakta kalmıştı. Bu koşullarda ölümün üstesinden gelmenin tek yolu, yaşayanların aklını çelmekti.

Psişik araştırmacıların hedefi bedensel ölümden sonra insan aklının işlediğini göstermekten ibaret değildi. Aynı zamanda ölülerin canlılarla irtibata geçmesini sağlamaktı. Çapraz-yazışmalardaki amaç daha da kapsamlıydı. Ölülere canlıları kurtarma görevi verildi; ölüm sonrasında belirlenen Mesih, insan-

lığı kendisinden kurtaracaktı. Dünya anarşiye doğru kaysa bile, ilerleme öbür tarafta sürmekteydi.

Rusya'da ise öbür taraf diye bir şey yoktu. Bütün bir uygarlığın maddi temeli ortadan kalkmış ve onunla birlikte öbür dünya da kaybolmuştu. Tedrici ilerlemeye inanç Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte Britanya'da zayıflarken, Rusya'da yok olmuştu. Liberallerin çok sevdiği "adım adım" gelişme düpedüz mümkün değildi artık. Ama ilerleme fikri hepten bir tarafa atılmadı. Radikal bir yapı kazandı ve Rusya'nın yeni yöneticilerinde insanlığın yıkımlarla ilerlediği kanısını güçlendirdi. Sadece sosyal kurumlar değil, insan doğası da yıkılmalı ve ancak ondan sonra yeni baştan yaratılmalıydı. Bilimin gücü tam kullanıldığında, ölüm zorla alt edilebilirdi. Ama buna ulaşmak için, insan denen hayvanın yeniden oluşturulması gerekirdi, hem de on milyonlarca insanın öldürülmesini gerektirecek bir uğraşla.

Gerek tanrı-yaratıcılar, gerekse psişik araştırmacılar insanların o dönemde bilimce saptananın ötesinde güçler taşıdığına inanmaktaydı. Aslına bakılırsa, normal-ötesine dönük bilimsel araştırmalar düşlenen yeni insan güçlerini ortaya çıkaramadı. Bunun yerine bilincin sınırlarının olduğunu ve hayatın geniş alanlarının insan iradesiyle asla düzenlenemeyeceğini gösterdi. Normal-ötesinin yoklanmasında bugün sözde bilim diyeceğimiz unsur bir hayli fazlaydı. Ama bilim ile sözde bilim arasındaki sınır bulanık ve oynaktır; sınırın geçtiği yer ancak dönüp geriye bakıldığında insana berrak görünür. İnanca özgü aşırılıkların dokunmadığı saf bilim yoktur.

Eski bir masala göre, bilimin ortaya çıkışı hurafenin reddine dayanır. Oysa bilimsel irdelemeyi doğuran şey rasyonalizmin reddidir. Antikçağ ve Ortaçağ düşünürleri, temel ilkeleri esas alma yoluyla dünyanın anlaşılabileceğine inanırdı. Modern bilim, ancak gözlem ve deneye öncelik verildiğinde, varılan sonuçlar olanaksız görünse bile doğru kabul edildiğinde başlar. Paradoks gibi görünebilecek bir gelişmeyle, rasyonel olduğu sanılan ilkelerden çok, yaşanan deneyime dayanmayı öngören bilimsel ampirizm çoğu kez büyüye dönük bir ilgiyle beraber ilerlemiştir.

Bilim ve bilinmezlik birçok noktada kesişir. Bunlar ölüme karşı iki başkaldırıda bir araya geldi; her iki başkaldırının savı, din ve büyü tarafından vaat edilen ölümsüz yaşamın insanlığa bilimle verebileceğiydi.

1
Çapraz-Yazışmalar

Bir yanılsamadır bir zamanlar yaşamış olduğumuz,
Ana kucağı evlerde kaldığımız, bir esinti özgürlüğüyle
Kendi güdülerimize göre bir düzen kurduğumuz...
Bizim gölgelerimiz, onların gölgeleri bile yok artık.
Bu hayatlar zihinlerde yaşandı hiç amaçsız.
Hiç yoktu onlar...

Wallace Stevens

Charles Darwin 16 Ocak 1874'te Londra'da kardeşi Erasmus'un Queen Anne Sokağı'nın 6 numaralı evinde bir ruh çağırma seansına katıldı. Bu seansta üvey kuzeni olan ve modern psikoloji biliminin kurucuları arasında sayılan antropolog ve öjenikçi Francis Galton ve Victoria dönemi ortalarındaki kavram karmaşalarını herkesten daha derinlemesine kurcalayan romancı George Eliot'la bir araya geldi. Her üçü de tinselcilik akımının yükselişinin bilimsel materyalizmin ilerleyişine köstek olacağı endişesi içindeydi. Darwin bu tecrübeyi "usandırıcı ve yorucu" buldu; kıvılcımların görülmesi, masa tıklamalarının duyulması ve iskemlelerin masaya yüklenmesi gibi olağandışı şeyler olmadan önce oradan ayrıldı. On bir gün sonra kendi temsilcileri olarak oğlu George Darwin ve T. H. Huxley'nin katıldığı başka bir seans düzenlendi. Onlardan medyumların hokkabazlıktan yararlandığını öğrenen Darwin şunu yazdı: "Artık bana göre, insanı basit hilenin ötesinde bir şeye inandırmak için muazzam bir kanıt değeri gerekecektir. ... Queen Anne Sokağı'nda bütün olup bitenleri düşündükçe, her şeyin düzmece olduğu kanısına

daha fazla vardığımı önceki gün bütün aileme bildirmiş olmaktan memnunum."

Bilimsel materyalizme bağlı olan diğerleri de benzer bir tepki verdi. Galton seanslarda tanık olduğu bazı şeylerle "kafasının son derece karıştığını" itiraf etti; ama "Darwin'in buldoğu" ve ateşli materyalist Thomas Huxley'nin etkisi altında, bu görüşten caydı ve sonraki yıllarında tinselciliği tamamen reddetti. George Eliot aynı ölçüde kuşkulu frenoloji ve hipnotizma öğretilerine uzun bir süre ilgi duymasına karşın, sürekli karşı çıktığı tinselciliği "alçaltıcı ahmaklık, kanıtları değerlendirmede bönlük ya da arsızca bir düzenbazlık" sayıp kınadı. "Agnostisizm" teriminin yaratıcısı Huxley, içlerindeki en dogmatik tavırlı kişi olarak, gerçek olsalar dahi böyle fenomenleri araştırmaya yanaşmayacağını bildirdi.

Materyalizmin bu üç misyoneri seansa katılan dördüncü kişi Frederic Myers'ın gelecekteki meslek çizgisini bilmiş olsalardı, daha da tedirgin olurlardı. "Telepati" kelimesinin mucidi ve bilinçaltı zihinsel süreçlere ilişkin araştırmaların öncülerinden biri olan Myers daha sonra Psişik Araştırmalar Derneği'nin (PAD) kurucuları arasında yer aldı ve başkanlarından biri olarak görev yaptı. Derneğin ilk başkanı Victoria döneminin en saygın düşünürlerinden Henry Sidgwick'ti. Sonraki başkanlar arasında felsefeci William James (romancı Henry James'in ağabeyi), felsefeci Henri Bergson ve Nobel ödüllü fizyolog Charles Richet vardı. Dernek saflarına John Ruskin ve Alfred Lord Tennyson gibi yazarları ve şairleri, W. E. Gladstone ve Arthur Balfour gibi politikacıları ve başbakanları çekti. Aralarında Kraliyet Derneği'nin başkanı Sir Frederic Leighton, Cambridge'deki Cavendish deneysel fizik kürsüsünün profesörü Lord Rayleigh ve "düşünce aktarımı" (Myers'ın tabiriyle telepati) olgusunun gerçekliğini ortaya koyduğuna inanan fizikçi Sir William Barrett'in bulunduğu önde gelen bilim adamları derneğe katıldı.

PAD'nin amacı normal-ötesi fenomenleri "önyargısız ve bilimsel bir yaklaşımla" incelemekti. Victoria döneminin bu arayıcıları, normal-ötesinin bilimsel yöntemlerle araştırılması gerektiğine inanıyorlardı ve masa tıklatma, sihirli ruh, ruh fotoğrafçılığı, gizemli ermişlerden gelen mektuplar ve benzeri

şeylerin düzmece niteliğini teşhir ederek, bu konudaki kararlılıklarını sergilediler. Ama bu kararlılık hiçbir zaman bilimsel bilgilerin bütün yelpazesini kapsar bir düzeye çıkmadı. Esas olarak hemen hepsinin aklına takılan soruya odaklandı: Acaba ölüm bilinçli insan için bir son muydu? Yorulmak bilmez bir tavırla araştırmalarında sebat ederek, vardıkları bulguları araştırmacı arkadaşlarına öldükten sonra bile aktarmayı sürdürdüler – tabii otomatik yazılara, yani başka bir kişinin kaleme yön veriyormuş gibi göründüğü bilinçsizlik halinde yazıya dökülmüş metinlere itibar etmek gerekirse.

Myers Ocak 1901'de Roma'da, William James'in önerisi üzerine böbrek hastalığı için deneysel tedavi görmek üzere gittiği bir klinikte öldü. Onu tedavi eden doktora göre, Myers ve James "ciddi bir anlaşma" yapmışlardı; "hangisi önce ölürse, meçhul diyara göçerken diğerine bir mesaj gönderecekti – böyle bir iletişimin mümkün olduğuna inanıyorlardı." Aynı klinikte tedavi gören James büyük bir kedere kapıldığından, Myers'ın can çekiştiği odada kalmayı içine sindiremedi. Yine de dostunun göndermeye söz verdiği mesajı almaya çalıştı:

> Alışılmış metotlu titizliğiyle mesajı yazıya geçirmeye hazır halde, defteri dizlerinin üstünde ve kalemi elinde, açık kapıya yakın bir iskemleye çöktü. ... Oradan ayrıldığımda William James iskemlesinde yaslanmış olarak hâlâ oturuyordu, elleri yüzünde ve açık defteri dizindeydi. Sayfa boştu.

Myers'ın psişik araştırmacılardan Sir Oliver Lodge'a bıraktığı mühürlü bir zarf Aralık 1904'te açıldığında, bir girişim daha boşa çıkmış gibi oldu. Mektup otomatik yazı çevresinin Myers'tan aldığını ileri sürdüğü mesajlarla uyuşmamakla birlikte, Myers'ın yaşamında belirleyici rol oynayan, uzun süre gizli tutulan ve sonraki şifreli notlarda belirgin biçimde öne çıkacak olan bir olaya göndermede bulunmaktaydı.

Sidgwick ve Myers'ın mezar ötesinden iletişime girme çabaları hiçbir sonuç vermemişti. Ama bu durum uğraşlarını sürdürecekleri yolundaki umudu söndürmedi.

Myers dünyanın farklı kesimlerinde otuz yılı aşkın bir süre boyunca medyumların güya insan kişiliğinin bedensel ölümden sonra sürdüğünü göstermek amacıyla ortaya attığı, birbiriyle bağlantılı bir dizi otomatik yazının, yani "çapraz-yazışmaların" görünürdeki yazarları arasındaydı. Böyle şifreli notların başka bir görünürdeki yazarı yetenekli bir müzisyen, klasik çağ uzmanı ve PAD'nin kurucu üyelerinden biri olan Edmund Gurney'di. Üç kız kardeşinin Nil'deki bir kazada boğulmasıyla sarsıcı bir darbe alan Gurney, 1888'de henüz kırk bir yaşındayken, büyük olasılıkla kloroform kullanırken kaza sonucu ölmüştü. Üçüncü kişi Victoria döneminin önde gelen bilginlerinden Sidgwick'in kendisiydi. Diğer görünürdeki mektup yazarları şunlardı: Arthur Balfour'nın Cambridge'de biyoloji profesörü olan ve 1882'de bir dağ tırmanışındaki kazada ölen kardeşi Francis Maitland Balfour; Myers'ın bir kuzeniyle evliyken gönlünü kaptırdığı ve 1876'da intiharla yaşamına son veren Annie Marshall; Arthur Balfour'nın 1875'te tifüsten ölen sevgilisi Mary Lyttelton; Mary'nin eltisi olan ve 1886'da çocuk doğururken ölen Laura Lyttelton.

Anlaşıldığı kadarıyla şifreli notlar sadece biri meslekten medyum olmak üzere hepsi kadın olan bir dizi otomatik yazı aracılarından ilkinin 1901'de Myers'tan geldiğini ileri sürdüğü metinler almasıyla başladı. Binlerce sayfaya varan metinler otuz yılı aşkın bir süre boyunca sürdü. Otomatik yazı aracılarından Bayan Verrall Cambridge'deki bir klasik çağ uzmanının karısıydı; onun PAD başkanlığı yapan W. H. Salter adlı bir avukatla evli kızı Helen de aynı işi yaptı. "Bayan Holland" psişik araştırmacıların Hindistan'da görevli İngiliz subayı John Fleming'in karısı olan Alice Fleming'in kimliğini gizlemek için kullandığı bir takma addı; Rudyard Kipling'in kız kardeşi olan bu kadının Kipling imzasıyla yayımlanan ilk Hint masallarından bazılarını yazdığı ya da yazılmalarına katkıda bulunduğu sanılmaktadır. "Bayan Willett" takma adıyla anılan Winifred Coombe-Tennant, kadınlara oy hakkı savunucusuydu ve Milletler Cemiyeti'ndeki İngiliz temsilcisiydi; çok sevdiği ölü kızıyla iletişime girmeye çalışırken otomatik yazı işine yöneldi. Meslekten medyum olan tek otomatik yazı aracısı ise Bayan Piper'dı.

Çözülebilir ilk şifreli notu 5 Mart 1901'de alan kişi Bayan Verrall'dı. O sırada ölümden sonra yaşamın gerçekliğinden kuşku duymasına karşın, Myers'ın yaşıyor olması halinde onun ölüm sonrası iletileri için bir kanal olabileceği inancıyla otomatik yazı işine girmişti. Sonraki yıllarda başka bir dizi otomatik yazı aracısı Myers tarafından yazıldığı ileri sürülen metinler almada ona katıldı. Bayan Verrall 1902'de Amerika'da bulunan Bayan Piper'ın aldıklarıyla bağlantılıymış gibi görünen mesajlar aldı ve Hindistan'da bulunan "Bayan Holland" 1903'te Cambridge'deki Bayan Verrall'e hitaben yazılmış bir şifreli not gönderdi. "Bayan Holland" 1898'de Kipling ailesinin otomatik yazı deneylerine bağladığı bir sinir krizi geçirdikten sonra bu uğraşı birkaç yıldır bırakmıştı. Onu tekrar yazmaya yönelten şey Myers'ın *İnsan Kişiliği ve Bedensel Ölümden Sonra Varlığını Sürdürmesi* kitabını okumasıydı; Myers bu kitapta ancak mezar ötesinden birlikte hareket eden bir grup insanın açık niyet belirtisinin ölümden sonra yaşamı makul şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlayabileceğini ileri sürmekteydi. Çok geçmeden "Bayan Holland" "FWHM" imzasını taşıyan şifreli notlar almaya başladı.

Önde gelen psişik araştırmacılar kısa bir süre sonra Myers'ın kitabında önerdiği deneye girişiği kanısına vardılar. Henry Sidgwick'in karısı olan ve tanınmış psişik araştırmacılar arasında yer alan Eleanor Sidgwick 1908'de şu soruyu yöneltti:

> Bedensel ölümden sonra yaşayan ve işleyişlerinin kanıtını çapraz-yazışmalar aracılığıyla sunmaya çalışan zihinlerle ilişkiye mi girdik acaba? Bu ... hipotezin doğru olması, sürekli varoluşu kanıtlamaya yönelik yeni türden deneylerde, artık gömülü diğer insan zihinleri ile bizim zihinlerimiz arasında akıllıca işbirliğinin mümkün olduğu anlamına gelir.

Sıkı bir inanç taşıdıklarında bile, psişik araştırmacılar incelediklerı fenomenlerden hiçbirinin ölümden sonra yaşamın gerçekliğini kanıtlamadığını biliyorlardı. Ölümden sonra zihinlerin işlediğini ancak bir dönem boyunca çeşitli kanallarla gelen ve birbiriyle açıkça bağlantılı olan iletiler gösterebilirdi. Ortaya çı-

kan şey son derece kafa karıştırıcı bir metinler manzumesiydi; konu üzerinde çalışan psişik araştırmacılardan birinin dikkatle yazdığı gibi, bu metinlerde "araştırılacak malzeme kendi üzerinde deney yapmaktaydı."

Söz konusu şifreli notların ölümden sonra yaşamın kanıtını vermek üzere öbür dünyadan yazılmış mektuplar olduğu teorisi ilk kez Haziran 1908'de, PAD'nin eleştirel bakışıyla tanınan üyesi Alice Johnson tarafından ortaya atıldı:

> Bu vakaların –veya en azından bazılarının– ayırıcı özelliği, bir otomatik yazı aracısının yazısında geçen ibarelerin harfi harfine mekanik bir tekrarına bir başkasının yazısında rastlamamızdır; aralarındaki doğrudan telepatiye bağlı olası bir sonuç olarak, aynı fikrin farklı biçimde ifadesini bile görmemekteyiz. Karşımıza çıkan durum bir şifreli nottaki bölük pörçük sözlerin belirli bir maksattan ya da anlamdan yoksun görünmesi ve diğer şifreli nottaki bölük pörçük sözlerin de aynı ölçüde anlamsız bir mahiyet taşımasıdır. Ama ikisini bir araya getirdiğimizde, birbirlerini tamamladıklarını ve her birinde ancak kısmen ifade edilmiş olmakla birlikte, ikisinin de temelinde belirgin bir fikir yattığını görmekteyiz.
>
> ... Şimdi, iletişimin mümkün olduğunu kabul edersek, makul kuşkucuların önceki bütün kanıtlara karşı ileri sürdükleri bütün itirazları bilecek kadar eğitimli ve bu itirazların geçerliliğini kavrayacak kadar akıllı olan belli bir grup kişinin son birkaç yılda bizimle iletişime geçmeye çalıştığı varsayılabilir. Kuşkucuların itirazlarını gidermek üzere bu kişilerin yeni bir tasarı, çapraz-yazışmalara dayalı bir tasarı buldukları varsayılabilir.

Otomatik yazıyla uğraşanlar, araştırmacılar ve şifreli notların görünürdeki yazarları kimi zaman birbirlerinden binlerce kilometre uzak olmakla birlikte birçok bakımdan bağlantılıydılar. Bayan Verrall'ın daha önce Sidgwick, Myers ve Gurney'le tanışıklığı vardı; Bayan Salter ve Bayan Piper ise Winifred Coombe-Tennant'ın kocasının kız kardeşlerinden biriyle evli olan Myers'ı önceden tanımaktaydı. Otomatik yazı aracılarının hepsi başlıca ileticilerle değişen derecelerde tanışıklığa sahipti. Sidgwick'in

PAD başkanlığı yapan ve çapraz-yazışmaları yıllarca yakından inceleyen karısı Eleanor, Arthur Balfour'nın ablasıydı; yine PAD başkanları arasında yer alan ve hazırlanışında gizli rol aldığı çapraz-yazışmaları etraflıca analiz eden Gerald Balfour ise Arthur Balfour'nın küçük kardeşiydi. Gerald Balfour'nın gelini Jean Balfour şifreli notların başta gelen arşivcisi oldu.

Çapraz-yazışmalarla uğraşan insanlar, Edward dönemi toplumunun en üst katmanına mensuptu. Birçoğu yakınlarının ölümüyle kahredici acılar çekmişti; bazılarının uzun süre gizli kalmış kişisel ilişkileri vardı. Şifreli notlar acısı geçmeyen kişisel kayıpların ve gizli aşkların bir aracı haline geldi.

Otomatik yazı aracılarınca döktürülen binlerce sayfanın bir bölümü, zihnin beyinle ilişkileri gibi, ölümden sonra yaşam sorunuyla ilgili meselelere dönüktü. Ne var ki, otomatik yazılarda açığa çıkan proje, insan aklının ölümden sonra yaşadığını kanıtlamanın ötesindeydi. Şifreli notlar aynı zamanda ortaya konulmalarına en yakından katılan iki kişi arasındaki irtibata dayalı bir "dünyayı kurtarma" programının aracıydı – şifreli notlardaki ifadeyle, tarihe müdahale etmeye ve insanlığı kaostan kurtarmaya yönelik bir Öykü ve bir Tasarı söz konusuydu.

Psişik araştırmalarda önde gelen kişilerin yer alması, bilimsel materyalizmin halk arasında kabul görmesinin önünde güçlü bir engel yarattı. Bu tehlike konusunda Darwin'in hiç kuşkusu yoktu. Kendisiyle birlikte doğal seçilimi ortaya koymuş kişi olarak tanıdığı Alfred Russel Wallace, insan aklının dosdoğru evrimin bir sonucu olarak gelişmiş olamayacağı sonucuna varmıştı. Wallace'ın tinselcilik karşısındaki tutumu bazı bakımlardan son derece safdildi; örneğin, "ruh fotoğrafçılığı"nın ateşli bir savunucusuydu. Darwin'in bakış açısıyla, daha da kötüsü, tinselciliği "tamamen olgulara dayalı bir bilim" diye nitelendirerek, şundan *emin* olduğunu belirtti: "İnsan dışı zekâlar mevcuttur, yani maddi bir beyinle bağlantısı olmayan *zihinler*, dolayısıyla, bir *manevi dünya* vardır; ... böyle bir *bilgi* insan yetisinin kökenine ve doğasına ilişkin görüşlerimin değişmesini zorunlu kılar."

Darwin Nisan 1869'da Wallace'ın *Quarterly Review* dergisindeki bir makalede insan aklının ancak bir "Hükmedici Zekâ"nın eseri olabileceğini ileri sürmesi karşısında dehşete

düştü. Makalenin dergide çıkmasından önce Wallace'a şunu yazmıştı: "*Quarterly*'yi okumayı yoğun bir merakla bekliyorum: Umarım, sana ve bana ait çocuğu tamamen öldürmemişsindir." Wallace'ın yaptığı şey tam da buydu.

Birbirlerine hayranlık ve saygı duymalarına karşın, Darwin ve Wallace çok farklı kişiliklerdi. Yoksul bir aileden gelen, kendi kendini yetiştiren ve hep züğürt olan Wallace, kendi düşünce çizgisini izlemede korkusuzdu. Yurtdışı gezileri onda ilkel halklar arasındaki yaşamın gelişmiş ülkelerdeki yoksulların yaşamından daha uygarca olduğu kanaatini uyandırmıştı; bu nedenle siyasal bakımdan radikal bir tutum benimsedi ve arazilerin kamulaştırılmasını savundu. Tinselciliğe yönelmesi ömrü boyunca sürdürdüğü aykırılığın bir parçasıydı. Sonuçta Wallace kısa sürede neredeyse unutulurken, Darwin'in müzmin ihtiyatlılığı ona put kırıcılık yönünde zamanla daha da artan bir şöhret kazandırdı.

Wallace'ın tinselciliğe yönelişi Darwin'in bütün uğraşı için bir sıkıntı yarattı. "İnsanın zihinsel yetilerinden dolayı daha düşük konumdaki bütün hayvanlardan aşılmaz bir engelle ayrıldığı" inancını yıkmayı amaçlayan Darwin, *İnsanda ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* (1872) kitabında en özgün "insan" yetilerinin hayvansı becerilerden geliştiğini ileri sürdü. Wallace ise insanlar ve diğer hayvanlar arasında Darwin'in yerle bir ettiği engeli yeniden kurma peşindeydi. Böylece fiilen akıllı tasarım teorisinin insan aklına uygulanmış erken bir versiyonunu ortaya attı.

Wallace'ın teorisi pek akla yakın olmayabilir. Herhangi bir insana şöyle bir bakmak, akıllı bir yaratığın eseri olduğu anlayışını bertaraf etmeye yeterliydi. Bununla birlikte Wallace dostu Darwin'in yüzleşmede son derece gönülsüz olduğu soruları gündeme getirmişti. Darwin dinsel inançlarını açıkça belirtmekten kaçındı. Anlaşıldığı kadarıyla tanrıcılıktan agnostisizme yönelmesi esas olarak doğal seçilim teorisinin bir sonucundan ziyade, çok sevdiği kızı Annie'nin ölümüyle kapıldığı kederin bir sonucuydu. Ancak doğal seçilimin getirdiği sonuç açıktı. Şeylerin düzeninde insanların özel bir yeri yoktu.

Darwin ihtiyatlı olmasına karşın, Victoria dönemi ortalarının İngiltere'sinde dini saldırıdan koruyan sıkıntılı huzuru

darmadağın etti. *Türlerin Kökeni*'nin 1859'da yayımlanmasına kadar, agnostikler insan türünün özel olarak yaratılmış olma ihtimalinin ucunu açık bırakabilecek durumdaydı. O tarihten sonra ise insanların hayvan hısımlarıyla birlikte doğal dünyaya ait olduğu başka bir görüşü savunmak mümkündü.

Sidgwick'le birlikte Victoria döneminin en etkili aydınlarından biri olan (ve *Hürriyet Üzerine* kitabı Darwin'in *Türlerin Kökeni* gibi 1859'da yayımlanan) John Stuart Mill'in (1806-1873) Darwin'e hiçbir değinmede bulunmaksızın din üzerine yazdığı çeşitli denemeler ölümünden sonra karısı Harriet tarafından yayımlandı. Garip bir biçimde, Mill'in ampirist felsefesi Darwin tarafından gündeme getirilen meselelerden kaçınmasına olanak vermişti. Maddi dünyaya insan aklının bir kurgusu olarak bakan ampirizm, şeylerin düzeninde zihne merkezî bir konum verir. Duyu-izlenimler bilginin temelidir; fiziksel nesneler bu izlenimlerden hareketle kurulur. Buna karşılık Darwinizm indirgemeci materyalizme, yani maddenin tarihinde zihnin yerel bir olaydan ibaret olduğu bir felsefeye zemin hazırladı.

Günümüzde geçerlilik taşıyan karikatürümsü düşünce tarihinin aksine, Darwinizm'in dine yönelik tehdidi esas itibariyle *Kitabı Mukaddes*'teki yaratılış anlatısına karşı çıkmasından gelmedi. Birkaç yüzyıl öncesine kadar Tekvin hikâyesinin bir mit, başka şekilde ortaya çıkarılamayacak gerçeklerin şiirsel bir sunuş biçimi olduğu bilinmekteydi. Daha Hıristiyanlık'ın başlarında Aziz Augustinus lafzi yorumun tehlikelerine karşı uyarıda bulundu. Ondan önce de Yahudi bilginler daima Tekvin hikâyesini başka yolda erişilemeyecek gerçekler için bir metafor olarak görmüştü. Tekvin mitinin yanlış bir yaklaşımla açıklayıcı bir teori olarak anlaşılması ancak modern bilimin ortaya çıkışıyla birlikte başladı.

Yine de Darwinizmin din için büyük bir tehdit oluşturması, Victoria dönemi insanlarını nihai ölümlülük ihtimaliyle karşı karşıya getirmesiydi. Darwin onları tıpkı diğer hayvanlar gibi kendi hayatlarının da niçin hiçlikte son bulmayacağını sormaya zorladı. Eğer durum böyleyse, insanın varoluşu nasıl anlam kazanabilirdi? İnsan kişiliği ölümle yok oluyorsa, insani değerler nasıl sürdürülebilirdi?

*

> Görev Kozmosu böylece aslında bir Kaosa indirgenmiş olur: İnsan zihninin kusursuz bir davranış idealinin çerçevesini belirleme yönündeki uzun süreli uğraşı kaçınılmaz başarısızlığa mahkûmmuş gibi görülür.
>
> Henry Sidgwick

Bu sorulara en fazla kafa yoran kişi Henry Sidgwick'ti. Dostu Myers gibi, o da Anglikan bir rahibin oğluydu. Victoria döneminin birçok seçkin insanıyla birlikte, vahye dayalı dini bir türlü kabullenemedi. Ama çoğundan farklı bir tutumla, kuşkularının gereğini yerine getirdi ve Cambridge'deki Trinity College'da Anglikan doktrinin otuz dokuz maddesini benimsemeyi gerektiren akademik üyelikten 1869'da istifa etti. Bu kurumda büyük takdir gördüğü için, ahlak bilimi okutmanı olarak tekrar görevlendirildi. Daha sonraları profesör oldu ve akademik üyeliği yeniden kazandı. Yitirdiği Hıristiyan inancına bir daha hiç dönmedi. Ama tanrıcılığın, evreni yaratan yüce bir varlığa inancın doğru olabileceğini ummaktan da hiç vazgeçmedi:

> Usulüne uygun bir tarzda Hıristiyanlık'a inanmış olmayı aklımdan geçirebildiğim dönemin üzerinden uzun bir zaman geçmiş bulunuyor. ...
>
> Ama konu Tanrıcılığa gelince durum farklı. ... Bildiğimiz bu evrende bir ahlaki düzenin, bütün şeyleri hayırlı amaçlara ve İyilerin mutluluğuna yönlendiren yüce bir Bilgelik ve İyilik ilkesi bulunduğuna *inandığımı mı*, yoksa sırf bunu *umduğumu* mu kestiremiyorum. ... Benim için görev aynı şekilde anlaşılır olmamakla birlikte, maddi dünyadaki bir şey kadar gerçektir; ama dünyanın ahlaklı yönetimine inancımın çekilip alınması tasarlanırsa, göreve ilişkin bütün bariz bilgim kaosa düşer.
>
> Şöyle ki, kendimi göreve inançsızlıkla bağdaştıramıyorum; aslında bağdaştırırsam, tam felsefi kuşkuculukla ya da hakikate büsbütün inançsızlıkla aramdaki son engelin yıkıldığını hissetmem gerekir. Dolayısıyla bazen kendi kendime "Tanrı'ya inanıyorum" derken, bazen de "Bu inancın doğru olmasını *umuyorum*; öyleymiş gibi davranmalıyım ve davranacağım" demenin ötesinde bir şey diyemiyorum.

Sidgwick Tanrı'ya inanç gereğini hâlâ duymasının sebebini verir. Tanrıcılık doğru olmadığı sürece, "dünyanın ahlaklı yönetimi" söz konusu olamaz. Bu durumda bir ahlak düsturu anlamsızdır.

Sidgwick tanrıcılığın gerekliliğini ileri sürmekle, dinin otoritesini tanımış olmuyordu. Her bakımdan modern bir düşünür olduğundan, bilimi her türlü bilgiyi değerlendirmede esas alınması gereken standart olarak kabul ediyordu. Ölümün son olması dünyayı kaotik hale getirirdi; ama Sidgwick ahirete güvenle bakamazdı. Elinde kanıt olmalıydı ve bunu ancak bilim sağlayabilirdi.

Kendisinin ve arkadaşlarının psişik araştırmalara getirdiği bilimsel yaklaşımı açıklarken şunu belirtti:

> Modern bilimin yöntemlerine çekincesiz inanmaktaydık ve uzmanların onayıyla desteklendiğinde, akıl yürütmeye dayalı her sonucu uysalca kabul etmeye hazırdık; ama bilim adamlarının düpedüz önyargılarına aynı uysallıkla boyun eğmeye hazır değildik. Bize göre, ruhun ya da tinin bağımsızlığını görünüşte doğrular yönde olan ve modern bilimin cahilce kibirle basbayağı bir tarafa attığı önemli bir bulgu birikimi vardı; bilim böyle yapmakla bizzat savunduğu yönteme uymamış ve olumsuz sonuçlara erken varmıştı.

Sidgwick değişmez bir bilgi bütünü anlamında bilim ile bir irdeleme yöntemi anlamında bilim arasında ayrım yapmaktaydı. Materyalizmin sunduğu evren insani anlamdan yoksundu; ama çözüm bilimi reddetmek değildi. Bilimsel yönteme başvurarak, materyalizmin yanıldığı gösterilebilirdi. O dönemdeki ve daha sonraki birçok kişi gibi, Sidgwick de bilimden kurtulmak için bilime sarıldı. Bilim dünyanın büyüsünü çözdüğüne göre, yeniden büyülü hale gelmesini ancak bilim sağlayabilirdi.

Bilimsel irdelemenin vardığı sonuç, görünüşe bakılırsa insanoğlunun yalnız olduğuydu. Evrim bu canlı türünün yok oluşunu getirecek ve zamanla güneş soğuduğunda, gezegenimiz barınılır bir yer olmaktan çıktığında, yaşamın kendisi ortadan kalkacaktı. Bu iç karartıcı bir gelecekti, ama bilimin insan kişili-

ğinin evrensel yok oluştan sonra varlığını sürdüreceğini ortaya koyması halinde, kabul edilebilirdi.

Paradoksal bir gelişmeyle, Darwin'in evrim teorisi ölümsüzlük umudunu yeniden tutuşturdu. Darwin *Otobiyografi*'sinde şunları yazarken, bu bağlantının farkındaydı:

> Ölümsüzlüğe gelince, bir inancın ne kadar güçlü ve neredeyse içgüdüsel olduğunu şimdi çoğu fizikçi tarafından savunulan görüş, yani yeni bir büyük kitlenin içine dalmasıyla zindelik kazanmadığı sürece güneşin bütün gezegenlerle birlikte zamanla yaşanamayacak ölçüde soğuyacağı yolundaki görüş kadar açıklıkla gösteren hiçbir şey yoktur. Benim gibi insanın uzak gelecekte şimdikinden çok daha kusursuz bir yaratık haline geleceğine inananlar açısından, insanın ve bütün diğer duyarlı varlıkların böylesine uzun sürmüş bir yavaş ilerlemeden sonra tam yok oluşa mahkûm oluşu katlanılmaz bir düşüncedir. İnsan ruhunun ölümsüzlüğünü tam benimseyenler için, dünyamızın yıkılışı o kadar korkunç görünmeyecektir.

Evrensel ölüme bilimsel bir bakış, sonraki bir yaşama inanma gereğini güçlendirdi. Bilime düşen görev böyle bir yaşamın mümkün olduğunu göstermekti. Myers kendisini psişik araştırmalara yönelten Sidgwick'le sohbetini daha sonra şöyle anlatacaktı:

> Asla unutmayacağım yıldızlı bir gecedeki (3 Aralık 1869) yürüyüşümüz sırasında, Gelenek, Sezgi ve Metafizik evrenin muammasını çözememişken, gözlemlenebilir gerçek bir fenomenden –hayalet, ruh, akla gelebilecek herhangi bir şey– bir Görünmez Dünya'ya ilişkin bazı geçerli bilgiler elde etme şansının hâlâ olup olmadığını neredeyse titreyerek sordum ona. Görünüşe bakılırsa, bunun mümkün olduğu düşüncesine önceden varmıştı; iyimser bir havada olmasa bile kararlı bir ifadeyle bazı son umut dayanaklarına işaret etti; o geceden sonra, eğer mümkünse onun yanında bu arayışa girmeye karar verdim.

Sidgwick'in ölümden sonra yaşamın kanıtlarına dönük arayışı etik alanındaki çalışmalarıyla iç içeydi. Ona göre, insan kişiliği-

nin bedensel ölümden sonra sürmemesi halinde ahlak anlamsızdı. Tanrıcılık insani değerlere uygun bir evreni öngörür: İyilik bu dünyada karşılığını bulmasa da, dengesizlik ahirette düzeltilecektir. Böyle bir güvence olmadığında, insanların kişisel çıkarlara ya da geçici arzulara ram olmaması için bir sebep yoktur.

Sidgwick evrensel iyiliğin apaçık biçimde iyi olduğu kanısındaydı. Ama kişisel çıkar apaçık bir ilkeydi; bu nedenle *Etiğin Yöntemleri* kitabında, iki ilkeyi bağdaştırmaya çalışan yararcılığın da aralarında bulunduğu çeşitli etik sistemlerini inceledi ve sonuçta reddetti. Ahlaklı davranmanın kişinin çıkarına olduğunu gösterme yolunu bir türlü bulamadı. Ortaya çıkan şey etiğin özünde yatan bir kara delikti ve bunu da ancak tanrıcılık doldurabilirdi.

Sidgwick'in döneminde ve daha sonraları ahlakçılar iyi insanların ahlaklı davranmak için kişisel çıkara dayalı bir akıl yürütmeye gerek duymadığı itirazında bulundular; böyle insanların kişisel çıkarlarının zarar göreceğini bilseler dahi görevlerini yerine getirdiklerini ileri sürdüler. Oysa Sidgwick iyi insanların iyilik için görevlerini yerine getirdikleri savına karşı değildi. (Kendisi de böyle bir kişiydi.) Onun asıl sorusu bir insanın niçin iyi bir kişi olmak isteyeceğiydi. Eğer ahlaklı olmaya gerek yoksa, pekâlâ dilediğimiz gibi yaşayabiliriz. Böyle bir gerekçeyi ancak tanrıcılık sağlayabilir. Sidgwick *Etiğin Yöntemleri* kitabının birinci baskısının son cümlelerinde bunu şöyle ifade etti:

> O halde Bireyi evrensel Akılla bağdaştırıcı tecrübeyle doğrulanmayan bir hipotez olmadığında, bu somut dünyada kusurlu biçimde gerçekleştiğini gördüğümüz ahlaki düzeni esasen kusursuz sayma yolunda şu ya da bu biçimiyle bir inanç olmadığında, davranışın içkin makullüğüne ilişkin inançlarımızın dayandığı bütün sistem ister istemez çöker. Bu inancı reddettiğimizde, ahlaki olmayan evrende Kurgusal Akıl için bir bakıma sonuçta anlaşılabilir nitelikte yeterli bir gayeyi belki hâlâ bulabiliriz. Ama Görev Kozmosu böylece aslında bir Kaosa indirgenmiş olur: İnsan zihninin kusursuz bir davranış idealinin çerçevesini belirleme yönündeki uzun süreli uğraşı kaçınılmaz başarısızlığa mahkûmmuş gibi görülür.

Sidgwick kitabının sonraki bütün baskılarında bu cümleleri silerek, yerine dikkatli bir kaçamak dille ifade ettiği ve görev ile kişisel çıkar arasındaki bağdaşıklığı "köklü biçimde zor ve tartışmalı bir sorun" olarak nitelendirdiği bir yargıyı geçirdi. Yine de Tanrı olmadığında ahlaklı davranmak için bir sebep kalmayacağı yolundaki inancını hiç değiştirmedi. Sidgwick'in etik alanındaki çalışmalarının vardığı netice, "pratik aklın düalizmi" olarak adlandırdığı çözümsüz bir çelişkiydi. Bencillik yaşam için ahlak kadar makul bir temeldi ve birbirlerine ters düştüklerinde, ancak "rasyonel olmayan dürtü" meseleyi çözebilirdi. Bu durumda etiğin en köklü sorunları çözümsüz kalırdı.

Sidgwick'in bilimsel materyalizmden korkmasının sebebi, insanların "ahlaki olmayan bir evren"de sıkışıp kalmalarına yol açmasıydı. Dinin yerine ilerlemenin geçirilebileceğine inanan, döneminin seküler düşünürlerinin güven duygusunu paylaşmamaktaydı. Fransız pozitivist düşünür Auguste Comte'un ortaya attığı ve Mill ile Eliot'ın öğütlediği "insanlık dini"nde tanrıcılık bir tarafa atılırken, ahlakın büyük ölçüde aynı kalması mümkündü. Victoria döneminde birçok aydının benimsediği ve günümüzde seküler hümanistlerce sürdürülen bir inançtı bu. Daha keskin zekâlı Sidgwick ise bu inancın bir yanılsama olduğunu kavradı.

Sidgwick'e göre, ahlak kategorikti: İnsanlara doğru şeyi yapmayı bildirirdi. Neredeyse tanım gereği, ahlaki değerler her şeyden daha önemliydi. Ama başka şeyler, sözgelimi güzellik ya da haz niçin gözetilmesindi? İnsanlar ahlakın görev olarak bildirdiği şeyleri yapma gereğini niçin duysundu? Sidgwick'e göre, ancak tanrıcılık onlara sağlam gerekçe verebilirdi.

Elbette iyi yaşam konusunda Sidgwick'in göz önünde tutmadığı kavrayışlar vardır. Düşünce tarzını Hıristiyanlık'ın şekillendirmesi nedeniyle, Sidgwick ahlakın özünde bir dizi emrin ve yasağın yatmasını doğal saymaktaydı. Oysa onun anladığı biçimiyle "ahlak" fikrinden yoksun olan antik Yunanlılar için iyi yaşam kategorik gereklere uyma meselesi değildi. Onların "etik" adını verdiği yaşam sanatı, güzelliği ve hazzı gözetmeyi içermekteydi. Bu Yunan bakış açısında insanlığa karşı görevle ilgili hiçbir şeyin bulunmaması can alıcı bir noktadır.

Victoria döneminin seküler düşünürleri Tanrı yok olduğunda, ahlakın ortaya çıkan boşluğu dolduracağı görüşündeydi. Ama tanrıcılık devreden çıktığında, bizzat kategorik bir ahlak fikri anlamsız hale gelir. Başka ortak yanının çok az olduğu Nietzsche gibi, Sidgwick'in anlayışında da tanrıcılık ve ahlak birbirinden ayrılamaz. Tanrı'ya inançtan vazgeçildiğinde, bir görevler sistemi olarak ahlak fikri de çok geçmeden onu izler.

Myers'ın aktardığı bir olay, dinin ortadan kalkışından sonra görev bilincinin sürebileceğini sanan George Eliot'la ve diğer seküler inançlılarla Sidgwick'in görüş ayrılığını gözler önüne serer:

> Yağmurlu bir Mayıs akşamı Cambridge'de onunla [Eliot] birlikte Trinity'nin Öğretim Üyeleri Bahçesi'nde yürüyüşümüzü hatırlıyorum. Alışkanlığının biraz ötesinde bir heyecana kapıldı ve çoğu kez insanlığın ilham verici işaretleri olarak kullanılmış olan üç kelimeyi –*Tanrı, Ölümsüzlük, Görev* kelimelerini– ele alarak, müthiş bir içtenlikle *birincisinin* akla sığmaz, *ikincinin* inanılmaz, *üçüncüsünün* ise kesin ve mutlak olduğunu anlattı. Kişiler üstü ve karşılıksız Yasa'nın egemenliği belki hiçbir zaman daha sert vurgularla ileri sürülmemişti. Onu dinlerken gece çöktü; vakur, heybetli çehresiyle loşlukta bir kâhin kadın görüntüsüne büründü gözümde; sanki iki umut tomarını avucumun içinden teker teker çekip almış ve bana sadece kaçınılmaz yazgılarla korkunç görünen üçüncü tomarı bırakmıştı. Ve uzunca sohbetten sonra yıldızsız gökyüzünün son alacakaranlığı altında, bir sütun çemberi gibi bizi kuşatan orman ağaçlarının arasında ayrıldığımız zaman, Kudüs'e bakan Titus havasıyla, sahipsiz iskemleleri ve boş salonları –onu kutsayacak Varlıktan yoksun bir mabedi ve sırf Tanrı'ya kalmış bir semayı– süzüyor gibiydim.

Eliot dinin yok oluşunu olumlu karşıladı, çünkü görev bilincini daha saflaştıracağı kanısındaydı. Aynı yaklaşımla tinselciliği reddetti, çünkü bir karşılık beklemeden erdemli olmaktan gelen soyluluk duygusu gıpta ettiği bir şeydi. Bir öbür dünya onu bu doyumdan yoksun bırakabileceği için, ölümden sonra yaşamın

kanıtlarına dönük arayışı mahkûm etti. Bunu Myers'a şöyle belirtmişti: "Senin inandığın şeyin galebe çalması, hayatım boyunca öğrettiğim her şeyin değersiz olduğu anlamına gelecektir."

Sidgwick dinin yok oluşundan sonra görev bilincinin sürebileceğine pek ihtimal vermeme açısından daha kuşkucu olduğu gibi daha gerçekçiydi. İnsanlar ahlak duyularını bir süre koruyacaklardı. Dinin savları konusunda kuşkunun yerini inançsızlık alırken, insanlar görevlerini yerine getirmede bir tür avuntu da bulabilirlerdi. Sidgwick'in ölümden sonra yaşamın kanıtlarına asla ulaşılamayacağı sonucuna vardıktan sonra ayakta kalmasını sağlayan da buydu. Ama zamanla kişisel yok oluş gerçeği günlük bilince sindiğinde, ahlak dağılıp gidecekti.

Her şey ölümden sonra yaşamın kanıtlarını bulmaya bağlıydı ve Sidgwick bu konuda sıklıkla umutsuzluğa düştü. 1858'deki bir yazısında "hayalet avı araştırmalarının geliştiğini" bildirdi. 1864'te "Tinselciliğe gelince, bir ilerleme sağlayabilmiş değilim, ama sancılı bir kuşku içindeyim" diye yazdı. 1886'da ise "Zihnimin doğal sürüklenişi şimdi insan dışı zekâlara tamamen kuşkuyla bakma yönünde" diye itiraf etme noktasına vardı. Ömrünün sonuna doğru dost Myers'a şunu söyledi: "Dönüp hayatıma baktığımda, boşa harcanmış saatler dışında çok az şey görüyorum."

Sidgwick'in vardığı sonuç, ölümden sonra yaşama inanç olmadığında, ahlaklı yaşamak için bir sebep kalmadığıydı. Çoğu şeyde neredeyse abese varacak ölçüde ahlaklı bir kişi olmasına karşın, böyle bir inanca ulaşmadan öldü.

*

> Doğmakla yaşam sorununu ne kadar çözüyorsak, ölmekle de ölüm muammasını ancak o kadar çözeriz. Benim durumumu örnek alın.
>
> "Henry Sidgwick", ölüm sonrası ileti

Sidgwick'in etikte saptadığı deliğin bir öbür dünyayla doldurulabileceği savı pek sıkı sayılmazdı. Kişisel çıkar ve evrensel iyilik ilkelerinin gerçekten çelişkili olması halinde, bir öbür dün-

yanın varoluşu durumu değiştiremezdi. Öbür dünyanın sağlayabileceği şey olsa olsa ilkelere uymanın aynı sonuçları vermesiydi. Oysa Sidgwick'in tanrıcılıktan istediği şey görevin ve kişisel çıkarın aynı istikameti işaret ettiği bir dünyaydı. Ona göre, böyle bir dünyada iki ilke aslında birbirine ters düşmeyecekti.

Tanrıcılık Sidgwick'in istediğini sağlayabilir miydi? Tanrıcılar dünyanın insanı kendi suretinde oluşturan bir ilahi varlıkça yaratıldığına inanır. Bu inanca uygun olarak kişilik şeylerin doğasında zaten mevcutsa, insanın ölümden sonra varlığını sürdürmesi olasıdır. Ama Sidgwick'in düalizmi yine de aşılamayabilir. Tanrıcılık doğru olsa bile, Tanrı Sidgwick'in değerlerini paylaşmıyor olabilir.

Dönemin çoğu düşünürü gibi, Sidgwick evrensel esenliğin birinci yarar olduğuna inanmaktaydı. Oysa tanrıcılığın bazı versiyonlarında başka değerler daha önemlidir: Bencil bir dindar cennete gidebilirken, iyi niyetli ama inançsız biri cehennemi boylayabilir. 19. yüzyılın Kalvencileri herkese cennetlik bir öbür dünya vaat eden tinselciliğe tam da bu nedenle sıkı biçimde karşıydı. Eğer Tanrı herkesin esenliğinden çok seçkin bir azınlığın kurtuluşunu gözetirse, tanrıcılık kişisel çıkarın ve genel esenliğin buluşmasını sağlayamaz.

Kaldı ki, tanrıcılığın bütün versiyonları bir öbür dünya vaat etmez. Eski Ahit bu konuda çok az şey söyler; bir ölüler diyarına (Şeol) göndermeler vardır, ama burada varlığını sürdüren kişiliklerden ziyade ölülerin gölgeleri barınır. Başka bir görüşü temsil eden Antikçağ gnostikleri, dünyanın bir yarı tanrı tarafından yaratıldığına inanırdı; bu inanışta kurtuluşun yolu daha yüksek bir düzleme çıkmaktan ve kişilik taşımayan gerçek İlah'la kaynaşıp erimekten geçer. Bu teolojinin bir varyasyonu 18. yüzyılda yaşamış İskoç felsefeci David Hume'un *Doğal Din Üzerine Diyaloglar* kitabında karşımıza çıkar. Muhataplarından birine, "bütün pagan filozofların en dindar ve en sofu" olanına göre, Tanrı'ya tapınmanın "yüceltme, saygı, şükran ya da sevgi edimlerinde değil, belli bir esrarengiz intiharda ya da bütün yetilerimizin toptan yok oluşunda yattığını" belirtir. Hume başka bir varyasyonda, muhataplarından birine şöyle bir dünya hayali kurdurur:

> Bir bebek ilahın yaptığı kusurlu işten utanarak yarım yamalak bıraktığı ilk kaba girişimdir; düpedüz sakar ve düşük konumlu bir ilahın eseridir; üstlerinin horlamasına hedef olmuştur; eski kafalı bir ilahın yaşlılık ve bunaklık döneminin ürünüdür; onun ölümünden sonra ondan aldığı ilk dürtüyle ve etkili güçle serüvenlere atılmıştır.

Hume'un dünyayı yaptığı şeyi unutan çocuksu ya da bunak bir Tanrı'nın eseri sayma yönündeki eğlenceli önerisi, tanrıcılığın daha akla yakın versiyonlarından biri olabilir. Böyle bir Tanrı'nın yarattığı insanlar için bir öbür dünya sağlamayı hatırlaması pek olası değildir.

Tanrıcılığın sonraki yaşamı vaat ettiği durumlarda bile, bu yaşam çok farklı biçimlerde tasarlanmıştır. Musevilik'te İsa'nın öncülük ettiği aykırı akım anlaşıldığı kadarıyla Tanrı tarafından yaratılan ve daha sonra bedene aşılanan bir ölümsüz ruh anlayışına sahipti: Ölümsüzlük kişinin yaşarken taşıdığı bedendeki ölünün dirilmesi ve daha sonra bozulmanın ya da çürümenin olmadığı bir dünyada ilelebet yaşaması demekti. Platon'un güçlü etkisi altında Aziz Paulus ve Aziz Augustinus'un yarattığı Hıristiyanlık inancında ise ölümsüzlüğün oldukça farklı bir anlamı vardı – ölen kişiye ait "ruh"un ya da "tin"in yaşayacağı zaman dışı bir yaşam. Bu Platoncu ölümsüzlüğün bir zamanlar yaşamış kişilerin varlığını nasıl sürdüreceği açıklığa kavuşturulmuş değildi. Sidgwick'in dönemindeki Hıristiyanlarca yeğ tutulan ve Hıristiyanlık'a inancını yitirdikten sonra da onun düşünce tarzını şekillendiren versiyonda, sonraki yaşam ölen kişinin başka bir dünyada ve geride bırakılan bedene özgü kusurlardan arınmış yeni bir bedenle varlığını sürdürmesi demekti.

Tanrıcı olmayan dinler arasında da farklılıklar vardır. Hindular ve Budistler bir ilahi kişilik yerine, kişilikten yoksun bir manevi yasaya inanırlar. Karma, varoluşun her alanında işleyen bir manevi neden-sonuç ilişkisidir; insan yaşamı üzerine hüküm veren bir Tanrı'yı varsaymaya gerek yoktur. İnsanlar ve diğer hayvanlar arasında aşılmaz bir farklılık yoktur: Ruhlar (ruh tasarımına karşı çıkan Budizm'de zihinsel olaylar zinciri) ruh göçünün muhtemelen sonu gelmez bir döngüsü içinde can-

lı türleri arasındaki sınırları aşar. Tanrıcı olmayan bu dinlerde başka bir dünyada sürekli varoluş herhangi biçimde makbul görülmez; aksine kaçınılması gereken bir şey sayılır. Yaşarken taşıdığımız kişiliğin ebediyen sürüp gitmesi ancak bir tür cehennem olabilir. Ölümsüzlüğe bu dünyada ya da başka bir dünyada yeniden doğmamayla, yani ölümle ulaşılır.

Bu ölümsüzlük görüşlerinin hiçbiri tutarlı biçimde tasavvur edilemez. Hepsi birbirine karışmış çelişkili fikirler içerir – zaman ve sonsuzluk, bedenin dirilişi ve yaşlanmanın sona erişi, bireyin kurtuluşu ve kişisel kimliğin yok oluşu. Bu tutarsızlığa şaşmamak gerekir, çünkü insanların ölüme tepkileri çelişkilidir. Hayatı yaşanmaya değer bulduğumuzda hep sürmesini isteriz; hayat bize anlamsız göründüğünde ise temelli ölmek ya da bir daha hiç doğmamak isteriz.

Hiç kuşkusuz, sonraki yaşam bir olgudan ibaret olabilir. Victoria döneminin ölümsüzlük arayıcıları arasında, sonraki yaşamın ancak şeylerin doğal düzeninin bir parçası olabileceğine inanan ateistler ve agnostikler vardı. Ölümden sonra varlığını sürdürmenin mümkün olduğuna, ama buna sadece gizli güçler edinmiş azınlığın ulaşacağına inanan okültistler vardı. Myers gibi, bizzat evrim olgusunun sonraki yaşamı ima ettiğine inanan birçok kişi de vardı. Bu anlayışın önde gelen savunucularından Eski Mısır uzmanı ve şair Gerald Massey şunu yazmıştı: "Tinselcilik Darwinizm'i kabul edecektir ve onu diğer yandan tamamlayıp perçinleyecektir." Tanrıcı olmayan bu kişilere göre, tinselcilik 19. yüzyılın Hindu ve Budist düşünceden etkilenen Alman felsefecisi Arthur Schopenhauer'in formüle ettiği gibi, maddi dünyanın bir yanılsama sayıldığı metafizik bir felsefe değildi. Doğalcılığın başka bir versiyonu, görünmez bir dünyayı kapsayacak şekilde genişletilmiş bir maddi evren açıklamasıydı.

Bu şekilde anlaşıldığında, insanın ölümden sonra varlığını sürdürmesi birçok farklı biçime bürünebilir. Birisi öldüğünde zihninin içeriği bir süre kalabilir, ama buna süren deneyimler eşlik etmez. Bu zihinsel izler ayrı düşünce akımları halinde sürerek, zamanla damlaya damlaya yok olabilir ya da belki sonsuza kadar kalacağı bir tür kozmik deponun içine akabilir. Her iki

durumda da mezarın ötesinden hiçbir eylem olmaz. Başka bir seçenek ölen kişinin zihnindeki içeriğin kişisel deneyimlerle birlikte varlığını sürdürebilmesidir, ama bu deneyimler tıpkı rüyalarımızda olduğu gibi bölük pörçük ve kesintili olabilir. Böyle bir durum ise Yunan mitlerinde hayal edilen tarzda, geçmişte yaşamış insanlara ait gölgelerin karanlık bir ölüler diyarı içinde anlamsızca dolandığı türden bir ölüm sonrası varoluş olur. Yahut ölüler yaşarken sahip oldukları kişiliklere daha yakın bir benzerlikle cisimsiz zihinlere dönüşerek ya da yeni "ruh" ya da "esir" bedenleri edinerek varlıklarını sürdürebilir; her iki durumda da geçmişteki anıları, ayrıca tasarılar ve niyetler oluşturup bunlara göre davranma yeteneğini koruyabilir.

Ölümden sonra yaşamaya ilişkin bu anlayışların yanı sıra, insanların ölünce girdikleri dünyaya ilişkin de farklı anlayışlar vardır. Ara duruma, yani her ruh göçü arasındaki *bardo*'ya ilişkin Tibet Budist inançlarında karşımıza çıkan bir versiyona göre, öbür dünya her kişiye göre farklılaşan bir zihinsel kurgudur. Başka bir görüş öbür dünyayı kişilik taşımayan bir zihnin gördüğü rüyaya, yani canlıların dünyasında olduğu gibi sakinlerin rüyada görülen karaltılardan oluştuğu bir hayal ürününe benzetir. Ölüm sonrası dünyanın başka bir versiyonu, ölülerin varlıklarını önceki benliklerinin gelişkin biçimleri olarak sürdürdükleri dört başı mamur bir ortamı öngörür. Victoria döneminin ölümsüzlük arayıcılarından çoğunun istediği türden bir öbür dünyaydı bu: Tinselcilerin bazen "gençlik diyarı" diye andığı ve dünyevi yaşama özgü çirkin kusurların silinip yok olduğu bir dünya.

Sonraki yaşamın bu versiyonlarından hiçbiri, ölen kişiye ölümsüzlük güvencesini vermez. Süren şey her neyse, bir süre kaldıktan sonra solup yok olur ya da değişime uğrayıp başka bir şeye dönüşür. Varlığını sürdüren tinin ya da ruhun girdiği dünya, aynen evrenimiz için öngörüldüğü gibi sonlu bir ömre sahip olabilir. Bu durumda insanlara ait bir şey, varlığını sürdürüp başka bir dünyaya girebilir; ama o dünya da daha sonra içeriye göçüp çöker.

Öbür dünya doğal bir olgu olsa bile, insan kişiliğinin sonsuza kadar süreceği anlamına gelmez. Eğer Darwinizm doğ-

ruysa, böyle bir şeyin mümkün olmasını anlamak zordur. İnsan zihinleri ile diğer hayvanların zihinleri arasında aşılmaz bir engel olmaması halinde, dünyada sadece insanların barınması için görünüşte bir sebep kalmaz. Peki, diğer hayvanlar da ölünce öbür dünyaya göçüyorsa, bedenden ayrılmış zihinler olarak mı, yoksa yeni bedenler edinerek mi varlıklarını sürdürürler? Hangisi doğru olursa olsun, acaba öbür dünya yaşamın gelişmesine ve ölümün belirmesine kadar boş muydu? Bilimdeki ilerlemenin bilinçli makineler yaratmayı mümkün kılması halinde, başka bir soru karşımıza çıkar. Sökülmelerinden sonra bu makinelerin bilinci, tinselcilere göre aynen insanların bedensel ölümden sonra varlıklarını sürdürmeleri gibi yaşamaya devam eder mi?

Bu soruların hiçbirine cevap verilemez ve doğrusu Darwinizm ölüm sonrası dünyaya dair hiçbir tasarımla bağdaştırılamaz. Darwin'in ortaya koyduğu şeylerin düzeninde canlı türleri değişmez ya da kalıcı değildir; aralarındaki sınırlar bulanık ve oynaktır. O halde mezar ötesindeki bir dünyaya tek bir canlı türü nasıl girebilir? Dünyadaki bütün yaşamın belki de insanların yol açtığı iklim değişimi yüzünden yok olması halinde, geride bıraktıkları çorak diyara gökyüzünden tek başına mı bakacaklar? Hiç kuşkusuz, ölümsüzlük ihtimali açısından, bütün duyarlı varlıklar kader birliği içindedir. Peki, bütün ölüler ordusunun –sadece gelmiş geçmiş insan kuşaklarının değil, şu anda soyu tükenmiş sayısız hayvan türlerinin– esir ortamında korunmuş halde yaşamayı sürdürmeleri hangi akla sığar?

Victoria döneminde ölümden sonra yaşamın kanıtlarını arayanlar çoğu kez evrimin öbür dünyada sürdüğünü tasarladılar. Ama bunu her zaman Darwin'in görüşünü çarpıtacak bir yaklaşımla yaparak, evrime aslında hiç de yeri olmayan amaç ve ilerleme tasarımlarını kattılar. Okültistlerin ve tanrı-yaratıcıların Lamarck'ın teorisini benimsediği kara Avrupa'sında ve Rusya'da olduğu gibi, Darwinizm'in öğrettiği asıl şey gözden kaçırıldı.

*

Evrim sözcüğü bizzat umudun formülü ve sembolüdür.
Frederic Myers

Wordsworth üzerine kısa bir kitap ve Victoria döneminin bazı benzersiz şiirlerini yazmış bir klasik çağ uzmanı olan Frederic Myers (1843-1901) aynı zamanda psişik araştırmaların sunduğu en yetenekli düşünürdü. Trinity College'da okuduğu ve Sidgwick'ten ders aldığı Cambridge'de ben-merkezciliğiyle nam saldı ve ödül kazanan bir şiirinin Oxford'daki ödüllü şiirlerin yayımlanmış versiyonlarından alınma dizeler içerdiğinin ortaya çıkmasından sonra intihalle suçlanınca, adı itibar sarsıcı bir skandala karıştı. Hırslı ve gösterişli bir kişi olduğundan, karmaşık yeteneklerinin serpilebileceği bir kariyer bulması kolay değildi. Sonunda bir okul müfettişi olarak çalışmaya karar verdi; ömrü boyunca süren uğraşısıyla, yani insan ölümsüzlüğünün kanıtlarına dönük arayışıyla birleştirebileceği bir meslekti bu. Myers döneminin bilimine tepkisinin kendisini tinselciliğe nasıl yönelttiğini şöyle aktarır:

> Tinselcilerce ileri sürülen fenomenleri incelemeye, ön kapısından kovulduğum semavi konağa bulaşıkhane penceresinden tekrar girmeye ilk başta çok isteksizdim. Bilimin meçhul güçlerine dönük ilk kişisel deneyimimi ancak 1873 sonbaharında yaşadım. ... Bunun tam da materyalizmin, agnostisizmin, yani mekanik evren teorisinin, tinsel olguları fizyolojik fenomenlere indirgeme anlayışının kabardığı döneme denk geldiği unutulmamalıdır. Hepimiz Darwinizm'in zafer sarhoşluğu içindeydik; yeryüzündeki evrim o kadar çok şeyi açıklamıştı ki, insanlar daha öteye bakmayı pek umursayacak durumda değildi.

Myers umudunu bilime bağladı. "Öyle inanıyorum ki," diye yazdı, "bilim şimdiye kadar ulaşmadığı belli kozmik olgulara nüfuz etmeyi başarıyor artık. Bunların birincisi haliyle insanın ölümden sonra varlığını sürdürmesidir." Ona göre, bilim insan ölümsüzlüğünü kanıtlamanın ötesine geçecekti. Ölümün "artık fiziksel yıkımlarla kesintiye uğramayan, ilerlemeye açık manevi evrim içinde sürekli çok uzak bir hedefe, ... evrenin evrim ge-

çirerek daha eksiksiz ve daha üstün yaşama geçişine yardımcı olan kozmik gayeye yönelen" bir olay olduğunu gösterecekti. Evrim "yeryüzü" dünyasıyla sınırlı değildi. Bilim evrimin hiç durmadığını gösterecekti: "*Tinsel evrim*: Bu dünyadaki ve diğer dünyalardaki yazgımız budur; tedrici, çok kademeli ve belirlenebilir bir bitişe varmayacak biçimde yükselen bir evrim." Ölüm yaşamın sonu olmaktan ziyade, kozmik ilerlemedeki bir evreydi.

Myers gündelik yaşamdaki bildik benliğin yanı sıra "bir ikincil ya da bilinçaltı benlik" bulunduğu ve bu bilinçaltı benliğin normalüstü güçler taşıdığı kanısındaydı. Telepati bu güçlerden biriydi. "Telepati kesinlikle *evrimde* bir adımdır. Özel duyuların aracılığına gerek kalmaksızın diğer zihinlerde geçen düşünceleri öğrenmek, psişik güçlerin geniş bir alana doğru genişlemesi olasılığına açıkça işaret ediyor."

O dönemdeki ve daha sonraki başka birçok kişi gibi, Myers da insanların evrimini ilerlemenin kanıtı olarak görmekteydi. Darwinizm kabul edildiğinde, diğer yaşam biçimlerine göre bir ilerlemeyi ifade edip etmediği gibi zor ve hassas bir soru bir yana bırakılırsa, insanın varoluşu herhangi bir "kozmik gaye"nin gerçekleşmesi değil, ancak bir tesadüf olabilir. Darwin'in açıkladığı biçimiyle evrimdeki kilit nokta bir gaye taşımamasıdır. Doğal seçilim bazen karmaşık organizmalar yaratır, bazen de onların kökünü kurutur. Darwin bunu açık ve kesin bir dille ifade etmişti: "Organik varlıkların çeşitliliğinde ve doğal seçilimin işleyişinde rüzgârın esme sürecinden daha fazla bir tasarım yok gibidir."

Ne var ki, Darwin her zaman böyle açık görüşlü değildi. *Türlerin Kökeni* kitabının son sayfasında şunu yazmıştı:

> Her sınıf içinde daha büyük ve başat topluluklara mensup genel ve yaygın canlı türünün sonuçta üstün gelerek yeni ve başat canlı türünü doğuracağı kestiriminde bulunmak üzere artık geleceğe kâhince bir bakış atabiliriz; ... üreme yoluyla olağan zincirin hiçbir zaman kesintiye uğramadığına ve hiçbir afetin bütün dünyayı ıssızlaştırmadığına emin olabiliriz. Bu bakımdan sağlam bir uzak geleceğe belirli bir güvenle bakabiliriz. Doğal

> seçilim kendi başına ve kendi yararına işlerken, bütün maddi ve zihinsel yetenekler yetkinleşmeye doğru ilerleme eğilimini gösterecektir.

"Yetkinleşmeye doğru ilerleme" ibaresinin gösterdiği üzere, Darwin kendi doğal seçilim teorisinden çıkan sonuçları asla tam kabullenmedi. Evrimin insanlar ya da onların değerleri açısından hiçbir şeyi umursamadığını ve kendi ifadesiyle rüzgâr gibi kendi yolunda gittiğini biliyordu; ama evrimin amaçsız bir süreç olduğu anlamına geleceği için, bu gerçeğe tutunamadı. İlerleme insanın ona doğru yol aldığı bir hedefi ima ederken, doğal seçilim düpedüz sürüklenmedir.

Evrime ilişkin popüler kült bu gerçeği her zaman yadsımış ve aslında evrimin en etkili versiyonları asla Darwin'inki olmamıştır. Bunlardan biri vahşi kapitalizmin peygamberi olan ve "en güçlü olanın yaşaması" ibaresini ortaya atan Herbert Spencer'a (1820-1903) aittir. Spencer'ın versiyonunda evrim teleolojik bir süreçti, yani bir hedefi vardı: Karmaşık dengenin evrensel bir hali. Başka bir versiyonu geliştiren Fransız doğa bilimci Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829), bir organizmanın ömrü içinde edinilen özelliklerin gelecek kuşaklara aktarılabileceği kanısındaydı. *Türlerin Kökeni*'nin üçüncü baskısında (1861), Lamarck'ın çalışmalarını bütün yaşam biçimlerinin ilerleme eğilimi taşıdığını göstermesinden dolayı öven Darwin gibi, Lamarck da evrimin yetkinleşmeye yöneldiği görüşündeydi. Kimi zaman Darwin'in de savunduğu üzere, Spencer'a ve Lamarck'a göre, evrim düşük yaşam biçimlerinden daha yüksek yaşam biçimlerine doğru ilerlemekteydi. Doğal seçilim teorisinde bu anlayışı destekleyecek hiçbir şey yoktur. Ancak (en yüksek yaşam biçimi olduğu varsayılan) insana evrenin amacı konumunu yükleme sonucunu getirmesinden dolayı dayanılmaz bir çekicilik taşımıştır.

Evrimin ilerlemeye dönük bir süreç olduğu fikrinin çekiciliğine kapılan birçok kişi arasında yer alan Myers, bu sürecin ölümden sonra sürdüğü kanısındaydı. Oysa "yeryüzü dışındaki" bir dünyada evrimin sürdüğünü varsaymakla kazanılacak hiçbir şey yoktur. Varılacak sonuç bu dünyada işleyen aynı sü-

rüklenme sürecidir, tabii beraberinde normal fireyi, yani yaşlanma ve ölümü getirerek.

Üç kız kardeşi Nil'deki bir kazada can veren Edmund Gurney'e göre, onu psişik araştırmalara yönelten şey dayanılmaz kayıpları yaşamış olmasıydı. Sidgwick'i ahlak çatışmalarını giderme gereği, Myers'ı da ölümden sonra ilerleme ihtimali dürtmüş olabilirdi. Gurney'in durumunda ise sonraki yaşamın kanıtlarına dönük arayışın ilham kaynağı umutsuz acılara dönük sempatiydi:

> Eğer en beter ve kalıcı acılar için olası bir yatışma umudu yoksa, kendimi ve çevremdeki herkesi bütün bedensel ölümle birlikte bireysel varoluşun son bulduğu yolunda mutlak bir kanaate varmış olarak görürsem, ... insan soyunun hemen yok oluşunu ... arzulamam gerekir.

Gurney ölümden sonra yaşama kanaat getirmemiş olarak öldü. Buna rağmen Sidgwick ve Myers gibi, onun da insanın ölümden sonra varlığını sürdürmesinin dünyevi yaşamın üzüntülerini aşmayı sağlayacağından hiç kuşku duymadığı söylenebilir. Darwin'in insan ölümsüzlüğüne inancın evrensel yok oluş ihtimalini daha katlanılır kıldığı yolundaki gözlemini tersine çeviren Gurney, bireysel kişiliğin ölümden sonra sürmemesi halinde, insan türünün ortadan kalkmasının daha iyi olacağını ilan etti.

Gurney insanların sürekli öldüğü bir dünyaya oranla insanların olmadığı bir dünyanın daha tercih edilir olduğu kanısındaydı. Ama insanlar ölümden sonra yaşasa bile, umutları gerçekleşmeyebilir. Sonraki yaşam sadece doğal bir olguysa, bu dünyadaki ayrılıkların sonraki dünyada uyumlu hale geleceğini düşünmek için hiçbir sebep yoktur. İnsan kişiliği başka bir diyarda ya da başka bir dizi diyarda sürebilir. Bilinçli bireyin nihai yok oluşu sonsuza kadar ertelenebilir. Ama birçok ruh çağırma seansına yol açan matem acısı geride kalmaz. İnsanlar bir dünyadan başka dünyaya göçtükçe sürekli tekrarlanır.

Sonraki yaşam bu dünyadaki yaşamın bir uzantısıysa, acı çekerek tanık olduklarımız gibi içinden çıkılmaz ikilemleri niçin barındırmasın? Ölümün kapısından geçtiğimizde, kendimizi

geride bıraktığımız dünya kadar keyfi, adaletsiz ve sonuçta gizemli bir dünyada bulabiliriz. Tıpkı bu dünyadaki yaşam gibi, öbür dünya da ancak kısmen anlaşılır olabilir.

Öldükten sonra kendisinden geldiği ileri sürülen metinlere inanacak olursak, Sidgwick'in yaşadığı şey buydu:

> Doğmakla yaşam sorununu ne kadar çözüyorsak, ölmekle de ölüm muammasını ancak o kadar çözeriz. Benim durumumu örnek alın. Ben hep bir ölümsüzlük arayıcısıydım, ta ki arayışım kimi zaman sanki ödülden çok bana dönükmüş gibi görünene kadar. Gelin görün ki, arayışımın hedefe varması genellikle gökkuşağı altını gibi her zaman ötede ve uzaktaydı. Bu iş hiç de açık değil; hâlâ arıyorum – sadece daha önce hayal ettiğimizden daha kusursuz ve daha güzel bir kökleşmiş iyimserlikle. Bazılarımızı daha zamanı gelmeden önce bilgilerimizi ya da iyimserliğimizi hepinizle paylaşmaya yönelten arzuyla yoğrulmuş değilim. ... Büyük Sorun'un çözümünü size veremem – ondan hâlâ çok uzağım ve Varoluşun bütün kaçınılmaz çirkinliklerinin sonunda içinde eriyeceği içkin gerçeğin ve Güzelliğin kalıcı bilgisine zamanı gelince ulaşacaksınız.

Şifreli notlara göre, Sidgwick ömrünün büyük bir bölümünde aradığı şeye ilişkin kanıtı bulmuştu – kişisel varlığın sürmesinin bir olgu olduğunu kesin tecrübeyle biliyordu. Ama ölmek onun tereddütlerini psişik araştırmalardan daha fazla gideremezmişti.

*

Ben kendim,
Bir tür yarım karaltı değil miyim zaten?

Yarım görünen ya da bir an görünen karaltım
Öyle zihnin insani cismi ve kisveli hayalet gibiyken,

Bu son derece hafif kisveyle çevirince başımı,
Çabuk, hem de çok çabuk gitmez miyim ben?

Wallace Stevens

Psişik araştırmacılarca incelenen aykırı deneyimlerden hiçbiri ölümden sonra yaşamı ortaya koymadı. Psişik araştırma alanında bir klasik sayılan *Yaşayanların Hayaletleri* (1886) ölü hayaletlerini ölülerden gelen telepatik mesajlarla tetiklenmiş sanrılar olarak yorumladı. Medyumlardan gelen iletiler de aynı şekilde açıklanabilirdi. İnsanların bilimce henüz saptanmamış güçleri olduğuna göre, ölülerden gelen iletilere başvurmaya gerek yoktu. Bütün bu fenomenler yaşayanların işi olabilirdi.

Yaşayanların Hayaletleri kitabının yazarlarından biri olan Myers, kişisel varlığın sürdüğüne işaret ediyormuş gibi görünen her türlü belirtiye hararetle ilgi duydu. Ancak araştırmaları onu tamamen farklı bir istikamete yöneltti. Bilinçaltı benliğe telepati gücünü yakıştırarak, zihinler arasında doğrudan irtibatı mümkün saydı. Daha da ileriye giderek, şimdiye kadar meydana gelmiş her şeyin, belki ileride meydana gelecek her şeyin kozmik bir kaydının olabileceği görüşünü ortaya attı. Bilinçaltı zihin telepatiye gerek kalmadan ve "normalüstü doğrudan seziş" yoluyla bu kayda ulaşabilirdi. Bir başka deyişle, insanlar herhangi bir zihinde hiç yer almamış bilgileri edinmek için, duyu ötesi algılamayı, parapsikoloji literatüründe verilen adla "süper-psi"yi kullanabilirdi.

Myers bu olasılığı öngörmekle, yaşayan hiç kimsece bilinmeyen bilgilerin ancak ölülerden gelmiş olabileceği yolundaki her türlü savın temelini sarstı. Ölümden sonra yaşama ilişkin inandırıcı bir kanıtın insan aracılığını göstermesi gerekirdi. "Çapraz-yazışmalar" denen binlerce sayfalık otomatik yazılara yol açan şey bu vargıydı. Sidgwick, Myers ve başkalarının ölüm sonrası iletilerini aktardığı ileri sürülen ve yıllar boyunca kaydedilen bu mektuplar kimi zaman çekilmez ölçüde bilgece, kimi zaman da üstü kapalı ve garip olduğundan, içerikleri ancak yakın dönemde açıklanmıştır. Şifreli notlar farklı zihinlerin bölük pörçük ipuçlarını sunarken, gittikçe genişleyen kolajın nasıl deşifre edileceğine dair yavaş yavaş çıtlatmalarda bulunur gibi göründüğü geniş bir sil-yaz parşömeni oluşturmaktadır.

İnsanın varlığını sürdürdüğünü bu şekilde gösterme girişiminde fantastik bir taraf vardır. Şifreli notlardaki birçok klasik göndermeyi bir araya getirmek, şifreli notların ortaya çıktığı

dönemde çok az kişinin ve hele günümüzde daha da az kişinin sahip olduğu bir tür bilgi birikimini gerektirir. Ama çapraz-yazışmaları yorumlamadaki sorunlar ancak kısmen uzmanlığa bağlı güçlükten kaynaklanmaktaydı. Gerekli bilgi donanımı olanlar bile çoğu kez şifreli notlardan anlam çıkaramadı. Anlam çıkardıklarında da saptadıkları şeyler sadece kavramsal ya da simgesel bağlantılardı. Şifreli notların kaynağı sorunu bir türlü çözülemedi. Kendi bulgularına bakıldığında, bu psişik araştırmacıların istediği türden ölüm sonrası yaşam akla sığan bir şey midir? Çapraz göndermeler labirenti bedenden ayrılmış bilinçli zihinlerin eseriydi, daha doğrusu şifreli notların savı bu yöndeydi. Ama Myers'ın araştırmalarının sonucu bizzat bilinçli zihin tasarımına bir soru işareti koyacak nitelikteydi.

Freud'un çalışmalarını İngilizce konuşulan dünyaya tanıtan kişi Myers'tı. Çok farklı bir tarzda olmakla birlikte, o da Freud'un yolundan giderek, insan davranışlarının bilinçli düşünce denebilecek şeyden ancak kısmen kaynaklandığını gösterdi. Freud'un Joseph Breuer'le birlikte isteri üzerine yürüttüğü çalışmaları, ikilinin konuya ilişkin ilk makaleyi Ocak 1893'te Viyana'da yayımlamasından sadece birkaç ay sonra, Psişik Araştırmalar Derneği'ndeki bir toplantıda aktardı. Freud'un resmî biyografisini yazan Ernest Jones'un belirttiği gibi, "Breuer'in ve Freud'un çalışmalarıyla ilgili bir değerlendirmeyi sunan ilk yazar kesinlikle F. W. H. Myers'tı."

Viyanalı iki klinik uzmanının makalesi Myers için önemliydi, çünkü zihinden geçen şeylerin büyük bir bölümünün bilinçle erişilebilir olmadığını ileri sürmekteydi. Breuer ve Freud'a göre, isteri bastırılmış anıların bir belirtisidir. Bu anılar bilince çıktığında, isteri belirtileri ortadan kalkar. Bu aslında psikanalizin hareket noktasıdır.

Myers'tan haberdar olan Freud, *Rüyaların Yorumu* kitabında onun bilinçli benlikle erişilemeyen anılara dayalı rüyalara ilişkin "eksiksiz bir derleme"yi PAD'nin *Proceedings* dergisinde yayımladığına değindi. Ayrıca PAD'nin onursal bir üyesi olarak, aynı dergiye yazdığı kısa bir makalede Myers'ın bilinçaltı benlik anlayışını kendi bilinçdışı teorisiyle karşılaştırdı.

Freud yaşamı boyunca psikanalizi okültizm kokan her

türlü şeyden ayrı tutmaya özen gösterdi. Telepatinin "bireyler arası iletişimin ilk arkaik yöntemi" olabileceği görüşünü ortaya attı. Öte yandan, Jung'un mitoloji ve simyadan alınma fikirlerin yardımıyla bilinçdışının anlaşılabileceği yolundaki inancına katı biçimde karşı çıktı. Aralarındaki meşhur bir sohbette Jung'u şöyle sıkıştırmıştı:

> "Azizim Jung, cinsel teoriden asla vazgeçmeyeceğine dair söz ver bana. Bu her bakımdan en temel şeydir. Anlayacağın, onu bir dogma haline, sarsılmaz bir siper haline getirmeliyiz." Bu sözleri büyük bir heyecanla söyledi. ... Biraz şaşkınlıkla ona, "Neye karşı bir siper?" diye sormam üzerine, "Siperin engelleyeceği çamur sızıntısı" diye başladığı cümlesini kısa bir duraksamadan sonra, "okültizm kaynaklıdır," diye tamamladı.

Freud insan ilişkilerinde gizemli bir şey olabileceğini her zaman kabul etti. Belki bunun bir sonucu olarak, telepatiye hayranlığından bir türlü tamamen sıyrılmadı. Ama bilinçdışının doğal insan gelişiminin bastırılmış yönleri çerçevesinde anlaşılması gerektiğinde diretti.

Bilinçdışına bu farklı bakışlar psikanalizin gelişimine büyük bir etkide bulunacaktı. Myers'ın bilinçaltı yaratıcılık görüşü, hipnozdan ve kristal küreden tedavi teknikleri olarak yararlanmayı teşvik ederken, Fransız psikolog Pierre Janet (1859-1947) "yazıyla tedavi"nin bir parçası olarak otomatik yazı uygulamasını savundu. Psikanalizin bir "konuşmayla tedavi" olarak gelişmesi esas olarak Freud'un çabalarının bir sonucuydu. Ama otomatik yazının tedavi edici rolü psikanalizin doğuşuyla son bulmadı. Uygulama psişik araştırmalarda, en başta da çapraz-yazışmalarda sürdü.

Zihnin yaşamının çoğunlukla bilinçli farkındalık olmadan ilerlediği konusunda görüş birliği taşıyan Myers ve Freud arasındaki yakınlık bu noktadan sonra biter. Freud'un aksine, Myers bilinçdışının esas olarak bastırılmış deneyimlerden oluştuğu kanısında değildi. Ona göre, bilinçli zihnin ardında ve ötesinde, bilinçli zihnin –ya da hoşlandığı ifadeyle eşik-üstü benliğin– yoksun olduğu kapasitelere sahip bilinçaltı benlik vardı.

Myers bunu şöyle açıklamıştı:

> Bilincin bir *eşiği* (*limen, Schwelle*) olduğu, yani duyumun ya da düşüncenin bilinçli yaşamımıza girebilmek için önce bir düzeyin yukarısına çıkması gerektiği fikri basit ve tanıdıktır. "Eşiğin altı" anlamına gelen bilinçaltı kelimesi, bireyce kavranamayacak kadar zayıf duyumları tanımlamak için daha önce kullanılmış bulunuyor. Bilincin olağan eşiğinin altında ya da bir tabir olarak daha uygun bulunursa, olağan sınırının dışında meydana gelen *her şeyi* kapsayacak şekilde terimin anlamını genişletmeyi öneriyorum. ... Bir *eşik-altı* ya da *sınır-aşırı* bilinçten, yani ileride göreceğimiz üzere, sözgelimi eşik-üstü bilincin becerdiği ölçüde oldukça karmaşık ve tutarlı cümleleri söyleyen ya da yazan bir bilinçten söz etme gereğini duyuyorum.

Bilinçaltı zihin nasıl rüyalarda devreye girerek bilinçli kişiliğe mesajlar iletirse, otomatik yazı aracılığıyla da aynı şeyi yapar. Myers her iki fenomenin "bize kendilerini aynı kişiliğin bir katmanından başka bir katmanına iletilen mesajlar olarak sunduklarını" yazmıştı. Birçok durumda mesajlar duyular ya da başka insanlarla gündelik irtibat yoluyla edinilen ve daha sonra bilinçdışı bellekten çekilip alınan bilgilerden oluşmaktaydı. Myers'a göre, öbür durumlarda bilgilerin kaynağı normalde bilinçli kişiliğin erişemediği telepati ve altıncı his gibi yetileri kullanan bilinçaltı zihindi.

Myers'ın saptadığı bilinçaltı zihin güçleri arasında kişileştirme yönünde bir yeti vardı. Myers medyumlar üzerindeki araştırmalarından, sundukları birçok gösterinin dramatikleştirme yönünde bir bilinçdışı yetiyle açıklanabileceğini biliyordu. Ruh çağırma seanslarında beliren "yönlendirici ruhlar" bilinçaltı benliğin olanaklarını kullanan medyumca yaratılan sanal kişiler olmalıydı. Myers'a göre, gündelik yaşama özgü kişilik de benzer bir biçimde bilinçaltı benlikçe yaratılan bir kişileştirmeydi.

Bu noktada Myers'ın düşüncesinde bir paradoks karşımıza çıkar. İnsan kişiliğinin ölümden sonra sürdüğünü göstermek üzere normal-ötesini araştırmaya yönelmesine karşın, ortaya çıkan sonuç insanların yaşarken tek bir kişilik taşıdığı fikrini sar-

sacak nitelikteydi. Myers bilincin tekil birimi anlamında "ruh" fikrine sarıldı; bu ruhun ölümden sonra yaşadığını kanıtlamak ömrünü adadığı uğraştı. Oysa araştırmaları kendince varlığının sürdüğünü gösterdiği bütünleşik benliğin dağılmasını getirdi. Normal-ötesi fenomenleri araştırmanın bir sonucu olarak, "İnsan Kişiliği diye bildiğimiz şeyin çoklu ve değişken nitelik taşıdığı" kanısına vardı.

Myers'ın zamanla gördüğü üzere, olağan bilinç farkına varılmadan ilerleyen çok daha geniş kapsamlı bir süreçteki bir bölümden ibarettir. Bilinçaltı zihin sonuçta bütün zihinsel yaşamın türediği asıl psikolojik gerçekliktir. Myers sonraki yazılarında daha da ileriye giderek, insan kişiliğinin sonunda özümseneceği, evrim içindeki bir kozmik benlik varsayımında bulundu. Bu açıklamada "ruh" beliren bir ulûhiyette yok olup giden bir zerreydi. Bireysel kişiliğin ölümden sonra varlığını sürdürebileceği fikri bir yanlış anlamaydı, yaşayanların dünyasında bile aldatıcı olan insana özgü bir benlik bilincinin öbür dünyaya yansıtılmasıydı. İnsan kişiliğinin kendisi bir tür hayaletti, Myers'ın psişik araştırmalar alanında yıllarca sürdürdüğü uğraşın konusu olan görünümler kadar sistematik düzeyde kaçamaklı yapıya sahipti.

Sidgwick'in etik alanındaki çalışmaları benzer bir sonuç vermişti. Ortaya attığı "pratik aklın düalizmi" "bencillik ilkesi"nin tartışmasız rasyonel olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Ancak egonun nihai bir olgu değil, benlik bilincimizin bir parçası olması olasılığını göz önünde tutunca, bu görüşü sorguladı. Her birimiz bir duyumlar demetinden ibaretsek, bencillik evrensel iyilikten daha rasyonel olamaz. Sidgwick şöyle yazar:

> Bencillik ilkesinin Evrenselcilik ilkesinden daha az tartışılması için bir sebep göremiyorum. Mevcut eğilimle çatışma halindeyken Sağgörü aksiyomunun, Bencillerin Rasyonel İyilik aksiyomunu benimsemeye yanaşmamasına benzer bir gerekçeyle sorgulanmaması için bir sebep göremiyorum. Yararcı "Başka birinin mutluluğunun artması uğruna kendi mutluluğumdan niçin feragat edeyim?" sorusuna nasıl cevap vermek durumundaysa, Bencile şunu sormak elbette mümkün olmalıdır: "Gelecekte-

> ki daha büyük bir haz uğruna mevcut bir hazdan niçin feragat edeyim? Gelecekteki duygularımı başka kişilerin duygularından niçin daha fazla umursayayım?"... Hume ve takipçilerinin savunduğu gibi, Egonun sırf bir tutarlı fenomenler sistemi olduğunu kabul edersek, Egonun bağlandığı duygular dizisinin bir kısmı aynı dizinin başka bir kısmıyla niçin herhangi bir başka diziden daha fazla ilgili olsun?

Sidgwick burada en keskin bakışıyla karşımıza çıkar. Kişinin gelecekteki benliğinin mevcut arzulara uymaktan dolayı zarar görmemesini sağlama anlamında sağgörü daima apaçık biçimde makul görülmüştür. Ama Ego ya da kişilik sırf bellek ve davranışta bazıları oldukça belirsiz bir dizi süreklilikten ibaretse, gelecekteki benliklerimize niçin aldırış edelim? Bunlar bizim için, tutarlı bencillerin gözünde başkalarına ait benliklerin taşıdığı değer kadar önemsiz olabilir.

Sidgwick'e dostu Roden Noel'den gelen bir mektupta, insan kişiliğini "sırf bir tutarlı fenomenler sistemi" saymanın getirdiği sonuçlar şöyle irdelenir:

> Eğer birey kesinlikle geçiciyse, bir tür yanılsamaysa, bir saman aleviyse, ... insan soyu da öyledir, dünya da öyledir ve nihayet (bazı bilim adamlarımızın bize açıkça öğrettiği üzere) evren de öyledir; zira bireylerin toplamı sonuçta bütünü oluşturur. Kendimi çok büyük bir yanılsama, geçici bir saman alevi, aynen benim gibi geçici, beyhude, temelsiz, gerçek dışı bir fenomen yığını uğruna feda edeceğim, ha!!! Bu varsayım temelinde mutlak iyi ve kötüden söz etmek saçma değil midir? Böyle bir şey hiç olabilir mi? Hayır. Peki, ama *ben* gerçek, kalıcı, sonsuz, sahici ve mutlak değilsem ve *sen* de öyle değilsen, böyle bir şey nasıl olur?

Noel'in mektubunun ironisi, Sidgwick'in kişiliğin "gerçek, kalıcı, sonsuz, sahici ve mutlak" olduğu yolunda kanıtlar için psişik araştırmalara yönelmesi, buna karşılık etik alanındaki çalışmalarının kişisel kimliğin hayali olması ihtimaline kapı aralamasıdır. Bir bakış açısından bu bir ilerleme gibi görülebilir. Benliğin

aldatıcı olduğunun ortaya çıkması açısından, görev ile kişisel çıkar arasındaki çatışma ortadan kalkmış ve ahlaka itirazlardan biri bertaraf olmuştu. Ama Sidgwick'in etikte saptadığı kara delik ortadan kalkmış değildi. Tersine büyümüştü. Hasım ilkeler artık kişisel çıkar ve ahlak değildi; bir tarafta ahlak, diğer tarafta ise dürtüye, yani kişinin mevcut benliğinin telkinlerine uyma vardı. Ahlakın alternatifi artık sağgörü değil, düpedüz arzuydu – Sidgwick'in son derece rahatsız edici bulduğu bir gidişattı bu.

Kişiliğin ölümden sonra varlığını sürdürmemesi halinde, kişinin arzularını dizginlemesine gerek yoktu. Ölümden sonra yaşamın kanıtını bulmanın çok önemli olmasının sebebi buydu. Anlaşıldığı kadarıyla Helena Petrovna Blavatski'nin Cambridge'e varışı, Sidgwick'i böyle bir kanıtın asla bulunmayabileceği sonucuna varmaya yönelten olaylardan biriydi.

Sidgwick önceleri Madam Blavatski'yi hoş karşıladı. Eski bir sirk binicisi ve iş hayatına atılıp kurduğu mürekkep fabrikasını ve açtığı yapay çiçek dükkânını batırmış bir girişimci olan bu kadın, bir ara çarlık gizli polisine muhbirlik ve gece kulübü şarkıcılığı yaptıktan sonra medyumluk mesleğinde karar kılmıştı. Teozofi Derneği'ni kurdu ve ardından Batı okültizminin temel metinlerinden biri sayılan *Açığa Çıkmış İsis* kitabını yayımladı. Ağırbaşlı Cambridge felsefecisi onu "hem düşünsel, hem de duygusal bakımdan coşkulu bir mizaca ve insanlığa yararlı olmaya dönük gerçek arzuya sahip samimi biri" sandı. Görünüşe bakılırsa, gizemli Tibet üstatlarından saklı bilgelik içeren mektuplar aldığı yolundaki iddiasından etkilendi. Onun bir şarlatan ve sahtekâr olduğunu ancak PAD'nin yürüttüğü kapsamlı bir soruşturmadan sonra anladı.

Myers'ın aktardığına göre, Sidgwick "Madam Blavatski'nin sözde teozofi düşüncesinin çöküşü"nden sonra "kanıtladığımız bütün şeylerin sonsuz ölümle uyumlu olduğunda ısrar etti. Mezarın ötesine bakma yönündeki bu son girişimin başarısızlığa uğramasının ihtimal dışı olmadığı görüşüne vardı; insanların her geçen yıl daha umutsuz hale gelen agnostisizmle yetinmek zorunda olduğunu ve en iyi yolun günlük görevlere dönerek, yaşamın sonundaki karanlığı unutmak olduğunu belirtti." Ama dinin etkisinin azalmasıyla birlikte, Sidgwick ölümden sonra

yaşamın bir kanıtının sonunda ortaya çıkmasından umudunu kesmemekten kendini alamadı.

Bu umuda sarılmasının başka bir sebebi de vardı. Sidgwick'in düşlediği ölümden sonra yaşam kişisel kimliğe dair her türlü kuşkuyu dağıtacak ve kendi kişiliğinin bütünlüğünü doğrulayacaktı. Bedenden ayrılmış Sidgwick artık bölünmüş ve parçalanmış olmayacaktı. Çoğunlukla bastırılmış olsa bile dünyevi yaşamının ayrılmaz parçası olan arzular artık canını sıkmayacaktı. Tasarladığı biçimiyle ölümden sonra yaşamın bir olgu olması halinde, kendisine dair edindiği ideal benlik bilinci gerçeğe dönüşebilirdi.

Dünyevi Sidgwick'in yaşadığı benlik bölünmesi kısmen Victoria dönemindeki cinsel kargaşanın bir sonucuydu. Sidgwick'in bütün yakın dostları erkekti; çoğu ömrünün büyük bir bölümünde eşcinsel ya da biseksüeldi. Kendisi de Cambridge Sanat Muhabbeti Derneği üyelerine verilen adla Havariler kuşağındandı. Eşcinsel aşkı yücelten bu çevrenin yarattığı kültürden John Maynard Keynes ve Bloomsbury grubu çıktı. Sidgwick'in güncesi ömrü boyunca eşcinselliği savunan efsanevi Cambridge öğretim üyesi Oscar Browning'de "aradığı dostu" bulup bulmadığı yolundaki merakına dair notlar ve önceki dostları hakkında "Bazıları benim için birer kadındır ve bazılarına göre ben bir kadınım," gibi bir yorum içerir. Kişisel kimliğin geçici niteliği üzerine Sidgwick'e yazılmış mektubuna değindiğimiz Rodan Noel, onunla ömür boyu dost kalan kişilerden biriydi. Mutlu bir evliliği vardı ve aynı zamanda eşcinsel bir hovardaydı; Yunan tanrısı Baküs gibi çıplak halde fotoğrafını çektirmişti. Başka bir dostu olan John Addington Symonds bir Walt Whitman hayranıydı; "Yunan Etiğinde Bir Sorun" başlıklı bir makalede "oğlancılığın" yararını savunan ve eşcinsellik üzerine erotik şiirler yazan biriydi. Sidgwick'in ileride şöhreti için tehlikeli olacağı uyarısı üzerine, bazı şiirlerini siyah bir teneke kutuya koymuş ve kilitlediği kutuyu anahtarıyla birlikte Avon Nehri'ne atmıştı. Felsefeci C. D. Broad'un biseksüel olduğuna inandığı Myers pekâlâ "Uranüs" ilişkilerine girmiş olabilir; Symonds etrafında toplanan çevre içindeydi ve bu çevreye giren Sidgwick'in eşcinsel kardeşi onun Cambridge'deki en yakın

dostuydu. Myers bir keresinde Walt Whitman'ın genç oğlanlara aşkı yücelterek anlattığı ve *Çimen Yaprakları* kitabının sonraki baskılarından çıkardığı "Hint Kamışı" şiirini Symonds'a okumuştu. Edmund Gurney 1888'de öldüğünde, Myers şunu yazdı: "On beş yıl boyunca erkekler arasında olabileceği kadar birbirimize yakın ve bağlı olduk; mizaçlarımızın her zerresi birbirimizi anlamayla karşılığını buldu. Ama bundan daha fazlasını söylemeyeceğim." Myers hayatında bir dizi genç kadının yer aldığı bir "şehvet" dönemini itiraf eder; ama bu dönem aralarında Henry Sidgwick'in bulunduğu erkeklerle ilişkilerini de kapsamış olabilir. Sidgwick ölümcül hastalığının sonuna doğru yazdığı son mektuplarının birinde, Myers'a aralarındaki dostluğun "hayatında *büyük bir yer* tuttuğunu" belirtecekti.

Sidgwick'in cinselliğinde bir eşcinsellik unsuru bulunduğu pek kuşku götürmeyen bir noktadır. Mizacının bu yanını ömrünün büyük bölümünde bastırdığı da makul kuşkunun ötesindedir. Elbette hiçbir şeyi kesin bilemeyiz. Ölümünden sonra geride bıraktığı belgeler, kız kardeşi Eleanor ve erkek kardeşi Arthur tarafından adamakıllı ayıklandı. (Örneğin, Sidgwick ve Addington Symonds arasındaki mektuplar yok edilmiş gibi görünmektedir.) Bununla birlikte Sidgwick'in "Görev kaosu" üzerine düşüncelerini, söz konusu kaosun direngen arzunun tehdidinden kaynaklandığı kuşkusuna kapılmadan okumak zordur. Sidgwick'e göre, görevin özü benlikten vazgeçmeydi. Ölümün son olması halinde, kendisinin bir parçasını bir hiç uğruna terk etmiş olacaktı.

Sidgwick'in ölümünden sonra açılacak mühürlü bir mektuba bıraktığı ve karısının, kardeşinin ve başka bazı kişilerin Şubat 1909'da okuduğu mesaj, arzularını bastırma ve karşılığında hiçbir şey elde edememe gibi bir riskin farkında olduğu izlenimini verir. 16 Mayıs 1900 tarihli ve "H. Sidgwick'in Anısına" başlıklı mesajda şu yazılıydı:

> Bedenimi bastırıyor ve
> buyruk altında tutuyorum.
> Tanrı katında acaba
> iyilik görüp kötülükten
> azade kılınacak mıyız?

Sidgwick'in dostu Roden Noel ayrıca şifreli notlarda, kendisinin yayımlanmış bazı eserlerini andıran şiir dizelerinde, iki adamın dostluğuna göndermede bulunuyormuş izlenimini veren bir düz şiirde karşımıza çıkar. Sonraki şifreli notlar adıyla Noel'e değinir ve ölüm tarihini belirtir. Düz şiirde şu diziler yer alır:

> Hava baştan aşağı
> Huzurla ve alacakaranlıkla doluydu ve biz yürüyorduk
> Her ne kadar ondan sonra ayrı yolları tutmuş olsak da.

Bu dizeleri bir soru izler: "Kovana hiçbir şey katmamış olsam da, en azından önünde bal bulunan bir erkek arı mıydım acaba?"

Yaşarken arzularını bastırmak Sidgwick'i öldükten sonra bile rahatsız etmeye devam ediyor gibi sanki.

Elbette mantık açısından bakıldığında, sonraki yaşamın Sidgwick'i arzularını dizginlemeye yöneltmesi için bir sebep olamazdı. Kişinin mevcut benliği için gelecekteki benliği, tutarlı bir bencil için ötekilerin benliklerinden daha önemli olmadığında, bu durum söz konusu gelecekteki benlik bedensel ölümden sonra varlığını sürdürse bile hâlâ geçerlidir. Aslına bakılırsa, kişinin ölüm sonrası benliğini ne diye umursayacağı hiç açık değildir. Kişinin mevcut benliğiyle tek ve aynı olduğunda, ölüm sonrası benliği umursamak için bir sebep olabilir. Kişisel kimlik sırf bir süreklilikler meselesi olduğunda ise buna daha az gerek duyulur; çünkü ölümün beraberinde getirdiği kopukluk her açıdan önemlidir. Varlığını sürdüren benlik kişinin önceki benliği gibi görünmediğinde, onu umursamak için hiçbir sebep kalmaz. Kişi çok az ortak yanı olan birinin yazgısını niçin kendine dert edinsin?

Bedensel ölümden sonra varlığını sürdürmek kişisel kimliğe ilişkin kuşkuları dağıtmak yerine, bu kuşkuları daha yakıcı hale getirebilir sadece. Ama Sidgwick için bu kuşkular başlı başına önemli değildi. Onu ilgilendiren şey etik açısından doğurduğu sonuçlardı. Roden Noel'e bir mektubunda şunu yazmıştı:

> Ölümsüzlüğe olan inancımı asla Benliğin kişiliğine dair bilincimize dayandırmadım. ... Aslında dayanak aldığım şey (tinselciliğin sağladığı kanıtlar ve dinsel gerekçeler dışında) *Etiktir;* ... Erdem ve Mutluluk arasındaki, yani kendi iradi yaşamım ile benimle aynı yapıdaki diğer insanın yaşamı arasındaki çatışmaya rağmen durum böyledir. Her normal insanın umutsuz anarşiye mecbur olduğu kanısındayım. ... Bu dayanılmaz anarşiden kaçınmanın tek yolu Ölümsüzlüğü Doğru Saymaktır.

Sidgwick ahlaka ve kendi kimliğine ilişkin sorunları çözme yolunu ölümden sonra yaşamda aradı. Sidgwick'in sürmesini istediği benlik, yaşarken taşıdığı benlik değildi. Edinmeyi beceremediği benlikti. Ne var ki, yukarıda alıntılanan otomatik yazıya inanmak gerekirse, ölüm bile onun bütünlüğe ulaşmasını sağlayamadı.

Sidgwick yaşarken dürüstlüğüyle tanınırdı; ama bu durum kendisinin ya da dostlarının cinsel arzuları söz konusu olduğunda, Victoria döneminin ikiyüzlülüğüne kapılmasını önleyemedi. Aksine, dürüstlüğüyle tanınması aldatmacaya başvurmasını kolaylaştırdı. Dahası, Sidgwick'in ikiyüzlülükteki becerisi felsefesiyle tutarsızlık içinde değildi. Uzun süre bir "içrek ahlak"ın, yani tamamen etik gerekçelerle gizliliği ve kandırmayı doğru sayacak bir davranış düsturunun gerekliliğini savunmuştu. *Etiğin Yöntemleri* kitabının sonuna doğru olağan ahlakın kurallarını ele alırken, sıradan insanların bu kurallara tam uyması gerektiğini açık seçik belirtir. Ama Yararcı ahlak özel türden insanlara sıradan kurallar konusunda özel bir özgürlük tanıyabilir:

> Yararcı ilkeler temelinde, açıkça savunulması doğru olmayacak şeyleri belli koşullar altında yapmak ve özel düzeyde salık vermek doğru olabilir; başkalarına öğretilmesi yanlış olacak şeyleri belirli kişilere öğretmek doğru olabilir; herkesin önünde yapılması yanlış olacak şeyleri, nispeten gizli kalması mümkün olduğunda yapmak makul düzeyde doğru olabilir; tam gizliliğin makul olarak beklenebileceği durumlarda, özel tavsiyeyle ya da emsalle salık verilmesi yanlış olacak şeyler için bile bu geçer-

> lidir. ... Bu bakımdan özenle ifade edilecek Yararcı vargı şöyle olur: Gizliliğin başka koşullarda yanlış olan bir davranışı doğru kılabileceği görüşünün kendisi nispeten gizli tutulmalıdır; benzer biçimde içrek ahlakın uygun olduğu yolundaki doktrinin de gizli tutulması uygun görünmektedir.

Sadece Sidgwick değil, Myers da yaşamı boyunca bu içrek ahlaka uydu. Myers açısından bu tutum, psişik araştırmalarla uğraşmasının ayrılmaz bir parçasıydı.

*

Bize soğukça baktı,
Gözleri ölüydü ve küreği tutan elleri
Sikkelerin bıraktığı izlerle kararmıştı,
Baldırları varisli damarlarla ebruluydu.
Şunu söyledi bize soğukça:
Ölmek istiyorsanız bedelini ödemelisiniz.

Louis MacNeice

Çapraz-yazışmaların bütün kahramanları Sidgwick'in içrek ikiyüzlülüğünü uyguladı. Dostu Frederic Myers onu ölümden sonra yaşamın kanıtlarını aramaya yönelten koşulları yaşamı boyunca gizli tuttu. Bu arayışa en sıkı bilimsel yöntemlerin yön vermesi öngörülmüştü. Ama ardındaki güdüler son derece kişiseldi.

Myers âşık olduğu Annie Marshall adlı evli kadından sadece otobiyografik bir denemede söz etti. Yaşadığı dönemde ilk kez 1938'de *İç Yaşamın Kırıntıları* adıyla basılıp özel bir çevreye dağıtılan bu deneme, ölümünden altmış yıl sonra ve ondan kalmış belgeleri ayıklayan dul eşinin yayımladığı bir hayli sansürlü metnin epey ardından yayımlandı.

Myers *Kırıntılar*'ın başındaki "Önsöz Niteliğinde Not"ta şunu yazar:

> İzleyen sayfalardaki taslağın ileride bir gün tam yayımlanmasını istiyorum; ama ölümümün üzerinden biraz zaman geçene

> kadar en azından bir bölümünün saklı tutulması herhalde iyi olur. Dolayısıyla bir arızaya mahal vermeme açısından, şimdilik bu sayfaların özel olarak basılmasını ve şu yakın dostlarımın hepsine birer damgalı nüshanın gönderilmesini öneriyorum: Profesör Henry Sidgwick, Cambridge; Profesör William James, Harvard; Profesör Oliver Lodge, Liverpool; Sir R. H. Collins, K. C. B., Claremont; Bay R. W. Raper, Oxford. Bu dostlarımın paketi ölümümden sonra açmalarını istiyorum. ...
>
> Basılacak yirmi beş nüshanın altısı yukarıda belirttiğim dostlara gönderilsin, dördü eşim ve çocuklarımız için ayrılsın, geri kalanlar da şimdilik çalışma odamda kalsın. ...
>
> İzleyen sayfalara "İç Yaşamın Kırıntıları" başlığını koyarken, tam bir otobiyografi oluşturmadıklarının, sadece birkaç özel açıdan ilginç bulunabilecek olgular ve duygular üzerinde durduklarının açıklığa kavuşmasını istiyorum. Benim için derin önem taşıyan epeyce şeyi kendime saklıyorum. ...

Olaya aşina olan sonraki PAD başkanlarından biri, kendisinin yayımlanmamış anılarında Myers'ın *Kırıntılar* denemesini şöyle nitelendirir:

> Burada altı dostuna, herkesçe bilinmesini sağlamalarını istediği şu hususu bildiriyordu: Hayatının mühim olayı, ruhsal gelişiminin dönüm noktası kendisine 20 yıl eşlik eden, üç çocuğunu doğuran ve sosyal başarısına büyük katkıda bulunan karısına değil, sadece üç yıllık tanışıklığı olan ve 25 yıl önce ölen evli bir kadına duyduğu aşktı.

Myers'ın *Kırıntılar*'da "Phyllis" diye andığı Annie'nin 1876'daki intiharı, sonraki yaşamını şekillendirdi. Beş çocuk annesi olan Annie, akıl hastanesine yatırılmış zengin bir mirasyedi olan kocasıyla yıllarca uğraşmanın getirdiği sinir bozukluğuyla makasla boğazını kesmeye kalkıştıktan sonra suya atlayarak canına kıymıştı. Annie'nin ölümü Myers'ın ölümden sonra yaşamın kanıtlarını bulmaya dönük ilgisini bir tutkuya dönüştürdü. Medyumlar üzerinden onunla irtibat kurmak için uzun bir uğraşa girişti; 1877'de bir ölçüde başarıya ulaştığını

sandıysa da, ancak yirmi yılı aşkın bir süre sonra şuna tam kanaat getirdi: "Yirmi üç yıllık çabadan sonra, 1899 yılı beni kesin bir noktaya vardırdı. ... Dinimi oluşturan ve cennetimi oluşturacak olan bir Ruhun yakınımda olduğu kanaatini ... edinmiş durumdayım."

Myers'ın Sir Oliver Lodge'a bıraktığı mühürlü zarf, Myers'ın Annie Marshall'la karşılaşmasına verdiği önemi pekiştirir. Myers'ın ölümünden üç yıl sonra, 13 Temmuz 1904'te Bayan Verrall otomatik yazıda bu mektubun açılmasını bildiren bir mesaj aldı: "Zarfın içeriğini uzun süredir size anlatıyorum. Myers'ın Lodge'a bıraktığı mühürlü zarf. Bunu anlayamadınız. İçinde [Platon'un] Sempozyum metninden alınma ve Aşkın ayrılığı ortadan kaldırmasıyla ilgili sözler var." Lodge'un 13 Aralık 1904'te topladığı PAD Konseyi'nin bir toplantısında açılan mektubun sadece şu açıklamayı içerdiği görüldü: "Dünyevi sahneye tekrar dönebilirsem, Cumberland'de bulunan Hallsteads arazisindeki Vadiyi seçerim herhalde." Mesajın Platon'a ait Sempozyum metnine bir gönderme içermemesi nedeniyle, Lodge ve diğer psişik araştırmacılar deneyin "tamamen başarısızlığa uğradığı" sonucuna vardılar.

Sonraki olaylar bazılarını farklı düşünmeye yöneltti. Aralık 1903'te, Bayan Verrall'ın mühürlü zarfla ilgili mesajı almasından birkaç ay önce, Eleanor Sidgwick merhum kocasının üniversite odasındaki bazı belgelerini karıştırırken Myers'ın *Kırıntılar* denemesinin bir nüshasını tesadüfen buldu. Bu nüsha 21 Aralık 1904'te, Myers'a ait mühürlü zarfın açılmasından yaklaşık iki hafta sonra Bayan Verrall'a gösterildiğinde, mektuptaki mesajı çözebildiğini ileri sürdü. Dorothy Wordsworth'ün dostlarınca inşa edilen Hallsteads, Myers'ın çocukluğunun geçtiği evdi. Aynı zamanda Annie Marshall'la en etkileyici görüşmeyi yaptığı ve ardından "şehevi" ilişkilerden uzaklaştığı yerdi. Bayan Verrall'ın vardığı sonuca göre, Myers'ın mühürlü zarfta bıraktığı mesaj, aldığı şifreli notlarda platonik aşka yapılan göndermeyle bağlantılıydı.

İç çevreye göre, Myers sonunda mezar ötesinden iletişime girmeyi başarmıştı. Bayan Myers'ın bu görüşe katılıp katılmadığı bilinmemektedir. Myers onunla evlendiğinde, Annie

Marshall'la Hallsteads'teki görüşmelerini anlatmıştı; bu nedenle dul eşi açısından mühürlü mektupta yeni hiçbir şey yoktu. Ama onun ölü kadına karşı mektupla açığa çıkan duygularının yoğunluğuna pekâlâ şaşırmış olabilir; bu yüzden *Kırıntılar*'ı gizli tutmaya ya da nüshalarının yok edilmesini sağlamaya yönelik uzun bir kampanya yürüttü.

Myers'ın Annie Marshall'a duyduğu ve *Kırıntılar*'da "Phyllis" üzerine şiirlerle yücelttiği aşk ve onun intiharıyla bu aşkın kesintiye uğraması, Myers'ın dünya görüşünü dönüştürdü. Sadece "şehvet"ten platonik aşka yönelmekle kalmadı. Hiçbir materyalist felsefenin kabul edilebilir olmadığı kanısına vardı.

William James'ın ölüm döşeğindeki Myers'ta gözlemlediği "gitme hevesi" bu kanının bir dışavurumuydu. Bir medyum Myers'a kısa süre sonra öleceğini ve kendisini Annie'nin kucağında bulacağını söylemişti. Myers bunu bir kehanet olarak benimsedi; oysa 1902'deki yaş günü olarak verdiği ölüm tarihinin yanlışlığı ölümcül hastalıkla yatağa düştüğü sırada açık seçik ortaya çıktı.

Myers'ın yaşamının son çeyrek yüzyılına, yaşarken değerini bilemediği bir kadınla irtibata geçme ihtiyacı yön verdi. Arayışı ölümünden sonraki yıllarda dünyanın birçok kesiminde medyumlarca yürütülen seanslarda ruhunun çağrılmasına da yansıdı. Ama ölüm ve yaşam arasındaki ayrılık kapanmadı.

Myers'ın en büyük oğlu olan, onun *İnsan Kişiliği ve Bedensel Ölümden Sonra Varlığını Sürdürmesi* kitabının kısaltılmış bir baskısını yayıma hazırlayan ve popüler Hint tarih macerası *Kök ve Çiçek*'i (1935) yazan Leo Myers, daha çocukken ruh çağırma seanslarına katılmış sorunlu bir kişiydi. Babasının 1901'de ölmesinden kısa bir süre sonra annesiyle birlikte ABD'ye gitti ve babasının kendileriyle iletişime geçmesinin beklendiği bir ruh çağırma seansına katıldı. Seanstan hiçbir şey çıkmadı. Bilimkurgu yazarı Olaf Stapledon gibi dostlarının desteğine karşın, Leo sürekli bunalımlı geçen bir yaşam sürdü ve 1944'te intihar etti.

*

> Yanılgıya ve yanılsamaya rağmen doğruya tesadüf eseri varmamız tuhaftı, ama bunun yanılgı ve yanılsama sayesinde olması daha da tuhaftı.
>
> Arthur Balfour

Myers'ın yaşamının büyük bir bölümünü tüketen ölümden sonra yaşamın kanıtlarını arayış, gizli bir ilişkinin trajik sonuyla birlikte duyulan dayanılmaz kedere bir tepkiydi. Görünüşte benzer bir yolculuk Arthur Balfour'yı çapraz-yazışmalar işine bulaşmaya yöneltti. Büyük bir servetin vârisi olan Balfour, 1869'da henüz yirmi bir yaşındayken bu mirasa konduğunda, 180 bin İngiliz dönümüne varan mülkle ve toplam 4 milyon sterlini, yani bugünün değeriyle yaklaşık 250 milyon sterlini bulan finansal varlıklarla, Britanya'nın en zengin genç adamları arasına girdi. İskoç zenginliğini elinde tutan bir aileye ve Cecil ailesinden gelen annesi aracılığıyla İngiliz siyasal hanedanlarından birine mensuptu. Eton'da ve Myers'la tanıştığı Cambridge'de okudu; Sidgwick'in yönettiği seminerlere katıldı. Ardından Muhafazakâr bir devlet adamı olarak uzun bir kariyeri oldu. Lordlar Kamarası'ndan çıkan son başbakan Salisbury markisinin yeğeniydi. İrlanda'dan sorumlu devlet bakanıyken, İrlanda'daki karışıklıkları bastırmayı amaçlayan ve sert cezalar öngören Sürekli Suçlar Yasası'nı hazırlaması, ona "Kanlı Balfour" adının takılmasına yol açtı. Dışişleri bakanlığı, başbakanlık ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Lloyd George hükümetinde bir kez daha dışişleri bakanlığı yaptı. 1917'de Lord Rothschild'e yazdığı ve daha sonra "Balfour bildirisi" olarak anılan bir mektup, Britanya'nın Filistin'de bir Yahudi yurdu oluşturulmasına destek yükümü altına girmesini getirdi. Daha sonra 1926'da denizaşırı İngiliz dominyonlarına özerklik verilmesinde ve böylece eski imparatorluk çerçevesinde bir "İngiliz Uluslar Topluluğu" oluşturulmasında rol oynadı.

Devletin en üst makamlarında bulunmasına ve görevlerini etkili biçimde, gerekirse acımasızlığa başvurarak yerine getirmesine karşın, Balfour'nın siyasal kariyeri genellikle bir başarı olarak görülmez. İrlanda'ya özyönetim hakkı ve serbest ticaret ile emperyal himaye arasında seçim gibi meselelerle karşılaş-

tığında, partisine belirgin biçimde yol göstermeyi başaramadı. Bir politikacı olarak zayıflığı soğuk kişiliğine bağlanır. Ona atfedilen "Hiçbir şey çok önemli değildir ve çoğu şeyler hiç de önem taşımaz," sözleri yaşama karşı tutumunu yansıtıyor gibidir. Ne var ki, Balfour'nın kuşkucu kayıtsızlığı onu sinik bir tavra yöneltmedi. Kuşkuculuğu sadece dinsel itikadını güçlendirdi ve yaşamının sonuna doğru bir zamanlar sevmiş olabileceği bir kadınla ölümden sonra irtibata geçme olasılığıyla avunmasını sağladı.

Balfour bazı bakımlardan psişik araştırmacılardan ayrılır. Ömrü boyunca Hıristiyan kaldığı için, insanın ölümden sonra varlığını sürdürdüğünü bilimsel yöntemlerle kanıtlamaya hiç ilgi duymadı. Cambridge'de hocası olan Sidgwick'in aksine, bir kanıta ihtiyacı yoktu. Bunu 1915'te şöyle yazmıştı:

> Bana gelince, sonraki yaşam konusunda herhangi bir kuşku taşımıyorum. Bunu en azından dünyanın yapısıyla ilgili bir sürü doğrudan biri kadar kesin saymaktayım. ... Mesele sırf bazı durumlarda kabul etmeye, bazı durumlarda ise karşı çıkmaya yatkın olduğum teolojik birikimden ibaret değil. Sevdiğim ve kaybettiğim kişilerin bugün yaşadıklarına eminim, aynen geçmişte siperlerde kahramanca dövüştüklerine emin olduğum gibi.

Balfour bilimle çatışıyor görünmesinden dolayı inancından vazgeçme eğilimine hiç kapılmadı. Ama tanrısız bir evren ihtimali karşısında Sidgwick'in duyduğu dehşeti paylaşan biriydi; bunu Victoria dönemine özgü dokunaklı anlatımla şöyle dile getirmişti:

> Doğa biliminin bize tek başına öğretebildiği kadarıyla, insan artık evrenin nihai sebebi, bütün çağların cennetlik vârisi değildir. Bizzat varlığı bir tesadüftür, hikâyesi en sıradan gezegenlerden birinin ömründeki kısa ve geçici bir fasıldır. Elbette bilim ölü bir organik bileşiği insan soyunun canlı atalarına çeviren sebepler bileşimi konusunda henüz hiçbir şey bilmiyor. Böyle bir kökten, yaratımın müstakbel efendileri için uygun dadılar sayılacak kıtlığın, hastalığın ve karşılıklı kıyımın sonu gelmez

> doğum sancılarının ardından zamanla, alçak olduğunu sezmeye yetecek kadar vicdanlı ve önemsiz olduğunu anlamaya yetecek kadar zeki bir canlı soyunu geliştirmiş olması yeterlidir. Geçmişi incelediğimizde tarihinin kan ve gözyaşıyla, âciz sakarlıkla, vahşi isyanla, ahmakça uysallıkla ve boş özlemlerle dolu olduğunu görmekteyiz. Geleceği yokladığımızdaysa, kişi ömrüne kıyasla uzun, ama araştırmamıza elverişli zaman dilimlerine kıyasla elbette kısa bir dönem sonra, sistemimizdeki enerjilerin son bulacağını, güneşteki ihtişamın söneceğini, dalgasız ve durağan dünyanın bir an için yalnızlığını bozmuş olan canlı soyunu artık barındırmayacağını öğrenmekteyiz. İnsan mezar çukuruna girecek ve bütün düşünceleri yok olup gidecek. Bu karanlık köşede evrenin mutlu sessizliğini kısa bir süreliğine kesintiye uğratmış olan tedirgin bilinç huzura erecek. Madde kendisini artık tanımayacak. "Yıkılmaz anıtlar" ve "ölümsüz işler", bizzat ölüm ve ondan daha güçlü olan aşk sanki daha önce yokmuş gibi olacak.

Balfour psişik araştırmacıların bilimsel materyalizmine direnişine katılmakla birlikte, onlar gibi materyalizmi çürütmek üzere bilime yönelmedi. Bunun yerine bizzat bilimi sorguladı.

İnancı doğrulamak için kuşkuya başvuran Balfour, bilimcilerin evrensel neden-sonuç yasalarını formüle etmek için kullandıkları ampirik yöntemin tamamen kuşkulu sonuçlara yol açtığını ileri sürdü. Yöntemin temeli doğadaki tekörnekliğe inançtır – gözlemlerimize göre iki olay arasında düzenli bağlantı varsa, bir evrensel yasaya uydukları sonucunu çıkarırız. Ama bu aslında gözlemle vardığımız bir sonuç değildir. Hiçbir kanıt yığını doğa yasalarının varlığını gösteremez; çünkü bu yasalar yeni tecrübelerle her zaman sarsılabilir. Bilim geleceğin geçmiş gibi olacağı inancına dayanır; ama bu inanç rasyonel bakımdan temelsizdir.

Bu yeni bir düşünce çizgisi değildir. David Hume tümevarımın temeli olan anlayışın, yani geleceğin geçmiş gibi olacağı beklentisinin bir alışkanlık meselesi olduğunu ileri sürmüştü. Onun göstermek istediği şey mucizelerin doğa yasalarına aykırı olması nedeniyle, Kitabı Mukaddes'teki ya da başka kaynaklar-

daki mucize anlatılarını kabul etmenin akla uygun olmadığıydı. Ama tümevarıma karşı savları doğa yasalarının aslında bilinemeyeceğini, bu yüzden de imkânsız görünen olayların her an olabileceğini ortaya koydu. Sonuçta mucizelere inanç kuşkuculuğa özgü kuşkunun arka kapısından geri geldi. Dine yakınlık duymaktan çok uzak olan Hume'un aklından, kendi kuşkuculuğunun inanç lehinde kullanılacağı büyük olasılıkla hiç geçmemişti. Ama Hume'dan ilham alan dinsel düşünürler Tanrı'nın imkânsızı mümkün kılabileceğini ileri sürdüklerinde olan şey buydu. Aydınlanma karşıtı Alman düşünür J. G. Hamman, 19. yüzyılın Danimarkalı Hıristiyan yazarı Søren Kierkegaard ve 20. yüzyılın Yahudi asıllı Rus felsefecisi Leo Şestov en kapsamlı kuşku temelinde inancı savundular.

Balfour aklın savlarını yontmak için kuşkuculuğa başvuran düşünürlerin oluşturduğu köklü bir geleneğe bağlıydı. Ama bilimin kısıtlılıklarına evrim teorisinden kaynaklanan yeni bir sav kattı. Darwinci bir bakış açısından, insan inançları dünyadaki yerimize uyarlanmalardır. Hiç kuşkusuz, inandığımız şeylerin büyük bir bölümü aşağı yukarı doğru olmalıdır; aksi halde varlığımızı sürdüremezdik. Ama evrimle edindiğimiz inançlar dünyayı ancak tökezlemeden yolumuzu bulmamıza yetecek ölçüde ve sadece yaşanan an için geçerli olacak şekilde anlamamızı sağlıyor olabilir. İnsana özgü inanç sistemleri, doğal seçilimin gelişigüzel ilerleyişinde az çok avantajlı olmalarına göre ortaya çıkan ve ortadan kalkan yararlı yanılsamalar olabilir.

Evrim de bu yanılsamalardan biri olamaz mı? Bilimsel doğalcılık bize insan inançlarının ayakta kalmalarında doğruluklarının hiçbir pay taşımadığı evrime bağlı uyarlanmalar olduğunu söyler. Ama bu durumda bilimsel doğalcılık kendi kendini baltalar; çünkü kendi önermeleri temelinde doğru olduğu anlaşılamaz.

Myers ve psişik araştırmacılar mevcut bilimsel dünya görüşünü sarsmak için bilimi kullanmak isterken, Balfour bilime kuşku düşürmek için bilimi kullandı. Rasyonel inanç sorunu dinle sınırlı değildir. Bilimin temeli, dünyaya ilişkin bir tablo yaratmak için duyuları kullanan ampirik yöntemdir; oysa bilim bize duyularımızın dünyayı olduğu gibi görmemize değil, dün-

yayla uyuşmamıza yardımcı olacak şekilde evrim gösterdiğini söyler. Bilim sadece izlenimlerimize yönelik sistematik bir incelemedir ve sonuçta hepimiz kendi duyumlarımızla baş başa kalırız:

> İnsan, daha doğrusu "ben" sadece dünyanın merkezi, dünyanın *kendisi* haline gelir. Varlığımın ve fikirlerimin ötesinde ya hiçbir şey yoktur ya da hiçbir şey bilinebilir değildir. Üzerinde boş yere tedirginliğe kapıldığımız sorunlar, şeylerin kökeni ve ortaya çıkış biçimi, maddenin iç yapısı ve zihinle ilişkileri hiçlikle ilgili sorgulamalardır, boşluğa doğru bağırılan sorulardır. Tıpkı koca yerküre gibi, bilimlerin temelsiz dokusu böyle teoriler karşısında geride bir bulut bırakmaksızın dağılıp gider.

O halde ampirik yöntemin vardığı sonuç her kişinin kendi deneyimleriyle baş başa kaldığı bir tür tekbenciliktir. Balfour'ya göre, bu yalnızlıktan ancak bir ilahi aklın bulunduğunu kabul ederek kurtulabiliriz.

Balfour bilime ilişkin kuşkuculuğundan dolayı psişik araştırmaların deneysel yanına karşı mesafeli davrandı. Ölümden sonra yaşamı bilimsel bakımdan kanıtlamanın, o dönemde bilim adına ortaya atılan diğer büyük savlara oranla daha fazla mümkün olmadığını savundu. Ama onu ölülerin yaşayanlarla otomatik yazı sayesinde irtibata geçebileceğini kabul etmeye yönelten de görünüşte eski bir aşkın kederli anısıyla edindiği aynı kuşkuculuktu.

Şifreli "Paskalya öncesindeki Pazar" notları 31 Mart 1912'de ortaya çıkmaya başladı ve şifreli notları alanları 1875'te yirmi dört yaşındayken, Paskalya öncesindeki Pazar gününde tifüsten ölen Mary Lyttelton'ın aşkının sürdüğünü göstermek üzere Arthur Balfour'yla iletişime girmeye çalıştığına inanmaya yöneltti.

Evlilik yoluyla genç Liberal politikacı W. E. Gladstone'a hısım bir aileye mensup çekici ve şen şakrak bir kadın olan Mary Lyttelton'ın iki talibi vardı. Ama her ikisi de nişanın açıklanmasına zaman kalmadan öldü. Bir anlatıma göre, Balfour genç kadının ölümünden hemen önce ona evlilik teklif etmenin eşi-

ğindeydi. Arkadaş çevresinin "May" diye andığı Mary'yle bu ilişkisi, Balfour'nın yaşamındaki en belirleyici olaylardan biri oldu. Mary'nin öldüğünü duyunca, kendi annesine ait bir zümrüt yüzüğü onun erkek kardeşine vererek tabutuna koymasını rica etti. Daha sonra Mary'nin kız kardeşinden onun bir saç lülesini edindi ve içi mor satenle döşenmiş özel yapım bir gümüş kutuda sakladı.

Bu olaylar etrafında bir Victoria dönemi efsanesi örüldü. Buna göre, Balfour geri kalan yaşamını avutulamaz bir kederle geçirmiş ve sabırla ölümü beklerken kendisini devlet işlerine vermişti. Gerald Balfour'nın gelini olan ve onun gibi çapraz-yazışmalar üzerine uzun süre çalışan Jean Balfour 1960'ta hikâyeyi özetlerken, Arthur Balfour'nın Mary'yle ilişkisi hakkında şu savı ortaya attı:

> İçinden geçenleri açıkça söylememesine karşın, basbayağı onun için yaşamıştı: Hayattaki varlığı onun sayesinde anlam kazandı ve söz konusu yıllarda hayattan onunla hemhal olmanın keyfi dışında bir şey istemedi; ... Balfour ailesinin kendi kuşağındaki öbür mensupları gibi, ketumluğu ve alçakgönüllülüğü nemelazımcılıktan gelen rahatlıkla birleştirdi ve kariyeri boyunca gerçekten önemli olan hiçbir şey için asla telaşa kapılmadı. Bunun sebebi duygularının zayıf olması değil, onun gözünde her şeyin ancak bu kadar anlam taşımasıydı; ... ölümün son olmadığı yolundaki inancı edindikten sonra hiç bırakmadı ve sanırım, bu sonuca varmasının sebebi (F. W. H. Myers olayında olduğu gibi) manevi kederin böyle bir umut olmaksızın katlanılamayacak kadar derin olmasıydı.
>
> Fakat hayatı kararmış değildi. ... En büyük hazzı entelektüel ilgi alanlarında ve kitaplarını yazmada buldu; siyasal yaşamın getirdiği uğraşlar zamanını ve enerjisini gittikçe daha fazla aldı. ... May'in ablası Lavinia'nın Oxford'daki Keble College'ın rektörü Peder Edward Talbot'la evlenmesinden dolayı dost olduğu Talbot ailesinin evini, kırk beş yıl boyunca birkaç aksama dışında, her Paskalya öncesindeki Pazar ziyaret etti ve o günü onlarla birlikte iç dünyaya dönüp düşüncelere dalmakla geçirdi.

Balfour'nın yaşamına ilişkin bu anlatıma göre, ömrü boyunca bekâr kalma kararının ardında Mary Lyttelton'ın ölümü yatmaktaydı. Ama Balfour'nın Mary'yle ilişkisine dair olgular hiç de açık değildir. Ona karşı bir süre bazı şeyler hissetmiş olsa bile, ona olan aşkını ya da onunla evlenme niyetini ifade ettiği herhangi bir mektup günümüze ulaşmış değildir. Genç kadından kalan ve Balfour'dan gelecek bir teklife açık olduğunu gösteren bir mektup da yoktur. Mary'nin güncesinde Balfour'ya değil, önceki taliplerinden birine duyduğu aşktan söz edilmektedir. Mary Lyttelton'ı tanıyan ve hatırlayan Gerald Balfour, ömrünün sonuna doğru onu ölmeden önce iki gönül macerası yaşayan "aşka eğilimli" bir kadın olarak nitelendirmişti. Gerald'a göre, Arthur "onun ne kadar ateşli bir mizaç" taşıdığının farkına varmamış ya da "bedensel teşhir yönünde güçlü bir ihtiyaç duyduğunu" anlamamıştı. Bu yüzden de "kur yapma işini çok fena yürütmüştü."

Balfour'nın kur yapmadaki çekingenliğinin başka bir açıklaması olabilir. Duyguları sandığı kadar güçlü değildi belki. Mary'nin ölümü onu birkaç yıl sonra Mary Wyndham'la (1883'te Hugo Charteris'le evliliğinin ardından bilinen adlarıyla Leydi Elcho ve Kontes Wemyss) sıkı bir dostluk kurmaktan alıkoymadı. Balfour'nın Mary ve ailesince açıkça istenen evlilik teklifinden kaçınması ve Mary'nin şair Wilfred Scawen Blunt'la sonradan kocasının evlatlık edineceği bir çocukla sonuçlanan bir gönül macerası yaşaması bu bağlantının sürmesini engellemedi. Çoğu kaynakta Balfour ve Leydi Elcho arasında yaklaşık yarım yüzyıl süren ilişkinin platonik olduğu varsayılmıştır. Ama yakın dönemde yayımlanan mektuplardan ikilinin sadomazoşist bir seks oyununa girdiği ve Mary'nin yıllardan beri bu işten hoşlandığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar onunla evlenmeye yanaşmasa da, Balfour'nın Mary Wyndham'a yönelik duygularının kökleştiği söylenebilir. Balfour'nın ona *"büyük tutku"*yla bağlandığı konusunda Wilfred Scawen Blunt'ın hiç kuşkusu yoktu. Balfour İrlanda'dan sorumlu devlet bakanı olduğu 1887'de, hayatının tehlikeye girebileceği bir geziye çıkmadan önce, kız kardeşi Frances'e bir mektubun yanı sıra, ancak ölmesi halinde açılacak başka bir

mektubun bulunduğu bir deri kese bıraktı. Kız kardeşine mektubunda "ancak senin üstesinden gelebileceğin bir konu" diye bildirdiği ve başına en kötü şeyin gelmesi halinde yerine getirmesini istediği rica şuydu: "Ona [Leydi Elcho] düşünebilecek durumda olduğum son anda aklımdan onu geçirdiğimi söyle." Balfour geziden sağ döndü; kırk yılı aşkın bir süre sonra, Balfour'nın 1930'da ölmesi üzerine Frances ve Leydi Elcho keseyi açınca içinde bir elmas broş olduğunu gördü.

Besbelli ki, Balfour kadınlarla kalıcı dostluklar kurabilecek biriydi. Ama belki Mary Lyttelton'la ya da başka bir kimseyle alışılmış tarzda sekse ya da evliliğe ilgisi yoktu. Mary Wyndham'a 1892'de yazdığı bir mektupta şunu açıkça belirtti: "*Aşka* zamanım olsun ya da olmasın, *İzdivaca* kesinlikle zamanım yok." Ömür boyu bekâr kalması bu tercihlerini yansıtıyor olabilir. Balfour anlaşılması kolay bir adam değildi. Kendisinin ve başka birçok kişinin ifadesine bakılırsa, dindar bir Hıristiyan'dı. Ancak ilk başta onu bir "munis kedi" gibi gören Scawen Blunt, daha sonraları Muhafazakârların "saldırgan ırkçılığı"nı haklı göstermek için "sözde bilimsel" bir Darwinci felsefeye başvuran "garip biçimde zor ve alaycı", bir adam olduğu kanısına vardı ve hatta "Mary Wyndham'ı bir pagana çevirdiğini" ileri sürdü.

Her şey Balfour'nın farklı insanlara kendi kişiliğinin farklı yanlarını gösterirken, bazı yanlarını gizlediği izlenimini uyandırmaktadır. Bu durumda Mary Lyttelton'ın ölümüyle gönül kırıklığı yaşadığı masalı özenle uydurulmuş bir kandırmaca, Cambridge'de birlikte okuduğu eniştesi Sidgwick'in haklı göstermek için epey uğraştığı içrek ikiyüzlülüğün başka bir örneği olabilir.

Yine de Balfour ölü Mary Lyttelton'ın medyumlar aracılığıyla kendisiyle irtibata geçmeye çalışıyor olabileceği ihtimalini araştırılmaya değer buldu. Bu görüşe varması öyle çabuk olmadı. 1912'de gelen şifreli notlarda Arthur'un kardeş Gerald'ın medyum "Bayan Willett"le otomatik yazıları sunduğu sırada birlikte oturması istenmişti. Anlaşıldığı kadarıyla, o noktada medyum ve Gerald Balfour, ikisi Britanya'da ve biri Hindistan'da olmak üzere üç medyumun on yılı aşkın bir dönem

boyunca sunduğu şifreli notların Mary Lyttelton'ın kişiliğine ve Balfour'ya duyduğu aşka dair imalar içerdiği sonucuna vardı.

Ne var ki, Arthur Balfour ancak 1916'da (anlatıma göre şifreli notlardaki ricaya uyarak) oturumlara katılmayı kabul etti. Ardından şifreli notlar Mary Lyttelton'ı adıyla anmaya başladı. Jean Balfour'ya göre, Arthur Londra'daki evinde düzenlenen bir oturumdan sonra, olaydan haberi olmayan kardeşine, 1875'te Mary Lyttelton'ın bir saç lülesini koyduğu kutudan söz etti.

Jean Balfour şifreli notlarda uzun bir süre Mary'ye ya da Arthur Balfour'ya açıkça değinilmemesini şifreli notların yazarlarınca benimsenen düzenin kanıtı olarak yorumlar:

> Şifreli notları inceleyen araştırmacılara göre, "ileticiler"in otomatik yazı aracılarının değinilen hikâyeyi ya da içindeki karakterleri bilmemesini, özellikle de mesajın öngörülen alıcısını kavramamasını tercih ettikleri açıktı; nitekim ileticiler bunu istediklerini ve semboller kullanmanın bunu sağlayacak tek yol olduğunu sıklıkla belirtmişlerdi.

Şifreli not yorumcuları on yıllık bir dönem boyunca şifreli notları gözden geçirdikten sonra, Mary Lyttelton ve Arthur Balfour arasındaki ilişkiye göndermede bulunan ama gözden kaçan çapraz-yazışmalar içerdikleri sonucuna vardılar. Bunu Sidgwick ve Myers'ın ölümden sonra yaşamı kanıtlamak için gerek duydukları mezar ötesindeki niyetin kanıtı saydılar.
Jean Balfour'nın vardığı sonuç şöyledir:

> Şifreli notlar, bir canlı grubunca incelenmesini ve anlaşılmasını sağlama niyetiyle bir medyum grubunu aracı olarak kullanan Öbür Dünyadaki bir grubun işi olduklarını belirten görünürdeki ileticilerin savını sahiden de destekler gibi görünmektedir. Psişik olaylar tarihinde daha önce buna benzer hiçbir şey görülmüş değildir.

Bazı psişik araştırmacılar bu savı kabul ederek, çapraz-yazışmaların ölümden sonra yaşam konusunda bulunabilecek en güçlü kanıtı sağladığını ileri sürdüler. Ancak öbür örneklerde olduğu gibi, bu olayda da çapraz-yazışmalar edebi kinayelerin ve aile

hikâyelerinin bir karışımıdır; her türlü yorumun son derece kurgusal olması kaçınılmazdır. Bir örnek vermek gerekirse, daha başlarda 9 Ekim 1902'de sunulan bir şifreli not şu pasajı içerir:

> Hayalperestler şafağın altın sarısı görüntülerinde hakikatin büyük bölümünü görürler. Size bunun doğru olduğunu söyleyebilirler. ... İpekli kumaştaki kraliyet moru koku saçar; bir yerde böyle şeyleri bir sandıkta gördüğünüzde buna inanın ve başkalarının da inanmasını sağlayın. Bir sandıkta mor ama zarafetten uzak kuşam varsa ışıldar ve orada bir koku bulunur. Bir zamanlar kuşanıldıktan sonra özenle saklanmış bir şeydir. Sizden uzaktır, siz onu hiç görmediniz; ama Arthur ne demek istediğimi anlar. Onu kuşanılmış halde gördü. ... Karanlık kuleye kim geldi? Kim olduğunu ve nerede olduğunu ona sorun. Kule karanlık ve soğuktu, ama hepimiz orayı sevdik; o hatırlayacaktır.

Önceleri anlaşılmayan bu pasaj yıllar sonra şöyle yorumlandı: "Karanlık kule" Balfour aile malikânesinin eski bir kısmını oluşturan Whittingehame Kulesi'ne, "kraliyet moru" Mary Lyttelton'ın saç lülesine, ipekli kumaş ise Tennyson'a ait "Arthur'un Göçüşü" şiirindeki bir kinayeye göndermeydi. Bu şiirde Arthur'un kılıcı Excalibur beyaz ipekli kumaşla sarılmış olarak tasvir edilir. Sekiz yıl sonra aynı kinayenin tekrarlandığı şifreli notlarda, Tennyson'dan "Kutsal Bakire"ye göndermede bulunan daha geniş bir alıntı yer aldı ve zamanla Mary Lyttelton'ı kastettiği şeklinde yorumlandı.

Bu en hafif deyimle ustaca bir yorumdur. Görünüşe bakılırsa Arthur Balfour şifreli notların Mary Lyttelton'dan gelen mesajları içeriyor olabileceğine sonunda ikna oldu, ama ömrünün sonuna doğru. 1926'da Mary'den geldiği ileri sürülen şifreli nottaki bir mesaja cevaben, Mary'ye kendince bir şifreli not mesajı gönderdi. Mary'nin mesajı hakkında şunu yazdı:

> Adam onu esas itibariyle anlıyor ve ona derin değer veriyor; ... adama "ölümün son olmadığını" söylemeye kesinlikle gerek yok. Ancak kadının mesajında öyle acılı bir hava var ki, adamın aklını karıştırıyor. Kadın ilk kez adamda aslında yüzeysel

olmakla birlikte üzerinde yoğun olarak durduğu bir değişimi saptamış gibi görünüyor. Adamın hiçbir şeyden haberi yok. Aradan yarım küsur yüzyıl geçmiş durumda. Doğumlar ve ölümler kesintisiz akışla birbirini izlemiş durumda. Tekrar kavuşma saati uzun süre ertelenemez. Bütün bu dönem boyunca adam başkalarının aracılığı dışında kadının zihnine ulaşabilmiş değil; her ne kadar gerçekliğinden kuşku duymasa da, varlığını sezebilmiş değil.

Psişik yeteneklerden tamamen yoksun olması nedeniyle, adamın mesajda büyük inançla sözü edilen ve kendisinin de sonsuz değerli gördüğü "anlatılabilir olmanın ötesindeki yakınlık" konusunda bir sezgisi yok. Yeni mesajlar çok yararlı olacaktır.

Balfour şifreli notların Mary Lyttelton'dan iletiler içerdiğini kabul etme noktasına gelmiş olabilir. Bununla birlikte onun ölümden sonraki varlığından haberdar olduğu ya da kendi hayatının Öykü'de verilen biçimini doğruladığı yolunda hiçbir işaret vermedi. Ekim 1929'da artık ölüm döşeğindeyken, kendisini ziyaret eden "Bayan Willett" bir trans haline girdi ve Mary Lyttelton'dan son bir mesaj aktardı: "Bana Sevinç verdiğini söyle ona." Balfour'nın "derinden etkilendiği" anlatılır. Ama biyografisini yazan R. J. Q. Adams "Mesaja mı inandığını, yoksa sırf gösteriye hayranlık mı duyduğunu asla bilemeyeceğiz," yorumunda bulunur. Balfour'nın kararlı ihtiyatlılığıyla birlikte kuşkuculuğunu sonuna kadar korumuş olması akla yakın görünmektedir.

*

Eskiden hiç ayak basılmamış
Uçsuz bir ova gibi yayılırken,
Zihni şimdi portreler asılmış,
Ölü karalamalarıyla çizilmiş,
Eskiden tanıdık gelen seslerin
Şimdi yeraltından garip çağrılarla
Yükseldiği bir galeriye dönüşen
Beni tanıyorlar mı acaba?

Thomas Hardy

Şifreli notlar sadece bir "Öykü" mecrası değildi. Aynı zamanda bir "Tasarı" aracıydı. Tasarı içinde yer alan ana kişilikler ise kamuoyunda kadınlara oy hakkı savunucusu ve Milletler Cemiyeti'ndeki İngiliz delegesi olarak Bayan Winifred Coombe-Tennant adıyla tanınan "Bayan Willett" ve Arthur Balfour'nın erkek kardeşi Gerald'dı. Bu iki seçkin kişi dünyayı düzeltmek üzere çapraz-yazışmalarla iletilen ve kendilerinin de hayati bir rol üstlendiği gizli bir tasarıya aracılık ettiler.

Kardeşi Arthur gibi, Gerald da Muhafazakâr bir politikacıydı. Parlamento'ya girdikten sonra, İrlanda'dan sorumlu devlet bakanlığı gibi bazı önemli görevlerde bulundu. Ama anlaşıldığı kadarıyla daha az hırslıydı. Trinity College'ın öğretim kadrosundaydı ve felsefeye ilgi duyan bir klasik çağ uzmanıydı; 1900'lerin başlarında siyasetten çekildi. PAD'nin başkanlarından biri olarak, uzun ömrünün (ölüm tarihi 1945) geri kalan kısmını büyük ölçüde psişik araştırmalara ayırdı; uzun süre gizli kalmış olmakla birlikte kilit bir rol oynadığı çapraz-yazışmaları yıllarca inceledi.

Çapraz-yazışmaların diğer kahramanları gibi, Winifred Coombe-Tennant da matem acısı çekmiş biriydi. İkinci çocuğu Daphne 1908'de daha iki yaşına varmadan ölmüş, oğlu Christopher 1917'de henüz yirmi yaşındayken siperlerde can vermişti. Psişik araştırmalara katılması onu kelimenin sıradan anlamıyla bir medyum haline getirmedi. Bu alandaki uğraşlarının büyük bölümü otomatik yazı yoluylaydı ve bilincini asla bir "yönlendirici ruh"a teslim etmedi. Ölümü üzerine *Times*'ta yayımlanan hayat hikâyesinde çapraz-yazışmalardaki rolüne hiç değinilmedi; bu yönü ancak 1956'da açığa çıktı. Gençliğinde denediği, ama Daphne'nin ölümü üzerine vazgeçtiği otomatik yazıya, şifreli notlarda Daphne'den söz edilip edilmediğini öğrenmek üzere Bayan Verrall'la irtibata geçmesinden sonra yeniden başlamıştı. Ardından sunduğu ve Myers tarafından yazıldığını ileri sürdüğü şifreli notlar, ona önemli bir deneyde kullanılacağını bildirdi.

Bu deney bir ölçüde ölümden sonra yaşamın varlığını göstermeye yönelik girişimin devamıydı. Mart 1909'da yazılan bir şifreli notta "Myers" şunu açıkladı:

> Bu tarafta işe yarar hiçbir gayret esirgenmeyecektir; senin kucak açıcı sözlerinin tınısıyla içimde parlayan heyecanı ve sevinci tam iletebilirsem, Myers'ın hissettiğimi ifade ettiği şeyi ifade etmeye çalışacağım. Şu kadarını söyleyeyim ki, sadece ölümden sonra yaşamı değil, Myers olarak sahip olduğum ve daha genişlemiş olmakla birlikte çoğu bakımdan ve gerçek Ego bakımından içinde yer aldığım kimliğin kendi ruhunu kurtarmaya çalışan Myers'la tıpatıp aynı olduğunu kanıtlamayı sonunda başardığıma inanıyorum.

Deneyin asıl büyük kısmı, şifreli notlarda "psikolojik öjenik" alanında bir deney olarak nitelendirilen Tasarı'ydı. Öjeniğin 19. yüzyıl sonlarındaki ve 20. yüzyıl başlarındaki güçlü etkisi tinselciliğe de yansıdı. Öjenikçiler dünyayı kusurlu insanlardan kurtarmayı amaçlarken, tinselciler öbür dünyada bizi bekleyen bedenlerin kusurlardan arınacağına inanmaktaydı. Gerek öjenik, gerekse tinselcilik ilerlemeyi savunan öğretiler olarak, yeni bilgilerin kullanılmasıyla insanlığın geçmişte ulaşılandan daha yüksek bir gelişim düzeyine erişebileceğini ileri sürmekteydi.

İki düşünce sistemi Tasarı'da bir araya geldi. İlk kez Ekim 1910'da şifreli notlarda ortaya çıktığı anlaşılan Tasarı kamuoyundan yaklaşık bir yüzyıl gizlendi. Jean Balfour korumak üzere 1930'da kendisine verilen Tasarı'yı 1981'de ölene kadar elinde tuttu. Daha sonra da onun denetlemiş olduğu arşivlerde kaldı. Otomatik yazı erbaplarından Helen Verrall'la evlenen PAD başkanı W. H. Salter'ın 1948'de özel olarak basılan *Şifreli Notları İncelemeye Giriş* adlı kitabında Tasarı'nın ana hatları verildi. Tasarı'nın tam bir dökümünü ise ancak 2008'de, Jean Balfour'nın kızı Leydi Alison Kremer'in arşivleri inceleme iznini verdiği Archie E. Roy'un *Hevesli Ölü* kitabında açıklandı.

Tasarı'nın esası "Bayan Willett"in mezar ötesinden onunla iletişime girdiği söylenen grubun üyelerince özel olarak bir üçüncü çocuk doğurmasıydı. "Myers" çocuğu "Gurney'in dünyaya gelecek çocuğu, ... İlahi İhtişamın Bedene Bürünmüş harika bir ürünü" olarak nitelendirdi. "Bayan Willett"in inanmış gibi göründüğü başka bir Tasarı versiyonuna göre, çocuk Arthur Balfour ve Mary Lyttelton'ın "manevi çocuğu" olacaktı.

(Balfour ölüm döşeğindeyken kendisine bildirilen bu fikri gülünç bularak önemsemedi.)

Çocuk bir Mesih olarak gelmekle birlikte, dünyada bilimin gücüyle zuhur edecekti. Bilimin bu dünyada olduğu gibi öbür dünyada da hızlı bir ilerleme evresine girdiği görüşü, Myers'ın ömrünün son yıllarda belirtmekten hoşlandığı bir saptamaydı. "Bayan Willett"e hitaben şifreli notlarda "Myers"tan aktarılan sözler şöyleydi: "Öncelikle Deney kelimesinin kullanılışını tam kavrayıp benimseme noktasına gelip gelmediğini, ikinci olarak da bunu bir M Myers, bir hipotez olarak bile benimseyip benimsemeyeceğini sorayım."

Tasarı "Bayan Willett"in dünya olaylarının gidişatını şekillendirmek için gerekli yetilerle bilimsel olarak programlanmış bir çocuğa gebe kalmasını gerektirmekteydi. Önceki kuşaklarda ölüler bilimsel uzmanlıktan yoksundu. Bilgilerin ilerlemesiyle birlikte bu artık doğru değildi. Gelen çocuğu başka kişilerle birlikte ölü Cambridge biyoloğu Francis Maitland Balfour tasarlayacaktı.

Çocuk bir bakireden doğumla dünyaya gelmeyecekti. Gebelik normal biçimde olacaktı. Tasarı'nın 1913'te yerine getirilmesiyle doğan Augustus Henry Coombe-Tennant adlı bebek, çok az kişinin bildiği üzere, "Bayan Willett" ile ruh çağırma seanslarının birçoğuna katılan Gerald Balfour (aynı zamanda çocuğun vaftiz babası) arasındaki bir ilişkinin meyvesiydi. Medyumun bu doğum sırasında altmış yaşında olan kocası Charles Coombe-Tennant, çocuğun kendisinden olmadığı kuşkusuna kapılmış olabilir. Jean Balfour'nın "annelik yönünde çok güçlü eğilime sahip bir kadın" olarak nitelendirdiği karısının daha genç bir adamdan çocuk yapma yoluna gitmiş olduğu ihtimali aklına gelmiş olabilir. Ne düşünmüş olursa olsun, Charles Coombe-Tennant ait olduğu kastın kurallarına uydu ve hiçbir şey söylemedi. İlişkinin diğer cephesinde ise, Gerald'ın eşi Betty ondan artık kendisiyle yatmayacağını öğrendiğinde bunalıma girdi. Sekiz yıl sonra Gerald'ın kararının ardındaki gerekçenin Betty'ye anlatılmasıyla çift barıştı.

"Ruh-çocuğa" yüklenen görev insanlığı kaostan kurtarmaktı. Rolünü yerine getirmek üzere bilimsel olarak program-

landığı için, büyüdüğünde olağanüstü bir insan olacak, böylece dünyaya huzur ve adalet getirecekti.

20. yüzyıl başlarının İngiltere'sinde bir çocuğa Mesih umutlarının bağlandığı ilk olay bu değildi. "Tinsel devrim"in Yeni Çağ savunucusu Jiddu Krishnamurti'nin (1895-1986), kariyeri Teozofi Derneği'nin yöneticilerince dünyanın ikinci Kurtarıcısı olarak evlat edinilmesiyle başladı. Adı etrafında oluşan kültün ardındaki itici güç, Madam Blavatski'nin etkisiyle teozofiye yönelen sosyalist, feminist ve sekülerlik yanlısı Annie Besant'tı. Krishnamurti'yle yakından ilgilenen başka bir teozofist, *Zanoni* (1842) adlı fantastik romanıyla teozofi akımının birçok görüşüne kaynaklık eden yazar Edward Bulwer Lytton'ın torunu Leydi Emily Lutyens'ti.

Mimar Edwin Lutyens'in karısı ve aynı zamanda Gerald Balfour'nın baldızı olan Leydi Emily Lutyens, Krishnamurti'yi Balfour ailesiyle tanıştırmak üzere Surrey ilindeki Fisher's Hill'de bulunan evlerine götürdü. Jean Balfour bu ziyaretle ilgili olarak şunları aktarır:

> [Emily] ateşli bir teozofistti ve yeni bir Mesih beklentisi Balfour çevresinin tamamen aşina olduğu bir şeydi. Sanırım, o dönemde yeryüzünün her yanında dünyanın gidişatına bir manevi müdahalenin örtük biçimde beklendiği bir ruhsal havayı yaratacak bir akımın bulunduğunu söylemek doğru olur: Bir sürü insan evrensel bir Kurtarıcının ortaya çıkmak üzere olduğu inancını taşımaktaydı.
>
> Evlenmemden kısa bir süre sonra (sanırım 1927 yılı dolaylarında) "Emmie Teyze" teozofist akımın umudu olan genç Hintli Krishnamurti'yi Fisher's Hill'e getirdi. ... Krishnamurti o sırada yaklaşık 17 yaşındaydı ve bilgelikle ve manevi derinlikle dolu, ondan daha albenili ve kibar bir yaratıkla karşılaşmak mümkün değildi; ama B.B. [Betty Balfour] daha sonraları bana GWB'nin [Gerald Balfour] aslında Augustus Henry'nin istikbalinin oldukça üstün olduğuna gayet emin olduğunu anlattı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önceki yıllarda ve hatta onu izleyen yıllarda, dünyaya gelecek bir Mesih inancı yaygın bir

kriz duygusunun parçasıydı. Lutyens ve Balfour'nın girdiği çevrelerde bu inancın yaygın olması şaşırtıcı değildir. Elbette umutlarından hiçbir şey çıkmadı. Ne Krishnamurti ne de Augustus Henry Coombe-Tennant kendisinden beklenen rolü oynayabildi.

Krishnamurti'nin misyonunun bir aracı olarak 1911'de "Doğudaki Yıldız Tarikatı" kuruldu; ama o çok geçmeden kendisine biçilen Mesih rolü konusunda kuşkular duymaya başladı. 1929'da bundan tamamen vazgeçti, örgütü dağıttı, manevi yaşam açısından her türlü önderliğin ve otoritenin zararlı olduğu yolundaki kanaatini açıkladı. Geri kalan yaşamını sadık yandaşlarından oluşan kitlelere Mesih karşıtı bu öğretiyi anlatmakla geçirdi. Ne var ki, herhangi bir anlamda Mesih olduğunu yaklaşık altmış yıl yadsıdıktan sonra, ömrünün son haftalarında yaşadığı sürece "Dünya Öğretmeni" olarak kalacağını duyurdu.

Henry Coombe-Tennant örneği daha az dramatikti. Anlaşıldığı kadarıyla ömrünün son yıllarına kadar, gelecekte beklenen rolü hakkında kendisine hiçbir şey anlatılmadı ve bu yapıldığında da muhtemelen gerçeğin tamamı açıklanmadı. Büyük ölçüde o dönemde aynı geçmişe sahip birisinden beklenebilecek bir kariyeri oldu. Eton'dan sonra girdiği Trinity'de C. D. Broad'un öğrencisi olarak felsefe okudu ve Wittgenstein'la irtibat kurdu. Cambridge'den sonra İrlanda Muhafız Alayı'na katıldı ve İkinci Dünya Savaşı'nda çarpıştı. Fransa'da tutsak düşerek, iki yılı aşkın bir süre Alman tutsak kamplarında kaldı; daha sonra kaçıp döndüğü Britanya'da askerlik görevini sürdürdü. Ordudan 1948'de ayrılarak geçtiği MI6 gizli istihbarat örgütünde Kim Philby'yle birlikte çalıştı. Irak'taki kısa süreli görevi sırasında Katoliklik'e döndü ve 1960'ta bir keşiş olarak, geri kalan yaşamını Downside'da geçirdi. 1989'da öldü.

Şifreli notlarda kendisine verilen görevi yerine getirememesine karşın, Henry şifreli notlara bir tür son koymada rol oynadı. Malzeme yığınıyla bunaldıklarını ileri süren yorumcuların isteği üzerine, yazışmalar 1932'de kesildi. Ama medyum Geraldine Cummins *Ölümsüzlüğe Giden Yol* (1932) ve *İnsan Kişiliğinin Ötesi* (1935) adlı iki kitap yayımladı ve bunların Frederic Myers'tan gelmeye devam eden iletileri içerdiklerini ileri sürdü.

PAD araştırmacılarıyla birlikte bir deneyde görev almayı kabul eden Cummins 1957'de, ilk başta kimliğini saptayamadığı, ama önceki yıl ölen Bayan Coombe-Tennant olduğunu daha sonra anladığı bir kişiden şifreli notlar almaya başladı. Deneyi annesiyle irtibata geçip geçemeyeceğini anlamak isteyen Henry başlatmıştı. Bayan Cummins'e göre, "Win" ya da "Winifred" olarak tanıdığı ileticisinin "Bayan Wills" olarak anılmak için ısrar etmesine kadar, Henry'nin annesinin "Bayan Willett" olduğunu bilmiyordu. O noktada "Bayan Willett"in bir medyum olduğunu çıkaran Cummins, bağlantı sağladı ve Coombe-Tennant/Willett karakterinden gelen şifreli notları üç yıl boyunca yazıya döktü. Henry'nin babası Gerald Balfour da şifreli notlarda ortaya çıkarak, iletişim güçlükleri üzerine yorumda bulundu. "Myers"a benzer bir üslupla şunu bildirdi: "Otomatik yazı aracılarının bilinçaltı zihninin denizinde yüzüyor gibiyiz ve her güçlü akıntı bizi görüş alanı içimizdeki anı hedeflerinden uzaklaştırabilir."

Bu son dönem şifreli notları Henry'nin Trinity'deki hocası C. D. Broad'un yazdığı bir önsözle ilk kez 1965'te yayımlanan *Siyah Bir Denizdeki Kuğu* adlı kitapta yer aldı. Notlar birçok bakımdan Victoria dönemindeki yaşamım bir kalıntısıdır. Öbür dünyada sürüyormuş gibi sundukları insan ilişkileri Victoria dönemi İngiltere'sine aittir; ama gerçekte olabilecekleri biçimiyle değil, o dönemde yaşayanların hayal etmiş olabilecekleri biçimiyle.

Şifreli notlarda Balfour ve Mary Lyttelton'la ilgili Öykü yeniden anlatılır. Bir noktada iletici ("Bayan Willett") "A.J.B.'nin dostu" Mary'yle karşılaşmasını aktarır. Balfour'nın yaşadığı sırada rağbet gören biçimiyle Balfour ve Mary arasındaki ilişkiyi tekrarlarken, aralarındaki "dokunulmaz içkin birliği", Balfour'nın yaşamını çalışmayla doldurduğu boşluk yıllarını ve öldükten sonra ona yeniden kavuşma hasretini şöyle tarif eder:

> Ayrılıklarından sonra yıllar geçti. Adam için bir boşluk, sürekli bir doyumsuzluk. Neşe yok. Adam bütün zamanını zor ve değişik zihinsel işlerle geçirdi. Böyle bağlılık, böyle sabırlı bekleyiş. Derken nihayet, altmış ya da elli yıl sonra, yaşlılık paçavra-

> ya dönmüş bir giysi gibi adamın üstünden dökülünce, ölümün öbür tarafında buluşma vakti geldi. Ama heyhat! O karşılaşma için bu kadar uzun süre bekleme zahmetine değerdi; ... kadın bekleyerek, sınırda adamı bekleyerek yerinde kaldı, en üst kademeden geriye döndü, hem de ne büyük fedakârlıkla! Ayartıcı biçimde göz kırpan bir dünya vardı, ama kadın onu görmezden geldi. Yaşlı bir adamın ruhuyla buluşmak için her şeyi bir tarafa attı. Dolayısıyla onu görmeye geldiğinde A.J.B.'yi karşılayan ilk kişinin kadın olduğunu söylemeye pek gerek yok. O zamana kadar yalnız bir adam.

Balfour'nın kederli aşkına dair Victoria dönemi anlatısına "Bayan Willett"in inandığına hiç kuşku yoktur. Bu sevdanın şimdi bildiğimiz biçimiyle Balfour'nın yaşamıyla uyuşmaması sadece Victoria dönemi dünyasının her zaman kısmen kurmaca olduğu anlamına gelir. Aynen acılı anıların bilinçdışına itilmesinde olduğu gibi, sakıncalı gerçekler bastırılır ve ancak değişmiş halde hatırlanırdı. Belki hiçbir anlam taşımayan olaylar, avutucu bir öykünün parçası haline gelirdi. İşte bu şekilde Balfour'nın ölümsüz aşkına dair efsane bir örtüyle sarıldı ve şifreli notlarda Öykü olarak gözler önüne serildi.

C. D. Broad *Siyah Bir Denizdeki Kuğu*'ya önsözünde şu yorumda bulunur:

> Eğer bir öbür dünya varsa, şifreli notlar herhalde son derece dar ve özel bir köşesini sunuyor olmalıdır. Notlarda karşılaştığımız bütün kişiler özellikle İngiliz üst ya da üst-orta sınıflarının kültürlü ve akıllı mensuplarıdır; hayatları İngiliz tarihinin belli bir kısa döneminde geçmiştir. Victoria dönemindeki çoğu insanın İngiliz hanımları ve beyleri olmadığına ve epeyce bir bölümünün vahşi olduğuna işaret etmek tatsız olmakla birlikte gereksiz bir saptama değildir. Oldukça keyfi bir yaklaşımla dikkatimizi günümüzdeki vatandaşlarımızla sınırlasak bile, belli bir kısmının fiili ya da potansiyel cani, daha da büyük bir kısmının geri zekâlı, evhamlı ya da düpedüz kaçık ve geri kalanların büyük çoğunluğunun entelektüel ya da kültürel ilgi alanlarından yoksun, az ya da çok sevimli ahmaklar olduğunu

> unutmamalıyız. İnsanların hepsi ya da çoğu bedensel ölümden sonra varlığını sürdürürse, baba ocağı birçok malikâne arasında böyleleri için hazırlanmış yerler olması gerekir galiba. Üstelik sadece şifreli notların bize sunduğu zarif ve akademik İngiliz ortamlarından çok ayrı olmaları gerekir.

Broad'un yorumu antika kibriyle komiktir, ama ana vurgusu sağlamdır. Bütün şifreli notlarda öbür dünya durağanlaştırılıp ışıl ışıl aydınlatılmış, etraflarındaki gölgeler silinip atılmış Victoria dönemi hayatlarından oluşur. Çoğu insan yaşamının her zaman içinden geçtiği kargaşaya ve uğraşa ya da genellikle son bulduğu acıyla dolu alakasız biçimlere dair hiçbir şey görünmez. Loş olmakla birlikte güven verici olan bu öbür dünyada ölüm güzelleştirilebilirdi. Yoksulluğa ya da hastalığa karşı umutsuz mücadelenin son perdesi ya da cürmün ya da savaşın nahoş sonucu değildi. Ölmek sadece büyük bir kır evinin bir kanadından başka bir kanadına taşınmaktı, hiçbir şeyin kaybolmadığı bir yer değiştirmeydi.

*

> Perili sayılmak için bir oda olmak şart değil,
> İnsan bir köşk de olmayabilir,
> Somut mekândan daha karmaşık koridorları
> Vardır zira beynin.
>
> Emily Dickinson

İşin içinde olanlara göre, çapraz-yazışmalar bilimsel bir deneyin parçalarıydı. Bilim anlamsız bir evreni nasıl ortaya koyduysa, bu anlamın öbür tarafta, ölümden sıyrılmış, ama yaşayanlarla etkileşim içindeki bir dünyada bulunabileceğini gösterebilirdi. Psişik araştırmacıları yönlendiren ve şifreli notları ortaya çıkaran inanç buydu.

Ne var ki, şifreli notlar bilimsel yaklaşımla değerlendirilebilecek kanıtlar değildir. Ancak bir yorum süreciyle anlaşılabilecek metinlerdir; ama yorumlama bir bilim değil, bir hünerdir. İnandırıcı bir bilimsel deney geliştirmeyi amaçlayan psişik

araştırmacılar, asla kesin sonuçlar vermeyecek bir araştırmayı başlattılar. Ortaya çıkan şey, deşifre edilmeye direniş bakımından vahye dayalı dinlerin kitaplarıyla boy ölçüşecek bir metin yığınıydı. Anlaşılmaz bir dille aktarılan ve sürekli yeniden yorumlanan çapraz-yazışmalar bilimden doğan yeni bir imanın metinleriydi.

Yorumlama ince bir iştir. Olağan konuşmada bir sözün söylenişi ve konuşmacının niyeti arasındaki ilişki çoğu kez belirsizdir. Dil sürçmeleri anlamsız değildir – dinleyiciye konuşmacının aklından geçen, ama iradesi dışında ağzından çıkan şeyi bildirir. Bazı sözler konuşmacı dışında birisinden gelmiş gibi görünse de, konuşmacının düşüncelerini içeriyormuş gibi bir izlenim verir. Yaşayan kişinin konuşması böylesine kaçamaklıyken, ölünün dili nasıl anlaşılabilir ki?

Güçlüklerden biri konuşmacıların kimlikleriyle ilgilidir. Şifreli notlarda geçen kişilikler ("Sidgwick", "Myers", "Gurney", "Mary Lyttelton" ve diğerleri) bir zamanlar yaşamış insanların versiyonlarıydı. Bununla birlikte özgün kişinin aslında ölü olmadığı ya da hiç yaşamadığı durumlarda, medyumlarca inandırıcı kişilikler yaratılırdı. "Myers" yıllar boyunca değişik medyumlar aracılığıyla konuştu; ama çok sayıdaki bu yinelemeler, kurmacada tek bir karakterin birçok versiyonunun olabilmesi açısından aynı kişiydi.

Bizzat çapraz-yazışmalar günümüzde anlaşılması olanaksız denebilecek bir tür kurmacaydı. Otomatik yazı aracıları ve PAD araştırmacıları 21. yüzyıl Britanya'sında tasavvur edilemeyecek kadar ortak bir kültürde birleşmişlerdi. İçlerinde klasik eğitim görenler ve görmeyenler vardı; ama şifreli notları dolduran klasik sözler ve edebi kinayeler hepsi için ortak bir sözcük dağarcığının parçalarıydı. Antik Yunan ve Roma dünyasından, Kral James Kitabı Mukaddes'inden ve Shakespeare'den alınma hikâyeler ve ibareler, Wordsworth, Browning ve Tennyson'ın şiirleriyle birlikte, şifreli notları sunanların ve yorumlayanların birbirleriyle iletişimlerini şekillendirdi. Kinayeleri sadece aynı şekilde anlamakla kalmayarak, onları aynı imgelerle özdeşleştirdiler. Bu işaretler ve semboller Britanya'da her halükârda artık var olmayan türden bir kolektif bilinçdışının parçalarıydı.

Yıllar içinde bir gizli ilişkiler ağından çıkan şifreli notlar için canlı ya da ölü bir yazara gerek yoktu. Örneğin, Nisan 1912 tarihli bir şifreli notta "Edmund Gurney" adlı kişinin "birisine bir şey söylemek isteyince – üstüne binmiş olduğu bir (duraksama) diyor ki Seni Gidi Eşek! Ve ardından hepsi güldüler," dediği bildirildiğinde, bu (Kitabı Mukaddes'e göre İsa'nın bir eşek sırtında Kudüs'e girdiği) Paskalya öncesindeki Pazar'a bir gönderme olarak yorumlandı. Ama böyle bir çapraz göndermenin bilinçli bir zihnin işi olması gerektiği savı, yorumcuların şifreli notlarda saptadığı bağlantıların otomatik yazı aracılarıyla birlikte sahip oldukları ortak kültürde verili olduğu gerçeğini gözden kaçırır. Bir dizi araştırmacı benzer bir sonuç verip vermediklerini anlamak üzere rastgele seçme tekniklerini kullanmışlardır. Sonuçlar tartışmalıdır, ama tartışmanın konuyla ilgisi yoktur. Çapraz-yazışmalar herhangi bir rastgele süreçle tekrarlanamazdı. Bağlantılar o dönemden sonra ortadan kalkmış bir yaşam tarzında şifrelenmişti.

Çapraz-yazışmaların ancak bilinçli zekânın bir eseri olabileceği anlayışı, bilinçaltı zihnin yaratıcılığını küçümser. Bilinçli bir yazarın katkısı olmadan sadece kurmaca kişiliklerin değil, edebiyat eserlerinin de ortaya çıktığını gösteren örnekler vardır.

Bu şekilde ortaya çıkan bir edebiyat eseri W. B. Yeats'in *Bir Hayal* (1925) kitabıdır. Esrarlı felsefenin ve içrek psikolojinin karmaşık bir sistemi olan bu kitabın kaynağı, İrlandalı şairin ve karısının Ekim 1917'deki evliliklerinden birkaç gün sonra başlamak üzere yıllar boyunca kaleme aldıkları otomatik yazılardı. Aynı dönemde İrlanda'da sunulmuş diğer şifreli notlar bazı belirgin çapraz-yazışmalar içeren şifreli notlar 450 oturumda hazırlandı ve 3.600'den fazla sayfaya ulaştı.

Yeats metinlerin bedenden ayrılmış zihinlerden gelme iletiler olduğunu benimsemekte güçlük çekmedi. "Pembe Haç" akımının görüşlerini kısmen benimseyen (ve Aleister Crowley'nin de içinde yer aldığı) Altın Şafak Tarikatı'na katılmış eski bir Teozofi Derneği üyesi olarak, okültizme köklü bir ilgisi vardı. Karısı George aracılığıyla şairle iletişime giren bir dizi yönlendirici ruhta ortaya çıktığı ileri sürülen malzeme büyük ölçüde kişisel

meselelerle, bu örnekte Yeats'in başka kadınlarla ilişkileriyle ilgiliydi. "Bayan Willett" örneğinde olduğu gibi sırların açığa çıkarılması sadece bir kez daha gizlenmelerine yönelikti.

Yeats'in verdiği adla "şifreli otomatik notlar" Yeats'in şifreli sorular yönelttiği ve karısının cevapları kayda geçirdiği bir yöntemle hazırlanmıştı; büyük ölçüde şairin *Bir Hayal*'de ortaya koyduğu ve şiirlerinde kullandığı hermetik inanç sistemine dayanmaktaydı. Myers'ın çalışmalarından haberdar olmasına karşın, anlaşıldığı kadarıyla Yeats'in aklına şifreli notların hayatlarındaki gerginlikler etrafında içrek bir macera ören bilinçaltı benliğin (kendisine, ama daha da önemlisi karısına ait bilinçaltı benliğin) işi olduğu gelmedi. Bazen metinlerle kandırıldığının farkına varmakla birlikte, görünüşe bakılırsa yönlendirici ruhların varlığından hiç kuşku duymadı.

Myers böyle maceraları yaratmada bilinçaltı benliğin rolünü şöyle saptar:

> Bedenden ayrılmış ruhların böyle maceraların oluşturulmasıyla ilgili olduğu bazı çevrelerce ileri sürülmüştür; esas alınan hipotez insan zihinlerine etkide bulunduklarına göre, ruhların büyük olasılıkla bazen *kendilerini* eğlendirmek, ayrıca *bizi* hoşnut etmek ya da bilgilendirmek için böyle bir yola gittikleridir. ... Bazı insanların aracılığıyla *maceralarını* yazma ya da canlandırma yönündeki bir tür edebi dürtü bu kafa karıştırıcı müdahalenin bir biçimi olabilir. Bununla birlikte, fenomenlerin bilinçaltı benliğin bilinen eğilimleriyle açıklanabildiği durumlarda, oyunbaz ruhların mevcudiyetini varsaymaya gerek yoktur.

Bilinçli kişiliğin erişemeyeceği bilgilere sahip olan bilinçaltı zihin, kişiliğin zayıf ya da yok olduğu durumlarda davranışların denetimini üstlenebilirdi. Karmaşık ve heyecan verici geçmişlere sahip yeni kişilikler yaratabilirdi. Hatta yeni bir dil uydurabilirdi.

Myers'ın çalışmaları çağdaşı sayılabilecek Theodore Flournoy'u medyum Helene Smith'i incelemeye yöneltti. Bedeninde Marie Antoinette'in ruhunu taşıdığını ileri süren Helene Smith, ayrıca Mars'a düzenli gittiğini ve oradaki dili konuşabil-

diğini iddia etmekteydi. Hiçbir zaman tinselci olmayan Flournoy, Helene Smith'in iletilerini bilinçaltı benliğin gücünü gösteren bir olgu gibi yorumladı. Nitekim Flournoy'un arkadaşı dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün (çocukça olmakla birlikte) sahici bir dil olarak kabul ettiği dili bilinçaltında uydurmuştu. Bu, kişinin daha önce bilmediği bir dili aniden konuşmaya başlamasının bir örneği değildi. Daha ziyade dindarların cezbeye kapılınca sayıkladıkları ve insanlarca anlaşılmayan "hayali konuşma" tarzında bir hayali dildi. Ancak hayali dilin aksine, "Marslı" dilini çevirmek ve anlamak mümkündü.

Gerçeküstücülük akımının kurucusu André Breton'un yazdığı gibi, Myers bir "gotik psikoloji" yaratmıştı:

> Birçok kişinin Freud'dan önce gelen F. W. H. Myers'ın çalışmalarından haberdar olmaması gibi esef verici bir duruma rağmen, William James'in gotik psikoloji adını verdiği akım konusunda F. W. H. Myers'e genellikle teslim edilenden daha fazla şey borçluyuz. Bu akım tamamen yeni ve daha da heyecan verici bir dünyada, bizi Theodore Flournoy'un hayranlık uyandırıcı irdelemelerine yönlendirdi.

Gerçeküstücüler otomatik yazıya sıkı bir ilgi duymaktaydı. Hatta Breton gerçeküstücülüğü "rüya haline gayet iyi denk düşen belli bir psişik otomatik yazarlık" çerçevesinde tanımlayacak kadar ileriye gitti. "O büyülü *yazdırma* dışında söylenen ya da yapılan hiçbir şeyin üzerinde durulmaya değer olmadığı yolundaki kanaatimi hiç yitirmedim."

Aynen Flournoy gibi, gerçeküstücüler de Myers'ın tinselciliğe inancının peşinden gitmediler. Helene Smith'i kendisine yakıştırdığı kimliği kabul etmeksizin, ilham perisi olarak benimsediler. Onlar için otomatik yazı başka bir dünyaya varmayı sağlayan bir yol değil, bilinçdışıyla bağlantı kurmanın bir yöntemiydi. Ortaya çıkardığı gizli güçler doğaüstü olabilirdi, ama normal-ötesi değildi. Basbayağı devreye giren bilinçaltı benlikti.

Myers bilinçaltı benliğin gündelik ilişkilerde karşılaşılanlar kadar inandırıcı kişilikler yaratma yetisinin farkındaydı. "Yazarın bir dostu" olarak tanıtılan "Bay A"nın yürüttüğü bir oto-

matik yazı deneyinde ortaya çıkan "Clelia" olayındaki bilinçaltı kişilik üretimini inceledi. "Clelia ya da bilinçdışı beyin işleyişi" başlıklı bir pasajda "dost"un şunu yazdığını aktardı:

> Aşağıda anlatacağım deney bazılarınca bilinçdışı beyin işleyişinin güzel bir kanıtı, bazılarınca ruhların varlığının şüphe götürmez kanıtı sayılacaktır. Benim gibi bazıları da bilimsel bakımdan daha katı olma yönünde kararlı bir eğilimle, iki görüş arasında duraksamış olarak kalacaktır. Kendimin bir otomatik yazar mı, yoksa sözde yazan bir medyum mu olduğumu keşke bilseydim. Deney 1883'ün Paskalya gününde yapıldı. ... İlk gün ciddi biçimde meraklandım; ikinci gün kafam karıştı; üçüncü gün yarı korkunç, yarı romantik olan tamamen yeni deneyimlere girer gibi oldum; dördüncü gün ihtişamlı hava çok acılı biçimde saçmalıkla son buldu.

Dört günlük deneyin üçüncü gününde Myers'ın "dost"una gizemli bir kadın göründü. Otomatik yazı yoluyla şöyle bir sohbete girdiler:

> S. Kimsin sen?
> C. *Clelia!!*
> S. Yani bir kadınsın, öyle mi?
> C. Evet.
> S. Yeryüzünde hiç yaşadın mı?
> C. Hayır.
> S. Yaşayacak mısın?
> C. Evet.
> S. Ne zaman?
> C. Altı yıl.

Ertesi gün, yani deneyin son günü aralarında şu konuşma geçti:

> S. Niçin benimle konuşuyorsun?
> C. *Sen bana* nereden cevap veriyorsun?
> S. Ben kendime mi cevap veriyorum?
> C. Evet.

S. Clelia burada mı?
C. Hayır.
S. O halde şimdi burada olan kim?
C. Hiç kimse.
S. Clelia diye biri var mı?
C. Hayır.
S. Peki, dün kiminle konuştum?
C. Hiç kimse.

Üçüncü gün "Clelia"nın ortaya çıkmasından sonra Myers'ın "dost"u şunu yazmıştı:

> Bir Edgar Poe masalını değil, gerçeğe ilişkin bilimsel bir anlatıyı yazıyorum. Dolayısıyla, bu konuda duygularıma ve fikirlerime dair hiçbir şey söylenmeyecektir. Altı yıl içinde dünyaya gelecek olan romantik isimli –kim bilir, belki de güzel– bir ruhla iletişim içinde olduğum açıktı. O gece gözüme çok az uyku girdi.

Deney bittikten sonra Myers'ın "dost"u "Clelia"nın ortaya çıkışına ilişkin bilimsel ve tinselci açıklamaları karşılaştırdı. Vardığı sonuç şuydu: "Daha önce söylediğim gibi, bilimsel açıklamaya sıkı biçimde eğilimli olmama karşın, bu eğilim mutlak inanç düzeyine çıkmıyor."

"Dost" belki de Myers'ın kendisiydi. Deney ölü aşkı Annie Marshall'la irtibat kurmaya yönelik uzun süreli girişimine çoktan koyulduğu 1883'te yapılmıştı. Kaçamaklı "Clelia" bu arayışın timsalidir. Onun birdenbire kayboluşu Annie Marshall'a ulaşma girişiminin bir hayal ürünü peşinde koşmak olduğu yolunda Myers'ın bilinçaltı benliğinden verilen bir uyarı mesajı olarak yorumlanabilir.

Myers sonraki bir makalesinden olayı şu şekilde analiz eder:

> "Clelia"da psikofizik tartışmalarda aklı başında ve bilinçli bir adamın deyiş yerindeyse kendi rüyasıyla diyaloga girdiği bir olayın ortaya çıkışını belki de ilk kez gördük; yani, bilinçdışı beyin işleyişinin bilinçli beyin işleyişine tabi olmadığı, dışavurumları için başka yerdeki bilinçli ilginin yönlendirmesine da-

> yanmadığı, kendisini bilinçli işleyişle eşgüdüm içinde ortaya koyduğu ve bilinçli zihnin ilgisini çekebildiği bir olay.

Myers "Clelia" olayında "bilinçdışı düşünmenin bilinçli düşünmeyle eşzamanlı aktığını" belirtir. Varılan sonuç "otomatik yazı aracısının kaleminden çıkan yazılı cevapları *bilinçli* düşünmenin sağlamadığı yolunda kısa sürede hissettiği *öznel* kesinliktir." Önceki makalesinde sunduğu analizi yorumlayan Myers, "orada 'bilinçdışı beyin işleyişi' ibaresini gidebileceği noktaya kadar zorladığını" yazar.

"Clelia" olayı Myers'ın bilinçaltı benlik teorisinin ilginç bir sergilenişidir. Otomatik yazı bilinçli kişiliğin birçok kişileştirmeden biri olduğu normal durumun bir açığa çıkışıdır. Olağan yazma süreci başlı başına esrarlı bir veçhe taşır; birden ortaya çıkan kelimeler sayfaya dökülür. Myers'ın çalışmaları büyük ölçüde bir yanının bilinçaltı benliğinin yapmakta olduğu şeyleri teorileştirdiği bir tür otomatik yazıydı. "Clelia" arayışı ölü "Annie Marshall"dan istediğine çok benzeyen bir bilinçaltı iletiydi. Ama böyle bir mesaj Annie'nin kendisinde yarattığı tereddüdü nasıl giderebilirdi? Psikanalist Adam Phillips'in yazdığı gibi, "insanlar arasındaki yakınlık tıpkı esrarlı fenomenler gibi temelde şaşırtıcıdır."

Myers bilinçaltı benliğin insani olaylardan romantik mitler örmedeki yaratıcı gücünü saptadı. Bunun kendi yaşamındaki işleyişini ise kavrayamadı. "Annie Marshall"ın, yani yorulmaksızın aradığı ve sonunda bulduğuna inandığı hayaletimsi kişiliğin kendi bilinçaltı benliğinin bir uydurması olduğunu bir türlü kabullenemedi.

Otomatik yazıya ilişkin başka bir değerlendirmede Myers şunu saptar:

> Asıl açıklanması gereken şey aklı başında olma halidir; her birimizin manevi ve maddi varlığı eşgüdümsüzlük ve tutarsızlıktan oluştuğuna, insanın mikro-kozmosu gevşek ve sarsak bir elin biraz düzene benzer durumda tuttuğu bir mikro-kaostan ibaret olduğuna göre, bir Phaeton'un sürücüsü olduğu vahşi takım ister istemez kısa sürede denize düşer.

Yunan mitolojisinde Phaeton güneş tanrısı Helios'un oğludur. Babasını güneş arabasını sürme işini bir günlüğüne kendisine bırakmasına razı eder. Arabada zayıf bir sürücü bulunduğunu sezen atların dizginden çıkması, dünyanın yanarak kül olması tehlikesini yaratır. Bunu gören Zeus, bir yıldırım savurarak Phaeton'u öldürür. Phaeton bir nehre düşüp boğulur; onun yasını tutan su perilerinin gözyaşları kehribara dönüşür.

Myers ölümden sonra yaşamın kanıtını ararken Phaeton hikâyesini yeniden yaşadı. Bilinçli zihnin bölük pörçük niteliğini göstermek için mitolojiye başvurdu. Kendi bilincindeki "gevşek ve sarsak elin" denetimi yitirdiğinin farkına varmadı. Ömrünün son yıllarında başka bir "Clelia"ya ulaşma çabasına sürüklenerek, kendi yarattığı hayalet peşindeki bir medyuma dönüştü.

*

Satılık rüyalar olsaydı,
Sen hangisini alırdın?

Thomas Lovell Beddoes

Psişik araştırmacıların hepsi bir bilinçaltı macerasındaki karakterlerdi. Bilim evrensel ölüm hayaletini ayaklandırmıştı – kişinin yok oluşu, canlıların soyca tükenişi ve entropi ağırlığı altında çöken kozmosun ölümü. Bunu izleyen "ölümden sonra yaşamın kanıtını arayış" bilim çağına uyarlanmış ölümsüzlük arayışıydı. Bilim ölüm sonrası aşk hikâyeleri için bir mecra haline gelirken, parçalanmış kişilikler bütünlüğe kavuşma umuduyla mezar ötesindeki bir yaşama göz diktiler.

Çapraz-yazışmalar maceraya başka bir unsur kattı. "Tasarı" hüsrana uğramış bir kadının başka bir çocuk sahibi olabilmesi için hazırlanmış bir kurmaca olabilir. Ama aynı zamanda tarihin dehşetinden kaçmaya dönük bir girişimin aracıydı – bu dehşet 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında İngiliz elit tabakasının bazı kesimlerini pençesinde kıvrandıran kaos hayaletiydi.

Her yerdeki Mesih efsaneleri gibi, Tasarı da onu benimseyenlerin kendi dönemlerindeki olayları sonu kurtuluşla biten

bir oyundaki perdeler gibi görmelerine olanak verdi. Tarih kaosu son bulmadı, ama en azından insanlığın küçük bir kesimi için bir süre kesintiye uğradı ve yerini bir kurtuluş düşüne bıraktı.

Çok geçmeden olaylar bu düşü darmadağın etti. Çapraz-yazışmalar 1930'ların başlarında güya gereğince analiz edilemeyecek kadar hantal bir yığına dönüştükleri gerekçesiyle sona erdi. Şifreli notlar yeni bir savaş ihtimalini çıtlatmıştı. Ama Avrupa'da gelişmekte olan sarsıntıyı ve onunla birlikte çığırından çıkacak korkunç olayları öngöremedi.

Başka bir kâhin önceden kestiremediği olaylara tanık oldu. Bir zamanlar Rus okültist G. İ. Gürciyev'in çömezi olan P. D. Uspenski, yeni bir Mesih'in ortaya çıkıp dünyayı kurtaracağı beklentisi içinde değildi. Onun okültist felsefesi farklıydı: Toplu kurtuluş planı yoktu, tarih kaosunun son bulacağı bir dönüm noktası yoktu. Bunun yerine her kişinin zaman içindeki aynı noktada, aynı yerde ve aynı koşullarda ardışık dönüşlerle sürekli doğduğunu öngördü.

Nietzsche üstün bireyin geçerliliğinin bir sınavı olarak sonsuz dönüş mitini yarattı – hayatınızı defalarca yaşamaya katlanabilirseniz, soylu ve iyi yaşarsınız. Buna karşılık Uspenski'nin ortaya attığı ruh göçü fikri bir tür ilerlemeyi vaat etmekteydi. Bireyler özel psikolojik disiplinleri kullanarak, dünyaya son dönüşlerini hatırlayabilir ve sonraki dönüşü değiştirebilirlerdi. İçsel çabalarını sebatla sürdürmeleri halinde, zamanla döngüden kurtulup ölümsüz hale gelebilirlerdi.

Çarlık döneminin sonlarında yetişmiş bir yazar olan Uspenski, Bolşeviklerden hoşlanmadığı için Batı'ya göç etti. Londra'da Aldous Huxley ve T. S. Eliot gibi yazarların ve şairlerin de yer aldığı okültist gruplara birkaç yıl konferans verdikten sonra, 1930'ların sonlarına doğru Londra'ya otuz kilometre kadar uzaktaki Virginia Water köyünde Lyne Place adlı bir 18. yüzyıl malikânesine yerleşti. 1940'a varıldığında etkisi iyice azaldığından, artık küçük bir kültün başındaydı. Eylül başlarında bazı çömezleriyle birlikte malikânenin çatısına çıktı. Alman hava saldırısı başlamıştı. Londra dokları yanıyordu ve otuz kilometre kadar ötedeki alevler açık seçik görülüyordu. Çatıda

dikilmiş olarak ateş fırtınasını seyreden Uspenski, manevi güçlerini bir iç çatışmaya yoğunlaştırmış gibiydi – dünyaya son dönüşünde göründüğü biçimiyle sahneyi hatırlamaya dönük bir çaba, bir üst-çabaydı bu. Bir süre sonra "Bunu hatırlayamıyorum," diye mırıldandığı duyuldu.

2
Tanrı-Yaratıcılar

> Bir gün bir maymun bir insan kafatasını eline alacak ve nereden geldiğini merak edecek.
>
> Lenin

H. G. Wells Eylül 1920'de, Rus yazar Maksim Gorki'nin daveti üzerine ve cebinde Lenin'den gelen bir mektupla Rusya'ya vardı. Petersburg'u Ocak 1914'te ilk ziyaret edişinde başkentin kalabalık caddelerinde dolaşmış ve ufak tefek eşyalar satın almıştı. 1920'de ise kent merkezinde yarım düzine kadar açık dükkân vardı – çanak çömlek satan bir devlet mağazası ve birkaç çiçekçi; geri kalan dükkânlar terk edildiğinden, sadece kartonla kapatılmış ya da camları kırık pencereleri ve tozla kaplanmış hurda malları duruyordu. Gaz lambalarıyla birlikte elektrik ışığı yok olmuştu; mumlar hayvan içyağından yapılıyordu. Köylüler sokak köşelerinde ve demiryolu istasyonlarında süt, yumurta ve elma satıyordu. Herhangi bir fiyattan ayakkabı bağcığı, battaniye, kaşık, çatal, jilet ve ilaç satın almak mümkün değildi. İnsanlar eski ve artık kumaş parçalarından giysiler içindeydi – şapkalar bilardo masalarını örten çuhalardan, elbiseler perdelik kumaşlardan, paltolar ve mantolar kilimlerden yapılıyordu.

Başıboş ölüm her yerde kol geziyordu. Çizmeleri ya da ceketleri için öldürülmüş insanların ceketleri çukurlarda yatıyordu. Yolda yatan at leşleri köpeklerce ve kargalarca didikle-

niyordu. Sırtlarında denkler taşıyan karaltılar aceleyle kentin dışına kaçıyordu. (Kentin nüfusu 1923 sayımına göre 1917'deki düzeyin onda birine kadar inecekti.) Kentte kalanlar ahşap evleri yakacak odun olarak kullanıp yok ettiler. İnsanlar şaşkınca dolanıyordu, bütün kent bir rüyada yaşıyor gibiydi sanki. Wells yeni başkent Moskova'da Lenin'i görmeye gittiğinde, tiyatrolar tıka basa doluydu ve orkestra şefleri hâlâ beyaz papyonlu fraklar giyiyordu. Ama kentin nüfusu neredeyse yarı yarıya azalmıştı ve geride kalanlar önceki kimlikleriyle akıllarının ucundan bile geçirmedikleri bir hayat sürüyorlardı. Hiç kimse eski kişiliğine tutunabilecek durumda değildi.

Petersburg'da Gorki'nin dairesinde kaldığı sırada, Wells Rus yazarın "üçüncü eşi"yle tanıştı. Herkesin Moura olarak hitap ettiği bu kadın otuz yaşındaydı. İkisinin arasındaki "yoğun bir tutku çekimi" Moura'nın bir geceyi Wells'in odasında geçirmesini getirdi. "Beni sevdiğine inandım," diye yazacaktı Wells daha sonraları. "Bana söylediği her söze de inandım." Wells'in 1929'da Berlin'de verdiği bir konferansta ortaya çıkan Moura, onunla birlikte Londra'ya gitti ve onunla evlenmeyi ya da birlikte yaşamayı reddetmesine karşın, geri kalan ömrü boyunca hayat arkadaşı oldu.

Çarlık idaresine memurlar yetiştirmiş bir ailenin çocuğu olarak Ukrayna'daki aile malikânesinde doğan Moura (kızlık adıyla Marya İgnatyevna Zakrevskaya) 1911'de henüz on dokuz yaşındayken, bir elçilik partisinde tanıştığı Rus diplomat Kont Djon (İvan) Benckendorff'la evlenmişti. Kocasına o sırada bir Rus eyaleti olan Estonya'daki bir aile çiftliği miras kaldı. İki çocuk doğuran ve zamanını bu çiftlik ile Petersburg'daki bir daire arasında geçiren Moura, toplumun kaymak tabakasında yaşadı.

Bir değil, birkaç kez yıkıma uğrayan bir toplumdu bu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rusya hızla gelişen bir ülkeydi. Petersburg dünyanın en büyük kentleri arasındaydı, Paris ve Viyana kadar etkili bir öncü kültür merkeziydi. Birinci Dünya Savaşı bütün bunlara son verdi. Çarlık çöktü ve iç savaş 1920'lerin başlarına kadar sürdü. Birçok Rus kenti defalarca el değiştirdi; her işgal beraberinde bir müsadere ve idam dalgası getirdi.

Ülkede kalanlar iç savaş, kıtlık ve tasfiyelerle, Nazi istilasıyla ve geri dönen Stalin terörüyle karşılaşırken, göç edenler birer gezgine dönüştü, bir süre Harbin, Şanghay, Berlin, Paris, Prag gibi kentlere yerleştikten sonra tekrar yollara düştü. Bazıları müzik, edebiyat, teoloji, dilbilim ve başka alanlardaki mesleklerini sürdürebildi ve böylece dünya kültürünün zenginleşmesine katkıda bulundu. Çoğu o kadar talihli olmadı. Eski subaylar becerilerini paralı askerlikte ya da fedailikte kullandı, profesörler taksi şoförü ya da kömür madencisi oldu, daha önce çalışmamış kadınlar temizlikçilik, dil öğretmenliği ya da konsomatrislik yaptı. Bildikleri dünya yıkılırken, hepsi hayat kavgası içine girdi.

Bu Moura'nın kendisini ilk kez sıyırabildiği kuşağıydı. Nisan 1919'da köylülerin kocasını öldürmesiyle ve aile evini yıkmasıyla, onun için eski dünya son bulmuştu. Artık tek başınaydı. Wells otobiyografisinin kırpılmış olan ve ancak ölümünden yaklaşık kırk yıl sonra yayımlanan bir kısmında, 1920'de tanıdığı Moura'yı şöyle anlatır:

> Üstünde eski bir İngiliz yağmurluğu ve hırpani bir siyah elbise vardı; tek şapkası (sanırım, bir çoraptan bozma) kıvrık bir siyah parçadan ibaretti. Buna rağmen muhteşemdi. Ellerini yağmurluğunun cebine tıkıştırmıştı ve dünyayı sırf takmamakla kalmayıp ona hükmetmeye eğilimli bir havası vardı; ... bana cesur, boyun eğmez ve sevimli biri gibi göründü.

Wells Rusya'dan dönüşünde yazdığı *Gölgeler Altındaki Rusya* kitabının başlarında, bu gezisindeki rehberini şöyle tarif eder:

> Rusya'da 1914'te tanıştığım bir hanımdı, Londra'daki eski bir Rus büyükelçisinin yeğeniydi. Newnham'de eğitim görmüş ve Bolşevik yönetimince beş kez tutuklanmış biriydi. Sınırı geçip Estonya'daki çocuklarının yanına gitmeye çalışabileceği gerekçesiyle, Petersburg'dan ayrılmasına izin verilmiyordu. Dolayısıyla gözümü boyamaya kalkışabilecek son kişiydi. Bunu belirtmemin sebebi, gerek ülkede, gerekse Rusya'da her vesileyle gerçeklerin en incelikli kamuflajıyla karşılaşacağım ve gezim boyunca at gözlüğü takılmış halde tutulacağım söylenmişti bana.

Wells kamuflajın ardındaki şeyleri görebileceğine emindi. Ancak Moura'nın kızına göre, annesi Newnham'de okumamıştı ve Cambridge'de hiç bulunmamıştı. O dönemde İngiltere'yi görmüş olduğu kuşkuludur. Bolşeviklerce beş kez tutuklanıp tutuklanmadığı ya da başına böyle bir olayın hiç gelip gelmediği belirsizdir.

Moura hiçbir zaman hayatının bir dökümünü yayımlamadı. Belgeleri ölümünden kısa bir süre önceki bir yangında yok oldu. Günümüze ulaşan fotoğraflar bile aldatıcıdır. Onunla tanışanların aklında kalan izlenim büyüleyici bir endamdı. Wells ile yazar Rebecca West'in oğlu Anthony West 1931'de Wells'in Londra'daki evinin bahçesinde onu ilk görüşünü şöyle aktarır: "Olgunluğa daha yeni varmış harika bir güzelliği vardı, kaderine razı hali insana güven verici bir huzur saçmasını sağlıyordu." Oysa kamerayla saptanmış resimlerinin çoğunda sıradan, hatta derbeder görünür. Saçtığı büyü ancak Wells ve Gorki'yle birlikte çekilmiş görüntülerinde belirginleşir.

Gorki'nin hayat arkadaşı olmadan önce, Moura Britanya'nın Rusya'daki gayri resmi temsilcisi Robert Bruce Lockhart'ın sevgilisi olmuştu. Lockhart'la Mart 1918'de bir elçilik partisinde, (Lockhart'ın anlatımına göre) daha sonraları Çeka için çalıştığına inanılan Yüzbaşı George Hill adlı başka bir İngiliz ajanının aracılığıyla tanışmıştı. Lockhart kendi döneminin Rusya'sını Buchan tarzı bir dille anlatan ve daha sonraları *Kazablanka*'yı çekecek olan Michael Curtiz tarafından *İngiliz Ajanı* (1934) adıyla başarılı bir filme dönüştürülen *Bir İngiliz Ajanının Anıları* (1932) kitabında şunu yazar:

> Yirmi altı yaşındaydı. Halis bir Rus olarak, hayatın bütün ufak tefek yanlarına karşı mağrur bir aldırmazlığı ve her türlü korkaklığa karşı sağlam duran bir cesareti vardı. Belki de güçlü yapısından gelen zindeliği muazzamdı ve temasa girdiği herkese canlılık katardı. Sevdiği yeri kendi dünyası bellerdi ve bu hayat felsefesi her türlü sonucu sahiplenmesini sağlardı. O bir aristokrattı. Bir komünist olabilirdi. Ama asla bir burjuva olamazdı.

Lockhart Rusya'ya ilk gidişinde eski rejimin doruğuyla karşılaştı. Manastırları, hipodromları ve zengin tüccarların büyük konaklarını görerek, kısa bir süre sonra yok olacak bir yaşam biçimine tanık oldu. Ama aklında kalan en canlı anı "kırk yaş dolaylarında, etine dolgun, baygın bakışlı bir kadın"ın söylediği çingene şarkılarıydı; bu şarkılar "afyon, kadın ya da içkiden daha baş döndürücü, daha tehlikeliydi." Çingene müziği Lockhart'ın ruhunda ancak şu şekilde ifade edebildiği bir şeyi harekete geçirmişti: "Anglosakson olan her türlü şeyin en uç noktaya varmış antitezidir. Çekingenliğe bağlı her türlü ihtiyatı kırar. İnsanı tefecilerin eline düşürür ve hatta suç işlemeye yöneltir." Çingene müziğinden aldığı haz hep sürdü ve tefeciler sahiden de geri kalan yaşamı boyunca peşini bırakmadı.

Melankolik, zevk düşkünü ve kurnaz İskoç'un Ocak 1912'de Moskova'ya gidişi İngiliz ticari çıkarlarını temsil eden bir diplomat kimliğiyleydi. Ocak 1918'deki ikinci gidişinde ise Başbakan Lloyd George'un "Rusya'nın Almanya'yla ayrı bir barış antlaşması imzalamasını önlemek için mümkün olan her şeyi yapmak" üzere gönderdiği nüfuzlu bir ajan kimliğine sahipti.

İngiliz politikası Sovyet rejiminin yerine savaşı sürdürecek yeni bir yönetim geçirmekti ve bunu sağlamak için ülkeye bir sürü gizli elçi gönderildi. Bunların birkaçı asilzade amatörlerdi, bazıları tanınmış yazarlardı. Somerset Maugham yaşadığı olaylara dayanan hikâyelerini derlediği *Ashenden* kitabının girişinde şunu yazar: "1917'de Rusya'ya gittim. Gönderilme sebebim Bolşevik Devrimi'ni önlemek ve Rusya'yı savaşta tutmaktı. Okurlar çabalarımın başarıya ulaşmadığını bilecektir."

Lockhart da daha başarılı olmadı. İlk başta İtilaf devletlerinin Rusya'ya müdahalesinin sadece Almanya'yı güçlendireceği yolundaki Bolşevik çizgisini benimsedi. Daha sonra Londra'yı "olabildiğince hızlı ve gizli biçimde" Rusya'ya müdahaleye hazırlanması için sıkıştırdı. Bolşevik rejimini sarsmayı amaçlayan ve belki de Lenin ve Troçki'ye yönelik suikastları da kapsayan bir İtilaf harekâtı içinde yer aldığına hiç kuşku yoktur. Ancak sonradan verilen adla "Lockhart komplosu" Bolşeviklere karşı boşa çıkan bir darbeden ziyade başarılı bir Sovyet casusluk

operasyonuydu. Lenin 1918 yazında Çeka olarak bilinen gizli polis örgütü Bolşevik Olağanüstü Hal Kurulu'nun kurucusu Feliks Jerzinski'yle birlikte, İtilaf devletlerinin örtülü faaliyetlerini denetim altına almaya ve yeni rejimin yararı doğrultusunda yönlendirmeye karar verdi. Bu oyunun içine sadece Lockhart çekilmedi. Aynı şey casusluğun büyük paralarla iç içe geçtiği bölgede uzun süreden beri çalışmış son derece karanlık bir kişi olan Sidney Reilly'nin, ayrıca Kerenski'nin başbakanlığındaki Geçici Hükümet'te savaş bakanlığı yapan ve Beyaz Rus mülteci liderlerinin en karizmatiği olan şair, romancı ve eski çarlık karşıtı terörist Boris Savinkov'un da başına geldi. Bu olaydan tutuklanmaktan kurtulmalarına karşın, Reilly ve Savinkov daha sonraları bir Bolşevik tuzağına düşürülüp öldürüldü.

"Lockhart komplosu" aslında Bolşevik liderlerin zayıf Sovyet devletini korumaya dönük bir manevrasıydı. Bir İtilaf şebekesini denetim altına almak ve ardından onu teşhir etmek, yeni rejimin zayıflığını örtmelerini sağladı. St Petersburg Çeka şubesi şefinin suikasta uğramasından ve Lenin'in canına kastetmeye yönelik bir girişimin ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra, Lockhart 31 Ağustos'un ilk saatlerinde tutuklandı. Yakalandığı zaman, o sırada sekreteri ve sevgilisi olan Moura da yanındaydı.

Lockhart'ın serbest bırakılmasını sağlayan Moura'ydı. Dosyası Jerzinski'nin yardımcısı Yakov Peters'in elindeydi. Geçmişte Londra'da yaşamış ve bir İngiliz kadınla evlenmiş bir Bolşevik olan Peters, Moura'yı Lockhart'la ilişkisinden önce tanımaktaydı ve Lockhart'ın başının derde girdiği sırada belki de onun kapatmasıydı.

Lockhart tutuklanmasını anlatırken, iki silahlı adamca Çeka merkezine götürülüşünü şöyle aktarır:

> Sadece yazı masası üstündeki bir el feneriyle aydınlatılan uzun ve karanlık bir odaya götürüldüm. Sumenin yanında bir toplu tabancanın durduğu masada, siyah pantolonlu ve beyaz Rus gömlekli bir adam oturuyordu. Bir şairinki gibi uzun ve dalgalı saçları, kalkık bir alnın üstünde geriye doğru yatıktı. Sol elinde kocaman bir kol saati vardı. Loş ışıkta yüz hatları her zamankinden daha soluktu. ... Bu kişi Peters'ti.

Lockhart ilk tutuklanışında yalnız bir gece içeride kaldı. Gittikçe artan endişeye kapıldığı birkaç günün ardından Moura'nın başına ne geldiğini öğrenmek üzere Peters'e gittiğinde yeniden tutuklandı. Bir ay hapis yattı. İlk başta adi suçluların bulunduğu Lubyanka zindanındaki bir hücreye konuldu. Peters düzenli ziyaret ettiği Lockhart'a kitaplar verdi (H. G. Wells'in romanı *Bay Britling Zorlukları Aşıyor* ve Lenin'in ütopyacı risalesi *Devlet ve Devrim*) ve Moura'yla ilişkisi konusunda onu sorguladı. Lockhart Kremlin'deki bir dairede ev hapsine alındı ve birkaç gün sonra Moura serbest bırakıldı. Ondan yiyecek, giyecek, kahve, tütün ve başka kitapların bulunduğu paketler gelmeye başladı.

Çok geçmeden yanında Peters'le Moura çıkageldi. Lockhart'ın aktardığına göre, Peters onun bir devrimci olduğu gençlik yıllarından söz açarken, Moura üstüne uzun bir ayna konulmuş küçük bir sehpadaki bazı kitapları karıştırıyordu. Kadın Lockhart'la göz göze gelince, bir pusulayı kaldırıp gösterdi ve kitaplardan birinin içine sıkıştırdı. Peters'in aynada her şeyi görmesinden çekinen Lockhart ancak "çok hafif bir baş sallamayla" karşılık verebildi. Lockhart'ın anladığından pek emin görünmeyen Moura'nın aynı el hareketini tekrarlayışı Peters'in dikkatini çekmemiş gibiydi. İkisi çıkar çıkmaz, Lockhart kitabı (Carlyle'ın *Fransız Devrim Tarihi*) açtı ve şu mesajı buldu: "Hiçbir şey söyleme – işler yolunda gidecek."

Moura'nın mesajını Peters'in haberi olmadan iletip iletmediği belli değildir. Büyük bir olasılıkla bu önceden hazırlanmış bir oyundu. Sonuçta işler yolunda gitti. Lockhart İngiliz hükümetince tutuklanmış olan Londra'daki Sovyet elçisi Maksim Litvinov'la Ekim 1918'de takas edildi. İskoçya'daki karısının ve ailesinin yanına döndü. Daha sonra bir Sovyet mahkemesince gıyabında yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı.

İngiltere'ye dönüşünde Lockhart iyi karşılandı. Arthur Balfour onu görüşmeye çağırarak, "Bolşevizm felsefesi" üzerine sıkı bir sorgulamadan geçirdi. Kral tarafından da kabul edildi. Ama diplomatik kariyerinin önü kesilmişti ve savaştan sonra Prag'daki İngiliz elçiliğine ticari ateşe olarak atandı. Kısa süreli bankerliğin ardından gazeteciliğe yöneldi; gazete patronu Max

Beaverbrook'un yanında işe girerek, *Evening Standard*'da dedikodu yazarlığı yaptı. İlişkili olduğu çevrede Winston Churchill, Windsor dükü, Bayan Wallis Simpson, Alman kayzeri II. Wilhelm, Çek dışişleri bakanı Jan Masaryk, yazar Somerset Maugham, bir ara İngiliz istihbarat ajanlığı yapan ve Rusya'da tanıştığı okültist Aleister Crowley vardı.

Lockhart'ın Rusya'dan ayrıldığı sırada, Moura bu ayrılığın çok uzun sürmeyeceğine inanmış olabilir. Ondan gelen mektuplar İsveç'te buluşma yolları üzerine düşündüğünü gösterir. Ama ondan hiç haber çıkmayınca, temelli gittiğinden kuşkulanmaya başladı. Lockhart *Bir İngiliz Ajanının Anıları* kitabında, aralarındaki bir kavgada kendisi için "biraz akıllı, ama yeterince akıllı değil; biraz güçlü, ama yeterince güçlü değil; biraz zayıf, ama yeterince zayıf değil" nitelendirmesinde bulunduğunu aktarır. Olaylar bu yargıyı doğruladı. Lockhart karısı ve ailesiyle birlikte kalarak, Moura'yı kendi başına bıraktı. Moura'nın onunla yeniden irtibat kurduğu 29 Temmuz 1924'te (Lockhart bu tarihi *Düşüşe Geçen Şan* [1934] adlı ikinci anı kitabında verir), karısını ve çocuğunu terk etmiş durumdaydı ve evli bir kadınla ilişki içindeydi. İngiliz soylularından Lord Rosslyn'in üçüncü eşi olan bu genç kadının etkisiyle Katoliklik'e dönmüştü.

Lockhart hükümetin gizli işleriyle bağlantısını hiç koparmadı. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939'da Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Siyasal İstihbarat Dairesi'ne girdi. Daha sonra savaş boyunca İngiliz dezenformasyon operasyonlarını yürüten birimin direktörlüğüne atandı ve 1943'te sir unvanı aldı.

Lockhart'ın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yaşamı sürekli bir gerileyişe sahne oldu. Leydi Rosslyn'le ilişkisi bozuldu ve bir manastıra kapanmasıyla son buldu. İlk eşinden 1938'de boşanmış olan Lockhart, savaş sırasında sekreterliğini yapan kadınla evlendi. Melankolisi gittikçe derinleşti; 2 Eylül 1952'deki bir yazıda hayatını şöyle değerlendirdi:

> Şimdi altmış beş yaşımdayım. ... Hep bir gezgin oldum ve gezmekten artık yoruldum. ... Hiç param yok ve doğrusu her zamankinden daha kötü durumdayım; çünkü yeteneklerim köreliyor. Kötürüm bir yaşlı köpeğe kim yardım eder ki? Param

> olmadığından, başımı sokacak bir evim yok. Evimin olmaması yüzünden, 1937'den beri Harrods ve başka emanetçilerde duran ve gerçekten umursadığım yegâne eşyam olan kitaplarımın saklanması için şimdiye kadar 400 sterlinden fazla para ödedim.

Daha sonra Temmuz 1956'da şunu itiraf etti: "Acılı ve kıvrandırıcı bir sondan korkuyorum. ... En çok tiksindiğim şey, vaktimin ve servetimin büyük bir bölümünü harcadığım Doğu Hint ve Spor Kulübü'nün pespaye yatak odalarının birinde ölmek olsa gerek."

Çeşitli resmi görev tekliflerini geri çeviren Lockhart yazmaya yoğunlaştı, ama kayda değer hiçbir şey üretemedi. Geçim endişesi ve içki düşkünlüğü son yıllarına damgasını vurdu. 1963'te Dışişleri Bakanlığı'ndan cüzi bir emekli maaşı bağlanmasını kutladıktan sonra, sokakta sarhoş dolaşmaktan dolayı bir karakola götürüldü ve ertesi mahkemece para cezasına çarptırıldı. Sonraki yıllarda hafızası zayıflamaya başladı; oğlunun ve gelininin bakımına muhtaç duruma düştü.

Lockhart bütün ilişkileri ve kariyer değişiklikleri boyunca Moura'yla düzenli görüştü. Moura onun 1970'te ölmesi üzerine, adına bir Rus Ortodoks ayini düzenletti ve tek başına bütün gece ibadete durdu. Lockhart onu Rusya'da yüzüstü bırakmış ve ayrılıklarının ardında açlıkla karşı karşıya kalmıştı. Yine de onunla başka hiçbir adamda bulamadığı bir bağı vardı.

Moura 1919 yazında tercüman olarak iş ararken, asıl adı Aleksey Peşkov olan Maksim Gorki'yle tanıştı. O sırada Gorki'nin evi yersiz yurtsuz kalmış her türden insan için bir sığınaktı. (Anlatılanlara göre, aranan bir grandük orada bir buldok köpeğince korunarak saklanmıştı.) Moura önce Gorki'nin sekreterlik işlerini yaptı ve birkaç hafta sonra yanına taşındı. Bir ayın üzerinden fazla zaman geçmeden evin hanımı olarak kabul edildi. Wells'in 1920'de Gorki'yi ziyaret ettiği sırada, Moura onun hayatının ekseni durumundaydı. Gorki kendisinden ayrılan Moura'nın bronz bir büstünü sonraları çalışma masasında hep tuttu. Moura onunla birlikteyken dünyayla bağlantısını sağlayan kişiydi ve en güvenilir sırdaşıydı.

Moura'nın Çeka'yla ince bir ilişkiye girmesini getiren bir

konumdu bu. Daha sonraları Gorki'ye Çeka'nın kendisini peşine taktığını söyleyecekti. (Wells'e de onunla ilişkisi konusunda benzer bir itirafta bulunacaktı.) Ne var ki, Gorki'nin yanına taşındığında, güvenlik aparatında dostları kadar düşmanları da vardı. Gorki'nin dairesi basıldı ve Moura'nın odası arandı. Hiçbir şey bulunamadı; ama arama emrini veren Petrograd Sovyeti başkanı Grigori Zinovyev, onun bir İngiliz casusu olduğuna inanmaya devam etti.

Moura Aralık 1920'de çocuklarını görmek üzere, artık bağımsız olan Estonya'ya gitmeye karar verdi. Casusluk kuşkusuyla tutuklanınca, ancak Gorki'nin Lenin'le temasa geçmesiyle serbest bırakıldı. Estonya'da kaldığı sırada yeni bir koca edindi. Aristokrat bir serseri olan Nikolay Budberg adlı bu kişi kısa bir süre sonra Arjantin'in yolunu tuttu. Moura ondan bir pasaport ve barones unvanı elde etti. Geri kalan yaşamı boyunca Sovyetler Birliği'ne her gidişinde, devletin en üst kademelerindeki kişilere ulaşabildi. Gorki'nin öldüğü 1936'da, cenaze töreninde Stalin'in yanı başında dururken görüldüğü bildirildi.

Oysa Moura'nın Wells'e anlattığı şey, tutuklanma korkusundan dolayı Sovyetler Birliği'ne artık girmediğiydi – güya "Lockhart komplosu"na karışması onu gizli polisin gözünde kuşkulu bir hedef haline getirmişti. Geri dönmesi özgürlüğünün, hatta canının tehlikeye girmesi demekti; Wells'in Temmuz 1934'te bu sefer Stalin'le görüşmek üzere Rusya'ya ziyaretine katılmamasına gösterdiği gerekçe buydu.

Wells'in 1920'de Lenin'le görüşmesi için başarılı denemezdi. Sovyet liderinin kıvrak zekâsından etkilenmişti. Lenin ona "halis bir bilim adamı" gibi görünmüştü. Yeni Sovyet devleti çok sayıda insan öldürdüyse, "bütün bu kıyımın bir sebebi ve bir amacı" olmalıydı. Wells'e göre Lenin "çok ilginç" biriydi. Bu hayranlığa aynı karşılığı vermeyen Lenin ise görüşme sonrasında şöyle bağırdı: "Öf! Ne kadar dar kafalı bir küçük burjuva! Ne kadar görgüsüz biri!"

Wells'in 1934'te Stalin'le görüşmesi daha iyi geçti. Daha önce Stalin'in netameli bir kişi olduğu yolunda bir izlenim edinmişti. Kendi ifadesiyle aslında mülayim olduğunu görmekten memnun kaldı: "Ondan daha samimi, doğru sözlü ve

dürüst bir adama hiç rastlamadım." Ona göre, Stalin'in "ülke üzerindeki dikkate değer nüfuzunu" yaratan şey, "hiç kimsenin ondan korkmamasını ve herkesin ona güvenmesini" sağlayan bu niteliklerdi.

Wells'in Sovyet Rusya'ya gidiş sebebi, Stalin'i dünyayı Büyük Bunalım'dan kurtarmak için Roosevelt'le işbirliği yapması gerektiğine ikna etmekti. Oysa Stalin'in ne tür bir toplum inşa etmekte olduğunu anlayamamıştı. Stalin'e göre, Sovyetler Birliği kapitalist Batı'yla sadece karşıt değildi, aynı zamanda köklü biçimde farklıydı. Kapitalizm can çekişen bir sistemdi. Bir işbirliği olasılığı yoktu ve Wells'in önerisi geri çevrildi.

Bir ya da iki gün sonra Wells birlikte akşam yemeği yemek üzere Gorki'nin kır evine götürüldü. Stalin'le sohbetinde de tercümanlık yapan Umanski aracılığıyla ev sahibiyle laflarken, Londra'ya Estonya üzerinden döneceğini ve orada birkaç haftayı dostu Barones Budberg'le geçireceğini belirtti.

> "O bir hafta önce buradaydı," dedi Umanski, patlatmakta olduğu bombadan habersiz olarak.
> Şaşkınlığımı gizleyemeyecek kadar afallamıştım. "Ama ondan Estonya'dayken yazdığı bir mektup almıştım," dedim, "hem de üç gün önce!"

Gorki daha sonra Moura'nın geçen yıl kendisini Rusya'da on üç kez ziyaret ettiğini söyledi. Moura ülkeye düzenli olarak girip çıkıyordu. Rusya'ya dönemediği yolundaki hikâyesi bir uydurmaydı. Bunu öğrenmek Wells'te hiç atlatamadığı bir ruhsal bunalım yarattı. "Rusya'da kaldığım sürece bir daha gözüme uyku girmedi. Gururum ve umudum son derece incinmişti. Daha önce hiçbir insanın başına gelmediği kadar incinmiştim. Bu inanılmaz bir şeydi. Yatağa uzandım ve hüsrana uğramış bir çocuk gibi ağladım."

Wells 1920'de Rusya'dan döndüğünde, Rebecca West'e "Gorki'nin sekreteriyle yattığını" övünerek anlatmıştı. İki kez evlenmenin dışında, Amerikalı gazeteci Martha Gellhorn, doğum kontrol hareketinin öncüsü Margaret Sanger, eski bir Bolşevik ve rahibe olan Odette Keun'un da aralarında bulunduğu

birçok olağanüstü kadınla ilişkisi olmuştu. Ama bunların hiçbirine Moura kadar kapılmadı.

> Velhasıl, o gerçekten sevdiğim kadın. Onun sesini, varlığını, güçlü ve zayıf yanlarını seviyorum. Bana her gelişinde sevince boğuluyorum. Hayatta en hoşlandığım şey o. ... Diyabetimden ve amfizemden mustarip ciğerimden nasıl kurtulamıyorsam, onun gülüşünden ve sesinden, aşk parlamalarından ve tatlı sözlerinin çekiciliğinden öyle kurtulamıyorum.

Wells için Moura kendi ifadesiyle "Sevgili-Gölge"ydi, yani benliğin bilinçten kaçıp duran karanlık yanıydı. Myers'ın bilinçaltı benliği gibi, Sevgili-Gölge de bilinçli kişilikten daha genişti. Wells'e göre, Sevgili-Gölge'nin karşı konulmaz bir gücü vardı ve Moura'dan istediği şey bir tür benliğine kavuşmaydı. "Onun kucaklamaları benim emin sığınağım, en büyük güvencem, kendimi tanımamın doruk noktasıdır." Peki, Moura'nın Wells'ten istediği şey neydi? Onu Wells'e çeken şeyin ne olduğunu soran Somerset Maugham'a verdiği karşılık şuydu: "Onda bal kokusu var."

Moura ve Wells her birinin başkalarıyla ilişkilerine göz yummayı öngören bir açık sözleşmede anlaşmışlardı. Ancak Moura'nın daha önce Gorki'yle olan ilişkisi konusunda Wells kıskançlıktan bir türlü kurtulamadı. Moura iktidarsız olduğunu öne sürdüğü Gorki'yle hiç cinsel ilişkiye girmediğine onu inandırmaya çalıştı. Wells onun Gorki'yle ilişkilerinin platonik olduğunu asla kabul etmese de, ilişkinin geçmişte kaldığına inandığı sürece buna aldırmadı.

Wells 1934'ün sonuna doğru bir rüya gördü. Rüyada kendisini gecenin geç vaktinde "yıllardır zihnimde bir tür rüya arkaplanına dönüşen grotesk ama tanıdık" diye nitelendirdiği "belli bir karışık, tuhaf, berbat kenar mahallede" gezinirken buldu. Birdenbire karşısına "o çok büyük çantasını taşıyan" Moura çıktı:

> "Çantanda ne var?" dedim ve direnmesine fırsat vermeksizin elinden çekip aldım.
> "Kiminle birlikteydin?" diye bağırdım ve ardından onu azgınca

> dövmeye başladım. Onu döverken bir yandan ağlıyordum. Bir insan gibi değil, bir manken gibi paramparça oldu; uzuvları içi boş mukavva gibiydi ve alçıdan yapılmış görünen başı önümde yuvarlanıp gitti. Üstüne atılıp yakaladığımda, boş ve beyinsiz olduğunu gördüm.

Wells'in rüyasında Moura'yı bir manken gibi görmesi, aynı yılın önceki aylarında Rusya'da yaşadığı olayların yansımasıydı. Estonya'ya vardığında, ondan hesap sormaya kararlıydı. "Beni Tallin havaalanında içten görünen, serinkanlı ve sevecen bir tavırla karşıladı." Wells öğle yemeğinde ona Rusya'da öğrendiği şeyi açtı. Moura ilk başta inkâr etti; ona göre, çeviride bir hata olmalıydı ve açıklamayı gerektirecek hiçbir şey yoktu. Ardından daha önce Gorki'ye karşı başvurduğu şeyi yaptı; Sovyet gizli polisince onun peşine takıldığını itiraf etti. Başka bir seçeneğinin olmadığını belirtti. Gizli polis adına çalışmak onun için hayatın bedeliydi.

Wells onun başka seçeneğinin olmadığını kabul etmeye yanaşmadı. Sonuçları ne olursa olsun asla yapılmayacak işler, yapmaktansa ölmenin daha iyi olacağı işler yok muydu? Wells'in itirazından etkilenmeyen Moura, gülerek bir soruyla karşılık verdi. Kendisi biyoloji okumamış mıydı? Hayatın ilk yasasının varlığını sürdürmek olduğunu bilmiyor muydu? Wells'e göre, bu bilinçli birey için değil, canlı türü için geçerliydi. Moura bir kez daha güldü ve konuyu boşladı.

Wells'e bir türlü cevap veremediği bir soru yöneltti. Wells'in istediği şey bilinçli bireylerin insan evriminin sorumluluğunu üstlenmesiydi. Ama insanlar kör seçilimle yönlendirilen birer hayvan olduklarına göre, evrim sürecini denetlemeyi nasıl umabilirlerdi? O halde canlı türünün geleceğine niçin aldırış etsinlerdi? Moura'nın kahkahası Wells'in kendince kurmuş olduğu dünya görüşünü yıktı ve o zamana kadar sadece bilimsel macera kitaplarında ifadesini bulmuş olan gerçek hayalini ortaya çıkardı.

Moura'nın Rusya'daki gizli yaşamının açığa çıkmasından iki yıl sonra, Wells bunun kendisi üzerindeki sarsıcı etkisini dolaylı olarak yazdı. *Hayal Kırıklığının Anatomisi* (1936) roma-

nında, Rusya ziyaretinin ardından aklına gelen düşünceleri Williams Burroughs Steele'e söyletir. Bilime meraklı bir Amerikalı işadamı olan ve Fransa'nın güney kesiminde yaşayan Steele şuna inanır. "Bildiğimizden daha iyi bir düzen yaratırız." Wells'in ona yakıştırdığı eserlerden biri, aşkı konu aldığı ve Sevgili-Gölge teorisini geliştirdiği bir kitaptır. Steele'e göre, Sevgili-Gölge Kişiliğin tamamlanışıdır, yani kararlı bir kişilik olarak kendi hakkımızda oluşturduğumuz izlenimdir; ama Sevgili-Gölgenin bir yanılsama olduğunu da görür. "Kadına özlem duyarız ve belki o da bize özlem duyar; kavuşmuş gibi göründüğümüzde, kendimize hâkim olmamız ve Sevgili-Gölgenin aslında düpedüz yüzünü örttüğünü kavramamız zordur." Kişilik ve Gölge birbirine ihtiyaç duyabilir, ama bir arada var olamaz. Steele'in "Kuşku" olarak nitelendirdiği üçüncü bir figür aralarına girer: "Kuşku Tanrılarımızı ve Sevgililerimizi öldürür; bunlar bir daha dirildiğinde, değişmiş olarak dirilir."

Aslında, Wells'in Tanrılarını öldüren "Kuşku" değil, Moura'ydı ve değişen de "Sevgili-Gölge"sinden ziyade Wells'in kendisiydi. Wells'in Rebecca West'ten olan oğlu Anthony West, Moura'nın açığa çıkardığı şeylerin babası üzerindeki etkisini şöyle anlatır:

> Babamın Otobiyografi alanındaki Denemesinin ilk iki cildini bitirdiğinde, ömrünün kalan on iki yılını beyhude pişmanlıkla geçirdiğinde ısrar edenler vardır. Verdiği temel mesajın zamanla daha isabetli ve daha acil hale gelmesine karşın, gittikçe daha az okunduğunun farkına varmaktan usandığı söylenir. İşlerin genelde feci halde yanlış gittiği bir dönemde yaşlanmaktan hoşlanmadığı yadsınamaz; ama sanırım, sonraki eserlerinin çoğundaki karamsar havanın kişisel yaşantısında yatan daha doğrudan bir kaynağı vardı. Akla olan inancı nasıl başa çıkacağını bilemediği bir darbe aldı. ... Özel yaşamının açıkça temsil ettiği her şeyin sürekli bir çürütülüşüne dönüşmesinin önüne geçmek için Moura'dan kopması gerektiği, babam için Estonya'dan ayrılmalarından çok önce belirginleşmişti. Bunu kavramanın ona gerçekten ürkütücü gelen tarafı, aslında böyle bir şeyi yapmayı aklından bile geçiremeyeceğini açıkça görmesiydi – Moura ne

yapmış olursa olsun, hâlâ ne yapıyor olursa olsun, ondan vazgeçmesi ihtimali basbayağı yoktu.

Bunun farkına varmanın babam üzerindeki etkisinin abartılı olabileceğini sanmıyorum.

Wells'in dünya görüşü insan yaşamının gelişimine yön verebilecek akıllı bir azınlığın varlığına dayanmaktaydı. Oysa kendi yaşamının gelişimine bile yön vermekten âcizdi. Yollarının Rusya'da kesişmesinden sonra, Moura'ya güvenemeyeceğini biliyordu. Kendisini Moura'nın yaptığı şeyi kınamaktan alıkoymasa da, onu anlamadığını da biliyordu. Moura sevdiğini sandığı kişi değildi kesinlikle. Ancak ondan kopmayı içine sindiremedi. Bilinçli bir bireyin yaşayış biçimi bu muydu acaba?

Moura'nın hayat arkadaşı olarak kalması için, Wells onun kendisine karşı açık olmamasını kabullenmek zorundaydı ve yaptığı şey de buydu. Geri kalan ömrü boyunca onunla ilişkisini sürdürdü. Onunla evlenme hevesinde olmayan Moura, bir Londra restoranında özel olarak ayarladığı bir akşam yemeğindeki teklifini geri çevirdi. En azından kendisiyle birlikte yaşaması için yalvardığında, bir kez daha ret cevabı verdi. Wells evinin anahtarlarını geri vermesini istedi. Moura buna da yanaşmadı; onun hayat arkadaşı ve hep başına buyruk biri olarak, dilediği gibi gidip gelmeye devam etti.

Wells'in oğlu onu son yıllarında Moura'yla birlikte gördüğünde, Moura'nın varlığının "rahatsız edici olmaktan ziyade avutucu" olduğunu belirterek, "Arkasında onun sıcaklığı, sevecenliği ve sakin metaneti olmasaydı, babam daha mahzun ve daha kötümser biri olurdu" yorumunda bulunur. Moura böyle bir kasıt taşımaksızın, Wells'in kendisini rasyonel bir varlık olarak görme anlayışını yıktı. Aynı zamanda onu daha mutlu biri yaptı. Onun dostluğu sayesinde, Wells daha önce hiç tanımadığı ve neredeyse ömrünün sonuna kadar süren bir dinginliği buldu.

*

"Şeylerin gelecekteki düzeni" diye bir şey yoktur.

H. G. Wells

Wells başarıya yoksulluğun ve hastalığın üstesinden gelerek, başkalarından çok az yardım görerek zor yoldan ulaştı. Yoksulluktan ancak bir adım ötede ve darlık içinde yaşayan bir alt-orta sınıf ailenin çocuğu olarak 1866'da doğdu; bir seramik dükkânının altındaki aile evinin bodrum mutfağında büyüdü ve bir manifaturacının yanında çırak olarak çalışmaya başladı. Bu hayat mücadelesinde kendisini insan kitlesinden farklı gören bir benlik anlayışı edindi. Onlara sanki kısmen mensupmuş gibi, insanlara mesafeli baktı. Joseph Conrad bir yerde Wells'in insanlığı umursamadığını, ama yine de gelişmesini istediğini yazar. (Kendi ifadesine göre, Conrad ise insanlığı seviyordu, ama gelişeceğine dair hiç umudu yoktu.)

Wells insanlığın her türlü çürük ve sevimsiz şeyden kurtulmasını, böylece sonuçta fiilen yeni bir canlı türüne dönüşmesini istiyordu. Bir hayvan olarak insanın doğal seçilimin ürünü olduğuna kuşkusu yoktu. Daha gençken 1884'te Kensington'daki Fen Öğretmen Okulu'nda T. H. Huxley'den biyoloji derslerini dinlerken Darwinci öğretiyi özümsemişti. Huxley'e göre, "doğada ahlaki amacın hiçbir emaresi" yoktu; etik varoluş mücadelesine aykırıydı. Bu Wells'in her zaman onayladığı bir görüştü, ama hayatın her zaman amaçsız, ahlakdışı bir süreç olmasının gerekmediği yolunda katı bir inancı vardı. Akıllı bir azınlık (bilimciler, mühendisler, havacılar, komiserler) evrimi denetim altına alabilir ve canlı türünü daha iyi bir geleceğe götürebilirdi. Böylece zamanla insanlar birer tanrıya dönüşecekti.

Wells yaşamı boyunca birçok çeşitlemeyle tekrarlayacağı bir edebi tür olarak, kehanet ve propagandanın ateşli bir bileşimine dayanan *Öngörüler* (1901) kitabında, entelektüel bir elit tabakaca yönetilecek bir dünya devleti anlamında "Yeni Cumhuriyet" projesine evrim teorisini dayanak yapar. Yeni Cumhuriyet'in insan kitlesinden ayrı duran yöneticileri acımasız olmak zorundadır:

> Dizginsiz arzularla doğan, basbayağı uçkur gevşekliği ve aptallık yüzünden sürekli çoğalıp artan, ödlek, beceriksiz ve işe yaramaz, mutsuz ya da kepazeliğin ortasında iğrenç biçimde mut-

> lu, zayıf, çirkin ve verimsiz çok sayıda aşağılık ve ahmak yaratık karşısında, Yeni Cumhuriyet'in adamları çok az merhamet gösterecek ve daha az iyiliksever davranacaktır.

Böyle insanlar gereksizdir:

> Peki, ya geri kalanlar, yeni verimlilik gereklerine uymayan siyah, esmer, soluk beyaz ve sarı benizli insanlar? Eh, dünya bir hayır kurumu değil, bir dünyadır; bence çekip gitmeleri gerekecek. ... Onların payına düşen şey ölüp gitmek ve yok olmaktır.

Yeni elit tabakanın görevi bu süreci hızlandırmaktır. Bilimin sağladığı güçlerle insan türü arındırılabilir ve dünya yeniden şekillendirilebilir.

Wells'in bilimsel macera kitapları çok farklı bir istikamete işaret eder. Bilim çağına uygun bir fabl yazarı olarak kariyerinin başlangıç noktası sayılan *Zaman Makinesi*'nde (1895), evrimin işleyişiyle insanların nazik Eloylar ve kaba saba Morloklar biçiminde iki türe ayrılmasını hayal eder. Kitabın sonuna doğru, Wells'in bilim kâşifi gelecekte daha ileriye doğru yol alır ve sürünen yengeç benzeri yaratıklar ve yosunlu bitkiler dışında yaşamdan yoksun ıssız bir dünyayla karşılaşır. Daha da öteye gittiğinde, karanlığa gömülmekte olan bir gezegen bulur; görünüşe bakılırsa oradaki tek yaşam belirtisi yeşil sümüktür. Tanık olduğu şeylerden sonra, zaman gezgini "neşesi kaçmış bir halde İnsanoğlunun İlerleyişi üzerine düşünür ve büyüyen uygarlık istifinde kaçınılmaz biçimde çökecek ve sonunda kendi yaratıcılarını yok edecek aptalca bir yığınak görür." *Dünyalar Savaşı* (1897) kitabında insanlar için istilacı Marslılar tarafından yok edilme gibi daha kötü bir akıbet öngörülür. Uzaylılar yenilgiye uğrar, ama insanlar karşısında değil. Marslıları bakteriler, "Tanrı'nın hikmeti mucibince yeryüzüne indirdiği en naçiz şeyler" alt eder. Marslıların ezilmesi ancak bir soluklanma getirebilir; onlar zekâ ve örgütlenme bakımından insanlardan üstün bir canlı türüdür: "Belki de istikbal bize değil, onlara nasip edilmiştir."

Bu kitapların hepsi Wells'in hayatı boyunca telkin ettiği görüşe tamamen ters düşen bir mesaj taşır. İnsanların gittikçe ar-

tan bilgilerini doğaya egemen olmak için kullanmaya çalışmaları halinde, bu girişimin ters tepeceği kesindir. Bilim evrime yön vermek için kullanıldığında canavarlar yaratır.

Wells'in en iç karartıcı fablı *Dr. Moreau'nun Adası*'nın (1896) başkahramanı, insana dönüştürmek amacıyla hayvan denekler üstünde ameliyatlar yapan ve onlara korkunç acılar çektiren bir doktordur. "Canlı bir yaratığı yakıcı ağrı banyosuna her daldırışımda, şunu söylüyorum: Bu sefer hayvanı hepten yakıp kül edeceğim, bu sefer bana ait bir rasyonel yaratık yapacağım." Deney başarısızlıkla sonuçlanır. Moreau "Canavar Kavmi" diye andığı hayvanlara insani alışkanlıkları aşılamıştır: "Kendilerine inler yapıyorlar, meyve topluyorlar ve otları söküyorlar – hatta evleniyorlar." Ama doğalarının değişmediğini bilmektedir: "Akıllarından geçen her şeyi okuyorum, onların ruhlarının içini biliyorum ve orada hayvanların, helak olan hayvanların ruhlarından başka bir şey görmüyorum." Moreau şunu itiraf eder: "Karşınızdaki şey artık bir hayvan değil, bir hemcins yaratık değil, bir müşküldür. ... Canlı bir şeydeki yoğrulabilirliğin uç sınırını bulmak istedim – istediğim tek şey buydu."

Moreau'nun deneylerinin sonucu insanlığın gülünç bir taklidi dir. Anlatıcı sonunda Moreau'nun adasından kaçtığında, hemcinsi insanları yarı yarıya oluşmuş Canavar Kavmi olarak görür:

> Karşılaştığım erkeklerin ve kadınların hâlâ şöyle böyle insan sayılabilecek başka bir Canavar Kavmi, yarı yarıya işlenip insan ruhlarının dış görüntüsüne büründürülmüş hayvanlar olmadıklarına kendimi bir türlü inandıramadım; birazdan eski hallerine dönmeye, yabani özelliklerini art arda göstermeye başlayacaklardı sanki. ... Ve hatta bana öyle geldi ki, ben de aklı başında bir yaratık değildim, sadece beyninde kendisini tek başına gezmeye yönelten garip bir bozuklukla azap çektirilen bir hayvandım.

Fabllarda Wells kendisinin dışındaki sesleri kullanan bir medyum gibi konuşur, ama bunlar yine de kendi sesidir. *Dr. Moreau'nun Adası*'nda gerek anlatıcı, gerekse Dr. Moreau bizzat

Wells'tir. Moreau "Doğayı incelemek bir insanı sonunda Doğa kadar acımasız hale getirir" saptamasında bulunurken, Wells'in *Öngörüler* kitabında beş yıl sonra yazacağı şeyi söyler.

Oxford'un Liberal Yaz Okulu'nda yaptığı ve 1932'de yayımlanan konuşmalar ve makaleler derlemesine de aldığı bir konuşmasında, Wells "Liberal Faşistler, aydınlanmış Naziler arıyorum," diye açıkladı. *Öngörüler* kitabında, "Yahudilerin muhtemelen aralarındaki sıkı bağlılığı büyük ölçüde yitirecekleri ve insani ilişkilerde fiziksel olarak ayrı bir unsur olmaktan çıkacakları" dönemi dört gözle beklediğini belirtmişti. *Gölgeler Altındaki Rusya*'da Lenin'in Siyonist liderleri tutuklattığını ve İbranice öğretilmesini yasakladığını onaylar bir ifadeyle aktardı. (Bolşevikler 1918'de Siyonist vakıflara ve arşivlere el koyarken, Lenin 1920'de İbranice öğretilmesini yasakladı.)

Anti-Semitik tutumuna karşın, Wells hiç de Nazi değildi. Naziler onun kitaplarını yaktı ve SS'in bir istila halinde belirlemiş olduğu idamlıklar listesinde adı ilk sıralardan pek uzak değildi. Wells 1941'de Winston Churchill'e yazdığı bir mektupta, Britanya'nın savaş çerçevesinde Alman birliklerine yangın bombası atmasını önerdi. (Churchill ona cevaben bir teşekkür telgrafı gönderdi.) Yine de Wells'in Nazilerle ortak bir yanı vardı – insanlığın zayıf ve çirkin her şeyden arındırılması gerektiğini öngören ve Gorki'nin de paylaştığı kanaatti bu.

Wells 1937'de yayımlanan *Peyda Olan Yıldız: Bir Biyoloji Fantezisi*'nde, insan evriminin uzaylı bir zekâ tarafından yönlendiriliyor olabileceği fikrini irdeler. Başkahraman Joseph Davis yetiştirilirken edindiği Hıristiyan inancını yetişkinliğinde içine sindiremediği gibi, ilerleme yönündeki genelgeçer inancı da benimseyemez. Bir amaçsızlık duygusuyla bunalıma girer. Derken, üye olduğu Planetaryum adlı kulüpte, gezegenin kozmik ışınlarla bombardımana tutulduğu ve bunun insanlarda bir mutasyona yol açtığı fikriyle karşılaşır. Işınların kendileri gibi rasyonel yaratıklar oluşturma hedefiyle seçici mutasyonları düzenleyen Marslıların işi olduğu yolunda bir teori ortaya çıkar. Bu uzaylı zihinlerin insanlara hayvani yapılarıyla doğal olarak sahip olmadıkları bir akıllılığı aşıladığı savunulur.

"Bazılarınız *Dünyalar Savaşı* denen bir kitabı okumuş ola-

bilir," diye belirtir kulüp üyelerinden biri. "Kimin yazdığını unuttum – Jules Verne, Conan Doyle, işte o adamlardan biri olmalı. Kitap Marslıların nasıl dünyayı istila ettiğini, kolonileştirmek istediğini anlatıyordu. ... Şimdi bunun yerine şöyle dediklerini varsayın: 'Dünyadaki yaşamı çeşitlendirip değiştirmeye başlayalım. İnsan karakterinin içine girelim ve onu Marslı gibi düşünür hale getirelim...' Anlıyorsunuz, değil mi? Olgun dünyalı bedenlerde Marslı zihinler." Kulüp içinden dışarıya sızdırılan bu fikir, bir basın patronunca benimsenip işlenmeye başlar. Çok geçmeden dünyanın büyük bir bölümünü Marslılar korkusu sarar.

Planetaryum'da ise Profesör Keppel Marslıların müdahalesinin getireceği sonuçları irdeler. Ona göre, Marslılar "tarihin şimdiye kadarki gelişiminin şafak öncesindeki çılgınca ve inanılmaz bir kâbus gibi görünmesine yol açacak kadar harika bir yaşamın önümüze serilmesini" mümkün kılacak "daha sağlam, daha berrak" yeni bir zihin fırsatını sunmaktadır. Bir kulüp üyesi, Keppel'in öngördüğü şeyin "sıradan insanlığın sonu" olduğu itirazında bulunur. "Aynen böyle. Bu bildiğimiz insan yaşamı olmayacaktır. Bu yeni dünya her türlü olağan insan deneyiminin ötesinde bir şey, yabancı bir şey." Keppel bu görüşe katılmaz: "Sıradan insanlıktan tiksiniyorum. ... Bıktım insanlıktan – hem de fazlasıyla. Yok olup gitsin bu şaşkın bakışlı, pis kokulu, bombalamaya, adam vurmaya ve boğaz kesmeye düşkün, kavgada pısırık, ahmak, sıska ayaktakımı. Dünyayı onlardan temizleyin!" Keppel Marslılarca yaratılacak yeni bir insanlığı dört gözle bekler. Ama bunun sadece bir düş olduğunu bilir: "Uyandığımda kafamdan kaçıp gidiyor. Gözden kayboluyor. ... Dağılıp mevcut şeylerin çalkantılı akıntısına karışıyor ve tamamen yok oluyor. ... Geride uçuşan bir bulut bile bırakmıyor."

Burada da konuşan Wells'tir. İnsanlığın geleceğine ilişkin son kapsamlı incelemesi olarak *Peyda Olan Yıldız*'ın hemen ardından yazdığı ve Ağustos 1939'da yayımlanan (300 küsur sayfa uzunluğundaki) *İnsanın Yazgısı*'nda şunu okuruz:

> Doğanın düzeninin ihtiyazora ya da pterodaktile oranla insandan yana daha büyük bir eğilim taşıdığına inanmak için hiçbir

> sebep yok. ... Evrenin artık ondan bezdiğini, ona kaş çattığını kavrıyorum; bozulma, kıvranma ve yok olma yönündeki yazgının akışı doğrultusunda ... gittikçe daha az akıllıca ve gittikçe artan bir hızla sürüklendiğini, uygun olmayan her yaratığın başına gelen kaçınılmaz durumla kıvrandığını görüyorum.

Aynı şekilde, Wells ilk kez 1908'de yayımlanan *Havada Savaş* romanının 1941 baskısına yazdığı ve en ileri görüşlü tahminlerden bazılarına yer verdiği önsözde, kitaba eklediği tek şeyin kendi mezar yazıtı olduğunun bilinmesini ister: "Zamanı geldiğinde, bu açıkçası mecburen şöyle olacak: 'Size bunu söylemiştim. Sizi gidi *kahrolası budalalar*.' İtalikler bana aittir." Profesör Keppel'den gelmiş olabilecek bir çığlıktır bu. Keppel'in ütopyacı düşlerinin "geride uçuşan bir bulut" bırakmaksızın dağılıp gittiği yolundaki sözleri, Wells'in son kitabı *Sınırının Ucundaki Akıl*'da (1945) şu şekilde tekrarlanır: "Evrenimiz ... geride uçuşan bir bulut bırakmaksızın varlığını tüketiyor." Kitabın adı bile *Peyda Olan Yıldız*'da kulüp üyelerinden birinin "zavallı insanlığın" artık "sınırının ucuna çok yakın" olduğu saptamasıyla öngörülmüş gibidir.

Wells ölümünden iki yıl önce Londra Üniversitesi'ne "*Homo Sapiens* Türüne Özel Göndermeyle Daha Üst Çokhücrelilerde Bireysel Yaşamın Sürekliliğine İlişkin Yanılsamanın Niteliği Üzerine" başlıklı bir tez sundu. Bu tez Londra Üniversitesi'nden bilim doktoru unvanını almasını sağlamakla birlikte, çok istediği Kraliyet Derneği üyeliğini getirmedi. Ama en mahrem deneyimlerinin kendisine dayattığı soruları bilimin görünüşte tarafsız üslubuyla dile getirmesine olanak verdi.

Çoğu kimse kendi yaşamına tek bir kişiliğin yön verdiğini sanır. Oysa Wells birkaç benliği olduğunu kabullenme noktasına gelmişti ve aynı şeyin geri kalan insanlar için de geçerli olduğu kanısındaydı. Moura'ya karşı çıkarken esas aldığı bilinçli birey bir yanılsamaydı. Her insan birbirine bazen yakınlık gösteren, ama daha sıklıkla ters düşen kişiliklerin bir demetiydi. "Özgün zihinsel birlik diye bir şey yoktur ve asla olmamıştır. Böyle bir bireysel birliğe hiçbir zaman ulaşılamaz. İnsan denen makinenin tepkileri arasında, bedeni denetim altına alan ve tek

benlikten oluşma yönündeki yaygın bir yanılgıda rol oynayan birbiriyle gevşek bağlantılı çok sayıda davranış sistemi vardır. Bu, onun en üst düzeydeki bütünlüğüdür."

Umutlarının sönmesiyle birlikte, Wells fabllarını dolduran kâhince düşlerle baş başa kaldı. Bu gelecek görülerinde, bilinçli birey gibi insanlık da bir hayaldir. İnsanlığın bilinçli bir kesiminin evrimin denetimini ele geçirdiği bir an olamaz; sadece tek tük güzellik anlarının yaşandığı bir sürüklenme süreci vardır. Moura'nın Rusya'daki gizli yaşamını tesadüfen öğrenene kadar Wells'in farkında olmadığı içrek felsefesiydi bu.

"Şimdi görünüşe bakılırsa insan soyunun tutarsızlığını ve şiddete düşkünlüğünü kayıtsızca küçümser bir tavırla yaşıyor." Wells 1945'te kendisini böyle nitelendirmişti. On yıl önce *Hayal Kırıklığının Anatomisi*'nde yaptığı gibi, bu nitelendirmeyi hayali bir kişiliğe, öteki-benlerinden biri olan Wilfred B. Betterave'e söyletti. Betterave kitapta ona bir öbür dünya fantezisi olan ve *Mutlu Dönüş: Bir Yaşam Düşü* (1945) adını verdiği son kurmaca eserini sorar. Wells şu karşılığı verir: "Düş gibi şeyler uydurulur. Onları gönlümüzdeki başıboş arzulardan kurarız; onlara sarıldığınızda kaybolup giderler. Arzunun pırpır attığı gönül daima oradadır; uyanık zihnin kaptığı anda, düşler solup yok olur."

Mutlu Dönüş'ün çarpıcı yönlerinden biri, ilettiği sakin kabullenme havasıdır. Evinden kulübüne yürürken gizli bir dönüş düşünü kurmuş olan anlatıcı, yaşayanların haşin çatışmalarının unutulduğu bir öbür dünyada gezinmeyi anlatır. Kitabın "Güzel Şeylerin Tanrısal Zamandışılığı" başlığını taşıyan son bölümünde şunu okuruz: "İyilik bir görenek, bir düzgün sosyal davranış meselesidir ve dünyadaki sosyal değerler çok geniş bir çeşitlilik taşır. ... Ahlakın geçiciliği güzelliğin ölümsüz kesinliğiyle taban tabana zıttır." Usanmaksızın dünyayı değiştirmeye çalışan adamın burada eylemden derin düşünceye döndüğünü, insan yaşamını değiştirme mücadelesinden insan yaşamının değiştirilemez çelişkilerini kabullenme noktasına geldiğini görmekteyiz.

Wells'in fabllları bilinçaltı benliğinin otomatik yazı halinde kaleme alınmış mesajlarıydı. *42'den 44'e* kitabında toplanan

denemelerini yazdığı sırada, bilinçaltı dünya görüşü bilinç düzeyine çıkmıştı. "Daha ucuz baskısının hiçbir zaman çıkmayacağı" kaydıyla "bilerek pahalı bir kütüphane kitabı" olarak yayımlanan (o döneme göre hatırı sayılır bir meblağla 42 şiline satılan) eserde, yazarın o zamana kadar açıklanmamış bir husus olarak, "durumdan çıkardığı her şeyin, nihai felsefesinin" yer alacağı belirtilmekteydi.

Wells "örtük anılar" diye nitelendirdiği açıklamalara bir iç çelişkiyi itiraf ederek başlar:

> Kırk yıldır zekâmın kavradığı kadarıyla sonunda başlarına nasıl bir akıbet geleceğine tam bir pratik kayıtsızlıkla para yatırıyorum, evler inşa ediyorum, bahçeler yapıyorum, çocukların ve torunların geçimini sağlıyorum. Açıkçası, insan denen hayvan, ki ben de onun bir örneğiyim, herhangi bir şeyi öngörecek yapıda değildir. Zekâsı ne kadar aksini söylerse söylesin, çevresindeki durumu kararlı bir durum gibi kabul etmeye yatkın bir yapısı vardır.

Wells "İnsanın Yok Oluşu" (1894) başlıklı ilk gazetecilik yazılarının birinde şunu belirtmişti: "İnsanın geleceği rahatça varsayması aşırı güvenlidir. ... Dünyanın şimdiye kadar gördüğü her başat hayvan açısından, tam üstünlük anı, toptan çöküşünün arifesi olmuştur." Wells yarım yüzyıl sonra, *42'den 44'e* kitabının sonuna eklediği "Varlığını Sürdürme Üzerine Bildiri" bölümünde şunu yazdı: "Önceki örneklerin hepsi tamamen marjinal bir yaşam biçiminin öne çıkıp insanlığın ardılı olacağı yönündedir. ... Örneğin, bizi yerimizden edip ortadan kaldıracak nitelikler kazanan böcekler, karıncalar bile olabilir. Kendilerinin bağışık olduğu, insana özgü öldürücü salgınları silah olarak kullanan yaşam biçimleri ortaya çıkabilir."

Wells'in 1894'teki yalın açıklaması ile elli yıl sonraki örtük açıklaması arasındaki farklılık, insanların soyca nasıl tükenebileceğine dair fikrini değiştirdiği anlamına gelmez. Sadece insanın soyca tükenişinin insan zekâsıyla önlenebileceğini artık beklemediğini gösterir. Varoluş mücadelesinde kişinin varlığını sürdürmesi tek yasadır. Bir kimse türünün geleceğini niçin

umursasın ki? Moura'nın sorusu sonunda geri gelip Wells'in aklına takılmıştı.

Wells ömrünün sonunda, diyabet ve kanserle yıpranmış olarak seksenine merdiven dayadığında, gizli hayaline boyun eğdi. *Sınırının Ucundaki Akıl*'da "yaşamın ve zamanın temel doğasıyla ilgili olarak yazarın denemelere girişmesini, konuyu sorgulamasını ve malzeme biriktirmesini sağlayan makaleler, bildiriler, broşürler dizisine kesin bir son verdi". Geçmişte şunu yazmıştı: "Rasyonelliğe bir nihai dönüş, bir uyarlanış ve bir yeniden başlayış varsayımı hep vardı. Mesele sadece bir soruya, yeni rasyonel evrenin hangi biçimlere bürüneceğine ilişkin ilginç soruya cevap bulmaktı." Ama Wells çevresindeki dünyayı daha fazla irdeledikçe, "Şeylerin Gelecekteki Düzenini tasarlamak daha da güçleşti. ... 'Şeylerin gelecekteki düzeni' diye bir şey yoktur. ... Herhangi bir düzenin izini sürme çabası kesinlikle beyhudedir. ... Dolambaçlı ya da dümdüz bir çıkış yolu yoktur."

*

> Dünya her yıl gittikçe daha fazla düşünce-enerji birikiyor; muhtemelen ışıkla ya da elektrikle ilişkili olmakla birlikte, kendine özgü içkin nitelikler taşıyan bu enerjinin bir gün şimdi hayalini bile kuramadığımız şeyleri başarabileceği kanısındayım.
>
> Maksim Gorki

Çocukluğum adlı anı kitabında belirttiği gibi, Gorki'nin yaşamının ilk yılları zorlu geçti. Küçükken yetim kalınca (kitabın ilk sayfasında annesinin ölü babasının saçlarını tarayışını anlatır), daha on iki yaşında evden ayrıldı. Rusya'nın dört bir yanını dolaşarak, geçimini ayakkabı tamircisi çıraklığı, bir ikon dükkânında tezgâhtarlık, paçavra toplayıcılığı, fırın yamaklığı, kâtiplik ve fabrika işçiliğiyle sağladı. Zamanla bir taşra gazetecisi olarak kendisine yer edindi ve toplumun dibindeki insanların hayatlarını anlatan makaleler, hikâyeler ve oyunlar yazmaya başladı. Yeni yüzyıla girilirken, Çehov, Tolstoy ve Lenin'le dostça ilişkileri olan meşhur bir yazardı artık.

Tıpkı Wells gibi, Gorki de insanlığın durumundan hoşnut-

suzdu. Bolşevik yöneticiler arasında da bir dizi destekçi bulan ve "tanrı-yaratıcılar" (Rusça *bogostroytelstvo*) olarak anılan akımın kurucularından biriydi. Bir tür seküler gizem kültü olan tanrı-yaratıcılığı, 19. yüzyıl sonlarının Avrupa'sında okültizmin ve bilimin el ele gittiği akımın başka bir unsuruydu. Tanrı-yaratıcılar gerçek bir devrimcinin ölümü ortadan kaldırmayı da kapsayan bir girişim olarak insanoğlunu tanrılaştırmayı amaçlaması gerektiğine inanmaktaydı.

Gorki *İtiraf* (1908) romanında tek tek insanları "küçük arzuların pençesindeki değersiz yığınlar" gibi sunar. Ama insan soyu potansiyel olarak her şeye kadirdir ve insan (o "titrek yaratık") "ölmeyen bir tanrı"ya dönüştürülebilir. Gorki'nin dostu Anatoli Lunaçarski (1875-1933), tanrı-yaratıcılığı akımının diğer ana kurucusu sayılan ve Bolşevik yönetiminde Aydınlanma komiserliğini üstlenecek olan kişi, onunla paylaştığı felsefeyi kitap üzerine bir notta özetledi. Gorki'nin romanındaki ana kahramanın bir proleter komününde tanıştığı bilge bir yaşlı adamı yorumlarken şunu yazdı: "Yaşlı adamın sözünü ettiği Tanrı insanlıktır, geleceğin sosyalist insanlığıdır. Bu, insan için anlaşılabilir yegâne ilahiyattır; Tanrı'sı henüz doğmamıştır, ama yaratılmaktadır. ... Tanrı geleceğin insanlığıdır."

Gorki insanlığı tanrılaştırma çerçevesinde maddenin ortadan kalkışını dört gözle bekledi. Şair Aleksandr Blok'la *Güncemden Yapraklar* kitabında aktardığı bir sohbetinde bu beklentisini şöyle savundu:

> Kişisel olarak, insanı kendi içinde sözde "cansız madde"yi psişik bir enerjiye çeviren ve uzak bir gelecekte bütün dünyayı tamamen psişik bir yapıya dönüştürecek olan bir makine olarak hayal etmeyi tercih ederim. ... O dönem geldiğinde düşünce dışında hiçbir şey var olmayacak. Her şey saf düşünceye dönüşme sonucunda yok olacak; tek başına kalan düşünce insanlığın bütün aklını somutlaştıracak. ... Yakın gelecekte insanın emdiği bütün madde, insan ve beyni aracılığıyla tek bir enerjiye, psişik bir enerjiye çevrilmiş olacak. Bu enerji kendi içindeki uyumu keşfedecek ve kendisi üzerine derin düşünceye, içinde saklı bütün sonsuz yaratıcı olanaklar üzerine derin bir düşünceye dalacak.

Blok için bu korkunç bir gelecekti: "Alaycı bir gülümsemeyle 'Ne kadar iç karartıcı bir fantezi!' dedi Blok. 'Maddenin korunumu yasasının bununla çeliştiğini bilmek hoş bir şey,' diye ekledi."

Gorki maddenin yasalarını aşmayı sağlayacak kanıtlar için normal-ötesi fenomenlere yöneldi. Zaten öteden beri telepatiye ilgisi vardı ve bilimi okültizmle karıştırma hevesinde yalnız değildi. Avrupa'da, mantıksal pozitivizmin ultra-rasyonalist felsefesine ilham veren Ernst Mach gibi felsefeciler, Alman biyolog Ernst Haeckel'in (1834-1919) kurduğu Monist Birliği'nde antropozofist Rudolf Steiner gibi okültistlere katıldı. Haeckel ve takipçilerine göre, monizm sadece bir bilim felsefesi değildi; anti-Hıristiyan ve bazı takipçiler açısından aynı zamanda anti-Semitik yeni bir evrim diniydi. Yahudilerin bir "ırk"a mensup olduğu fikrine geçerlilik kazandıran ilk kişi, yaşamının sonuna doğru (Hitler'in yardımcısı Rudolf Hess'in de sonradan üye olduğu) Alman ultra-milliyetçi Thule Derneği'ne katılan Haeckel'di. Rusya'daysa ise bir süre Cambridge'de bu işe hevesli Henry Sidgwick'i büyülemeyi başarmış olan Madam Blavatski, ayrıca insanların bilinçten ve iradeden yoksun mekanizmalar olduğu öğretisini yayan Gürciyev ve Uspenski vardı. Onlara göre, doğal gelişim sürecinde bu mekanik yaratıklar toza dönüşürlerdi; ama doğru bilgiyle bilinçli bireyler haline gelebilir ve o noktada ölümün üstesinden gelme olasılığını yakalayabilirlerdi.

Bu okültistler bilimi reddetmiyordu. Bilimin ve okültizmin aynı olağanüstü gerçekliği açığa çıkardığına, psişik araştırmalara dayalı yeni bilimin gizli insan güçlerini ortaya koyduğuna inanıyordu. Bilimi bir tür büyü olarak gören bu bakış Bolşevik tanrı-yaratıcılara çekici geliyordu. Böyle kişilerden biri Gorki'nin dostu Lunaçarski'ydi. Bir zamanlar Blavatski hayranı olan Lunaçarski, Bolşevizm'i temelde bir dinsel akım gibi kavradı. Aydınlanma komiseri olarak, edebiyat ve sanat ürünlerini sansür etme yetkisini de içeren muazzam bir güce ulaştı; ama Stalin'in yükselişiyle nüfuzunu kaybetti ve kariyeri İspanya'da Sovyet büyükelçiliğiyle noktalandı. Teozofinin yanı sıra Nietzsche'nin üst-insan fikrini de savunan Lunaçarski'nin girişimiyle 1924'te Sovyet Psişik Araştırmalar Komitesi kurul-

du. Ona ve diğer tanrı-yaratıcılara göre, devrim sadece sosyal yaşamda radikal bir değişim değildi. İnsanlarda bir mutasyon, aslında yeni bir canlı türünün yaratılışı demekti. Lunaçarski'nin açıkladığı hedef "insan ruhunu geliştirip 'Bütünsel Ruh'a dönüştürmek"ti.

Benzer bir görüşü destekleyenlerden biri de Rus nörolog Vladimir Behterev'di (1857-1927). Çarlık döneminde tanınmış bir kişi olan Behterev, kadim ölümsüzlük inancı için bir bilimsel temel bulduğu inancıyla Sovyet parapsikoloji araştırmalarını başlattı. "Kişilik ölümden sonra yok olmaz," diye yazdı. "Hayatta farklı yanlarını gösterdikten sonra, evrensel insan yaratıcılığının bir zerresi olarak sonsuza kadar yaşar." Ona göre, insan ruhu bir tür enerjiydi ve enerji de ölümsüzdü.

Gürciyev gibi, Behterev de insanların uykudan uyandığında kendi başına karar veren öznelere dönüştüğü inancına karşı çıktı. Bunun yerine bir uyku türünden başka bir uyku türüne geçtiğini savundu:

> Her iki bilinç durumu, yani uyku ve uyanıklık durumları aynı ölçüde özneldir. Bir insan ancak kendisini hatırlamaya başladığında gerçek anlamda uyanır. Ardından çevresindeki bütün yaşam onun için farklı bir veçhe ve farklı bir anlam kazanır. Bunun *uyuyan insanların yaşamı*, uykuda geçen bir yaşam olduğunu görür. İnsanların bütün söyledikleri ve bütün yaptıkları şeyler, uykuda söyledikleri ve yaptıkları şeylerdir.

Myers insan kişiliğini "çoklu ve değişken" olarak görme noktasına varırken, Wells kendisi de dahil insanları kötü eşgüdümlü mekanizmaların bir toplamı olarak düşünmek zorunda kalmıştı. Sovyet psikoloğunun perspektifi çok farklı değildi. Behterev'e göre, insanlara bilinçli tercihler değil, telkinin mekanik gücü yön verirdi. Kimi zaman düpedüz çılgın makinelere dönüşerek, telkinin hipnoz gücüyle yaratılmış iblisleri savuştururken, çevrelerindeki kişileri yok ederlerdi.

Behterev'in akıbeti teorisini doğrulayan bir örnek oldu. Aralık 1927'de Moskova'daki bir bilim kongresine katılmak üzere Leningrad'dan yola çıkmasından hemen önce, Kremlin'de

Stalin'i ziyaret etmesi yönünde bir davet aldı. Stalin Rusya'da Freud'un eserlerini yayımlanması gerektiğini savunan Troçki'yle girdiği bir çatışmada Behterev'in desteğini yanına almak istemiş olabilir; psikanalizin bilimsel geçerliliği konusunda Behterev'in kuşkular taşıdığı bilinen bir noktaydı. Başka anlatımlara göre, Stalin daha önce Behterev'in Lenin'e son hastalığı sırasında verdiği türden bir kişisel danışma istemiş olabilir. Stalin ve Behterev arasında geçenler bilinmemektedir; ama görüşmeden dönüşünde Behterev meslektaşlarına şunu söyledi: "Teşhis açık. Tipik ağır paranoya vakası."

Behterev ertesi gün (bazı kaynaklara göre aynı gün) öldü. Cesedi otopsi yapılmadan yakıldı ve cenaze törenini sonradan Stalin'in göstermelik duruşmalarının başsavcısı olan Andrey Vişinski tarafından düzenledi. Behterev'in adı ve eserleri ders kitaplarından çıkarıldı. Zehirlendiği kanısında olan oğlu tutuklanıp kurşuna dizildi. Daha sonra oğlunun eşi bir kampa, çocukları ise devlet yetimhanelerine gönderildi.

Krasin ve Gorki'nin, Lunaçarski ve Behterev'in ortak savı Darwin'nin takipçisi olmaktı. Ama Darwin'in ortaya çıkardığı dünyayı kabullenemediler. Bir hayvan olarak insanın tesadüfen türediğinin doğru olması halinde, geleceği diğer bütün canlılarınki gibi, yani soyca tükenişe doğru giden bir yolculuk olacaktı. Bir çıkış yolunu, evrim versiyonu bir tür ilerlemeyi içeriyormuş gibi görünen Lamarck'ın eserlerinde buldular. Bu noktada onlarla hemfikir olan ve insanlığın geleceğini tasarlamaya elverişli bu evrim versiyonundan dolayı Lamarck'ı öven Stalin, Lamarck'çı bir tarım uzmanı olan Trofim Lisenko'yu Sovyet biliminin diktatörü olarak atadı.

Lisenko'ya göre, doğal dünya insan iradesiyle şekillendirilmeliydi. Kalıtsal özellikleri değiştirmeye yönelik müdahaleyle, yeni canlı türleri yaratılabilirdi: "Ülkemizde her insan etkinliği alanında mucizeler yaratmak mümkündür." Lisenko 1935'te Stalin'in de katıldığı bir Sovyet tarım işçileri konferansında şunu ilan etti: "Yoldaşlar, ülkemiz Sovyetler Birliği'nde insanlar doğmaz. İnsan organizmaları doğar, ama *insanlar* yaratılır. ... Ben de bu şekilde yaratılan insanlardan biriyim. Bir insan *yapıl-*

dım ben." Efendisi Stalin gibi mamul bir insan olan Lisenko'nun hedefi insanlığı yeniden yaratmaktı.

Gorki aynı umutları paylaşmaktaydı. Ama bunlara ancak bilimcilerin köhne ahlak ilkeleriyle kısıtlanmaması halinde ulaşılabileceği kanısındaydı ve insanlar üzerinde deneyleri desteklemede hiçbir tereddüdü yoktu. Stalin'in onayıyla kurulmuş yeni bir Deneysel Tıp Enstitüsü üzerine 1933'te yazdığı bir makalede, görüşünün pratik sonuçlarını açıkça dile getirdi:

> Bizzat insanlar üzerinde deney yapmamız gerekir, organizmasını, hücreler arası beslenme süreçlerini, kan dolaşımını, sinir sisteminin kimyasını ve genelde insan organizmasının bütün süreçlerini incelememiz gerekir. Bunun için yüzlerce insan birimi gerekecektir.

Gorki'nin endişelenmesine gerek yoktu. Zehirleri araştırmak üzere 1921'de Çeka tarafından özel bir laboratuvar kurulmuştu. Laboratuvar 1926'da Yagoda'nın denetimine girdi ve 1930'larda insan denekler üzerinde deneyler yürütmeye başladı; hardal gazı gibi zehirleri test etmek için Gulag mahkûmları kullanıldı. Daha 1924'te Petrograd Tıp Enstitüsü'ne bağlı laboratuvarlarda insan denekler üzerinde biyolojik savaş deneyleri yürütüldü; kentin zindanlarından alınan mahkûmlar üzerinde ansefalitin ve şarbonun etkileri incelendi. Deneylerin sonuçları hakkında çok az şey bilinmekle birlikte, çoğu kez ölümle sonuçlandıkları varsayılabilir.

Yüz binlerce insan biriminin kullanıldığı bir deney, Beyaz Deniz Kanalı konusunda bilinenler daha fazladır. Angaryaya büyük çapta başvurulmasının ilk örneklerinden biri ve kamuoyuna yansıyan yegâne örneği olan bu projede, 300 bin kadar mahkûm işçi Kanal'ı yirmi ayı biraz aşan bir sürede bitirdi. Yaklaşık üçte biri inşa çalışmaları sırasında öldü.

Gorki projeyi çeşitli Sovyet yazarların da katkıda bulunduğu *Stalin Denen Kanal* adlı bir hatıra kitabında yüceltti. Bu yazarlara göre, Kanal yeni türden bir hümanizmin timsali, Prometheus ruhunun modern bir versiyonuydu. Kitapta bir kadın mahkûmu matkap kullanırken gösteren bir fotoğrafın altında

şu yazılıydı: "Değişen doğada insan kendisini değiştiriyor." Sovyetler Birliği'ndeki diğer birçok şey gibi, bu da sahiden Marx'a özgü bir yaklaşımdı. Marx'a göre, doğal dünyanın içkin bir değeri yoktu. Dünya ancak insani anlamın damgası vurulduğunda değer kazanabilirdi.

Beyaz Deniz Kanalı bu felsefeyi somutlaştırmaktaydı. Aslında pek kullanılmayan Kanal'la işe yaramayacak bir anıt dikilirken, yarılan ve doğal dokusu bozulan arazi mahkûmların cesetleriyle dolduruldu. Dünyaya insani anlamın damgası vurulmuştu.

Hayati tehlikeyle dolu koşullarda çalışan, ilkel aletler kullanan ve demir gibi malzemelerden yoksun olan mahkûmlar, beton blokları insan kemikleriyle güçlendirdiler. Birçoğu hayatta kalabilmek için ağaç kabuklarıyla ve otlarla beslendi. Sağ kalanların yaklaşık 12 bini serbest bırakıldı. Geri kalanlar kamplarda kaldı. Gorki'nin ölümünden sonra hatıra kitabı ayıplandı ve katkıda bulunanların çoğu ortalıktan kayboldu.

Tarımın kolektifleştirilmesiyle birlikte daha büyük bir deneye girişildi. Gorki Rus köylülerini hep düşük bir insan varlığı olarak görmüştü. Rusya'nın kıtlığın pençesinde olduğu 1921'de bir röportajda muhabirlere şunu söyledi: "Sanırım, kıtlıktan etkilenen 35 milyon insanın çoğu ölecek." Bir yıl sonra şunu yazdı: "Rus köylerindeki yarı vahşi, ahmak, hantal insanlar yok olup gidecek ... ve yerlerini okumuş, zeki, zinde insanlardan oluşan yeni bir topluluk alacak."

Gorki 1930'da *Pravda*'da çıkan bir makalesinde, kolektifleştirme sırasında çokça kullanılacak sloganı ortaya attı: "Bir düşman teslim olmazsa yok edilmelidir." Bu görüş doğrultusunda, 1932'de (açlık çeken köylülerin izinsiz tahıl kullanmasını da kapsayan) hırsızlıktan dolayı on iki yaş altındaki çocukların bile idam cezasına çarptırılması yolunu açan yasaya karşı çıkmadı. (Stalin bu yasayı Sovyetler Birliği'nde çocukların daha erken olgunlaştığı gerekçesiyle savunmuştu.) Gorki 1930'ların başlarında kolektifleştirmeye direnen köylüleri yok edilmeyi hak eden insanlık dışı, kemirgene benzer yaratıklar olarak nitelendirdi. "Doğanın güçleri asalak yığınları yaratır; aklımız bizi onlar-

la uzlaşmaktan alıkoyar – sıçanlar, fareler, tarla sincapları ülke ekonomisine çok büyük bir zarar verir."

Bu konuda da Gorki özüne bağlı bir Marksist tutumu dile getirmekteydi. Marx 19. yüzyıl ortalarında Hindistan'daki İngiliz yönetimini köy yaşamını ortadan kaldırmasından dolayı överken, aşağı yukarı aynı sıralarda Engels "Avrupa'nın göbeğindeki vahşiler" diye nitelendirdiği Slavları kastederek "tarih dışı halklar"a boyun eğdirilmesini kutlamış ve sonraki dünya savaşında yok edilmelerinin tarihte ileriye doğru bir adım olacağını belirtmişti.

Gorki'nin insan ilerlemesinin gerici toplulukları yok etmeyi gerektirdiği yolundaki inancı bazı Rus bilimcilerce savunulan "kozmist" felsefeyle uyuşmaktaydı. Çoğu kaynakta "Rus uzay araçları biliminin atası" olarak nitelendirilen roket mühendisi Konstantin Ziyolkovski (1837-1935), insanların uzayda ölümden kurtulabileceği kanısındaydı. Yetkililerce pek açığa vurulmamasına karşın, Ziyolkovski'nin hedefini "insanı yetkinleştirme ve kusurlu yaşam biçimlerini tasfiye etme" olarak tanımladığı kozmist felsefesi Sovyet uzay programına belirleyici bir etkide bulundu.

Ziyolkovski *Evrenin İradesi: Bilinmeyen Rasyonel Güçler* (1928) gibi adlar taşıyan bir dizi broşürle, ölümsüzlüğe varmanın bir yolu olarak gezegenler arası uzay seferlerini savundu. "Havanın fethini esirden oluşmuş uzayın fethi izleyecektir," diye yazdı. "Bu durumda havaya özgü yaratık esire özgü bir yaratığa dönüşmez mi? Bu yaratıklar saf günışığından ve kozmosun sınırsız alanlarından oluşan esirin yurttaşları olarak doğacaktır. ... Bu bakımdan yaşamın, aklın ve insanoğlunu yetkinleştirmenin sonu yoktur. İnsanın ilerleyişi ebedidir. Eğer bu doğruysa, ölümsüzlüğe ulaşmaktan kuşku duyulamaz."

Bu materyalist esrikliğe göre, ölüler bilimin gücüyle dirilecektir. İnsanlar bedenle bağlarını kesince, ölümsüz bir diyara girecektir. Daha düşük yaşam biçimleri –bitkiler, hayvanlar ve yoz insanlar– geride bırakılacak ya da ortadan kaldırılacaktır. Geriye sadece Gorki'nin Blok'la sohbetinde öngördüğü "saf düşünce", yani sonsuz, ölümsüz enerji kalacaktır.

*

Hafif sivrisinek dokunur
taştaki her ufak gölgeye
ve aynı hafifliğin okşayışıyla,
bitimsizliğiyle insan ve gölge buluşur.
İkisi kaynaşır. Gölge artık insandır,
sivrisinek yaklaşınca ölüme.

Keith Douglas

Uzun süre yurtdışında yaşayan Gorki'nin Sovyetler Birliği'ne dönüşünden bir yıl sonra, bir grup Sovyet yazarı bir arkadaşın kır evinde onunla görüşmeye davet edildi. Buluşmanın sadece Gorki'yle değil, Stalin'le de olacağı ortaya çıktı. Stalin toplantıda yazarlara "ruh mühendisleri" olarak bakışını ortaya koydu. Bu ifadenin çoğu kez Gorki'ye yakıştırılması sebepsiz değildi. Gorki yazarların dünyayı değiştirme gücüne her zaman inanmıştı. Halkın yanında saf tutan yazarlar, insanlığın dönüşümünü hızlandırabilirlerdi. Gorki son yıllarında ortaya çıkan metamorfozun düşünü kurduğu yapıyla aynı olmadığını dehşetle gördü. Söylentiye göre, ölümünün ardından evi arandığında, Stalin'in bir azman pire olarak geçtiği bir fabl metni bulundu.

Gorki'nin Sovyet yetkilileriyle ilişkileri hiçbir zaman yalın olmadı. Stalin rejimince el üstünde tutuldu. O dönemde dünyanın en büyük hava gemisi olan ve sonradan Kızıl Meydan'daki bir geçit töreninden uçarken yere çakılan bir zepline adı verildi; ama kendisine asla güvenilmedi. Gorki'nin sağlığı çocukluğundan beri bozuktu; 1921'de Lenin'in daha ılıman bir iklimde rahatlayacağı tavsiyesi üzerine, Rusya'dan ayrılarak çoğu kez Moura'nın eşliğinde çeşitli yerleri dolaştı. Sonunda İtalya'da karar kıldı ve Moura bir kez daha evinin hanımı oldu.

Gorki yurtdışında yaşarken bile Sovyet devletine bağlıydı. Yagoda'dan yüklü paralar aldı; örneğin, 1936'da Sorrento'daki evinin masraflarını karşılamak üzere verilen tutar 400 sterlindi. Gorki'nin sonradan ona yönelik bir suikast tertibine karıştığı gerekçesiyle kurşuna dizilen sekreterine göre, Yagoda yazara bir araba alınması için 4.000 dolar gönderdi. Bu ve diğer yollarla Gorki Sovyet denetimi altında tutuldu – o dönem boyunca Yagoda için çalıştığı anlaşılan Moura'yla bağlantısı da bunda

küçümsenmeyecek rol oynadı. Ama Gorki her zaman bir ölçüde özgürlüğünü koruduğunu sandı ve görünüşteki bağımsızlığı Sovyet yetkilileri için hem değerli bir varlık, hem de bir tehdit unsuru olmasını getirdi.

Gorki'nin İtalya'daki evi Avrupa'nın her yanındaki Rus sanatçılar ve yazarlar için bir buluşma yeriydi. Onlarla sohbetleri sayesinde Rus diasporası hakkında emsalsiz bir bilgiye sahipti. Sovyetler Birliği'nde kitlesel bir kaçış yaşanmıştı; Lenin'in kiraladığı vapurlarla ülke dışına sürülen yüzlerce aydının yanı sıra, kendi istekleriyle ülkeden ayrılan birçok kişi vardı. Çoğunun sonu karanlıkla bitti; ama Stalin 1920'lerde ve 1930'ların başlarında Beyaz Rusları ciddi bir tehdit olarak gördü.

Tehdit oldukça somuttu. Anti-Bolşevik mültecileri Batı ülkelerinde güçlü destekçileri olan Savinkov ve Reilly gibi karizmatik kişiler yönlendirmekteydi. Jerzinski'nin 1921'de "Vakıf" adıyla düzmece bir anti-Bolşevik örgüt kurdurması esas olarak mültecileri silahsızlandırmaya yönelikti. Amaç Sovyet rejimine karşı bir darbeye kalkışacak ya da rejimi reforma zorlayıp artık devrimci bir güç olmaktan çıkaracak kadar örgütlü bir güçlü iç muhalefet olduğu yolunda Batı'da bir algılama yaratmaktı. Aldatmaca işe yaradı, Rus mültecilerden ve Batı istihbarat örgütlerinden paralar aktı, Savinkov ve Reilly kandırılıp Rusya'ya getirtildi. Reilly soruşturmadan sonra vuruldu; Savinkov'un ise Lubyanka'daki hücresinin penceresinden aşağıya atlayarak intihar ettiği bildirildi.

Gorki dünyanın her yanından insanlarla sıkça mektuplaşan bir kişiydi. Arşivi sadece mültecilerle değil, Lenin'in ölümünü izleyen Sovyet iktidar mücadelesindeki kilit aktörlerle de ilgili mektupları barındırmaktaydı. Bu mektupları ele geçirmek Stalin'in takıntılarından biri haline geldi. Moura yazarın belgelerine ulaşmak için elinden gelen her çabayı gösterdi. Bazı kaynaklara göre, Gorki'nin belgeleri kendisine bıraktığı yolunda bir vasiyetname hazırlattı ve bunu imzalamayı reddetmesi üzerine, imzasını taklit etti; ama şimdiye kadar Gorki'nin herhangi bir vasiyetnamesi bulunabilmiş değildir.

Gorki Sovyetler Birliği'ne ilk kez 1928'de döndü; birkaç yurtdışı gezinin ardından 1933'te temelli dönüş yaptı. Mektup-

ların ve Rus mültecilerle görüşmeleri üzerine tuttuğu notların yanlış ellere düşmesinden endişe ettiği için, arşivini beraberinde Rusya'ya götürmemeye karar verdi. Niyeti bir bavula koyduğu bavulun güvenilir bir kişiye emanet edilmesi ve sonraki kuşaklar için korunmasıydı. Bavul 1933'te Moura'nın elindeydi. İçindekiler büyük olasılıkla hiçbir zaman tek yerde tutulmadı ve onun gezilerinde uğradığı ülkelerde gizlenerek, Avrupa'nın çeşitli yerlerine dağıldı. Gorki'nin belgeleri Moura'nın hiçbir zaman tam vazgeçmediği hayatta kalma mücadelesindeki bir silahı haline geldi.

Bir NKVD yetkilisi 1935 başlarında Moura'yı Londra'da ziyaret etti; elinde bavul ve içindekilerle birlikte Rusya'ya dönmesini isteyen Gorki imzalı bir mektup vardı. Aynı yılın yazında Gorki'nin karısı aynı amaçla Londra'da Moura'yı görmeye gitti. Moura isteği reddetti ve Gorki'nin karısı Rusya'ya döndü. Wells Mayıs 1936'da Moura'nın "garip bir sıkıntı" çektiğini ve "ağlama nöbetleri"ne tutulduğunu saptadı. Bu acaba Gorki'nin tehlikede olduğunu duymasından mıydı? Yoksa belgeleri geri vermeye yanaşmamasından dolayı kendisinin tehlikede olduğunun farkına varmasından mıydı?

Yetkili bir pazarlık teklifiyle gelmişti. Moura belgeleri teslim ettiğinde Gorki'yi görebilecekti; aksi halde Sovyetler Birliği'ne güvenle giriş çıkışı garanti edilemezdi. Bu girişimin Stalin'den geldiği açıktı ve Moura tavsiye için Lockhart'a başvurdu. Lockhart ona teklifi kabul etmemesi halinde, belgelerin zorla, muhtemelen canı pahasına alınacağını söyledi. Önündeki tek yol belgeleri teslim etmesiydi. Moura sonunda onun tavsiyesine uyarak, bavulla birlikte Rusya'ya gitti ve bavulu Stalin'e verdi. Böylece Gorki'nin arşivi (Moura'nın hepsini teslim ettiğinin açık olmaması nedeniyle, belki de bir kısmı) Stalin'in eline geçmiş oldu. Öte yandan, Moura bir kez daha canını kurtardı.

Londra'da Wells'le birlikte olan Moura 1933'ten Gorki'nin öldüğü Haziran 1936'ya kadar Sovyetler Birliği'ne en az altı kez gitti. Gorki Sovyetler Birliği'ne kesin dönüş yolculuğunda çok hastaydı. Kır evine Yagoda'nın arabasıyla giden Moura, öldüğü sırada yanındaydı. Gorki'nin ölümüne karıştığına işaret eden herhangi bir bulgu yoktur. Ama bunu önleyebilecek durumda

değildi ve ölümünde sonra "Gorki'nin edebi mirasıyla bağlantılı bir dizi meseleyi" halletmek üzere, Rusya'daki kalış süresini uzattı.

Mayıs 1934'te Gorki'nin oğlu Maksim Peşkov, onun doktorlarından biriyle ve sekreteriyle birlikte içki içtikten sonra ölmüştü. Görünüşe bakılırsa, ölüm sebebi kar içine düşüp sızınca soğuk almasıydı. Gizli polise yardım etmesi karşılığında, el konulmuş bir pul koleksiyonu verilen Maksim gibi, doktorlar ve sekreter de Yagoda'nın kontrolü altındaydı. Peşkov'un karısına abayı yaktığı bilinen Yagoda, buna bağlı bir kişisel güdüyle ve zehir konusuna profesyonel merakıyla, söz konusu ölümü pekâlâ düzenlemiş olabilirdi. Böyle bir işi Stalin'den habersiz yapması ise pek mümkün değildi.

Aralık 1934'te Stalin'in olası rakiplerinden Sergey Kirov öldürüldü. O dönemde Rusya'da birçok kişinin vardığı kanaatin aksine, Stalin'in düzenlemiş olamayacağı cinayet muhtemelen tek bir adamın işiydi. Ama Stalin bu olayı bir terör dalgası başlatmak için bahane olarak kullandı ve izleyen süreçte 100 bini aşkın kişi tutuklandı. Büyük tasfiye başlamıştı.

Gorki'nin ölümünden birkaç ay sonra Yagoda'nın tertiplediği göstermelik duruşmaların ilkinde, Zinovyev ve on beş kişi daha Stalin'e suikast girişiminden suçlu bulundu ve infaz edildi. İkinci bir davanın açıldığı 1937'de önde gelen on üç komünist daha kurşuna dizildi. Ardından 1938'deki üçüncü davanın sonunda, Yagoda'yla birlikte Gorki'nin doktorları ve sekreteri, onu zehirlemekten ve oğlunu öldürmekten suçlu bulundu ve aynı akıbete uğradı.

Ev hapsinden farksız koşullarda yaşayan, ömür boyu çektiği hastalıkla artık bitkinleşen ve endişeden kendisini yiyip bitiren eski tanrı-yaratıcı, son günlerini korku dolu bir yalnızlık içinde geçirmişti. Sekreterinin sıkı gözetimi altındaki Gorki'nin dış dünyayla temasa geçme olanağı yoktu. Resmî komünist gazete ve Stalin'in borazanı *Pravda*, ona yönelik sert eleştiriler yayımlamaya başladı. Gorki belki de bu saldırılardan hiç haberdar olmadı; çünkü bir dizi vesileyle ona gazetenin sırf kendisi için özel basılmış tek nüshası verildi. Mayıs 1936'da bir "parti felsefecisi" Gorki'nin ölümcül düzeyde hasta olduğunu çıtlattı.

Haziran ayında henüz sağken, Gorki'nin villasına çelenklerin nereye gönderileceğini sormak üzere telefonlar açıldı.

Ölümünden iki hafta önce hizmetindeki kişilerde aynen ondaki gibi zehirlenmeye benzeyen belirtiler ortaya çıktı. Stalin yazarı 18 Haziran'da ölmesinden birkaç gün önce ziyaret etti. Defterine bizzat yazamayacak kadar takatsiz düşen Gorki'nin 9 Haziran'da yazdırdığı sözler şuydu: "Romanın sonu, kahramanın sonu, yazarın sonu."

*

Bütün ülkelerin ölüleri, birleşin!

Kozmist manifesto, Petrograd, 1920

Lenin'in ölümünün duyurulduğu 21 Ocak 1924'te Bolşevikler arasındaki ruh halini şair Vladimir Mayakovski şöyle yansıttı: "Lenin şu anda bile bütün yaşayanlardan daha canlıdır." Birçok parti üyesi Lenin'in aslında ölmediğine inanmaktaydı. Peki, ölümsüz olan Lenin'in ruhu muydu, yoksa bizzat Lenin, yani bir şekilde hayata döndürülecek asıl, cismani Lenin miydi?

Lenin'in cenaze töreni Jerzinski tarafından düzenlendi ve iktidar mücadelesindeki durumu yansıtacak bir öncelik sırasını gözetmesi açısından, sonraki Sovyet devlet törenleri için bir kalıbı belirledi. Lenin'in tabutunu taşıyanların başında Stalin ve Zinovyev vardı; bir hastalık sırasında toparlanmak için Karadeniz kıyısında bulunan Troçki'ye törenin tarihi bile bildirilmedi.

Cenaze töreni öncesinde naaş bir katafalkta tutulurken, bedene ne yapılacağı sorusu gündeme geldi. Lenin'i mumyalama kararının nasıl alındığı tam açık değildir. Lenin'in ağır hasta olduğu 1923 güzü sonlarındaki bir Politbüro toplantısının kayıtları, Stalin'in sıradan bir defin ya da yakma işlemine karşı çıktığına ve mumyalama olasılığını üstü kapalı ortaya attığına işaret etmektedir. Bu işleme ise Troçki ve Buharin karşıydı. Anlaşıldığı kadarıyla Stalin'e göre, Lenin'in mumyalanması azizlerin cesetlerinin bozulmadığı yolundaki Rus Ortodoks inancıyla uyuşacaktı ve Rus halkının dinsel duygularını rejimin yararına olan bir istikamete yönlendirecekti.

Bu işte her kim sorumlu olursa olsun, Lenin'i mumyalama kararı siyasal hesabın ötesinde bir anlama sahipti. Tanrı-yaratıcıların ölümü alt edebileceğini sandıkları bilimin gücüne büyüsel bir inancı vardı. Onlardan biri olan Leonid Krasin (1870-1926) tekrar hayata döndürme gibi nihai bir amaçla Lenin'i dondurmaya çalıştı. Gorki gibi, o da tanrı-yaratıcılığı felsefesine sıkı sıkıya bağlıydı. Ayrıca bilimsel yollardan diriltmeye inanan biriydi.

Krasin diğer tanrı-yaratıcılarla birlikte, Rus Ortodoks düşünür Nikolay Fyodorov'a (1829-1903) öteden beri hayrandı. Batı geleneklerine oranla ilk Hıristiyanlık'a daha yakın olan Rus Ortodoksluğu bedenin dirilişini vaat eden bir mezhepti. İsa'nın öğretilerine göre, mezardan geri döndürülecek olan bizzat cismani insandı. Fyodorov bilimin bu maddi ölümsüzlüğü sağlayabileceği kanısındaydı. Sadece sonraki kuşaklar ölümden kurtulmayacaktı; şimdiye kadar ölmüş her insan diriltilebilecekti. Fyodorov ateşli bir destekçisi olan Dostoyevski'nin bir mektubuna cevaben bu felsefesini şöyle ifade etmişti:

> Ödevimiz, görevimiz bütün ölmüş olanları, oğullar ve torunlar olarak şimdiye kadar bütün yitirdiklerimizi, yani babalarımızı ve atalarımızı hayata döndürmeye bağlıdır. ... Bir başka deyişle, insan soyu evrenin baskın, kör ve ruhsuz gücünü diriltilmiş bütün kuşakların ruhu, aklı ve iradesiyle şekillendirilen bir güce dönüştürmelidir. ... Her şey aklın, iradenin ve bilinçli uğraşın sonucu olacaktır.

Fyodorov cismani dirilişe ilişkin Ortodoks inancını ölümü teknolojiyle yenmeye yönelik bir projeye dönüştürdü:

> Dünyanın kaderi bize insan uğraşının gezegenimizin sınırlarıyla kısıtlanamayacağı inancını veriyor. Olası akıbetine, kaçınılmaz yok oluşuna ilişkin bilgimizin bizi bir şey yapmakla yükümlü kılıp kılmadığını sormalıyız. Bilgi yararlı olabilir mi, yoksa yararsız bir süs müdür? Birinci durumda dünyanın insan sayesinde yazgısının bilincine vardığını ve bu bilincin belirgin biçimde canlandığını söyleyebiliriz – kurtuluş yolu budur. Ta-

> mirci tam da mekanizmanın bozulmaya başladığı sırada ortaya çıkmıştır. ... Doğada amaçsızlık yoktur – amacı ortaya koymak insana düşer ve bu onun yüce *varlık nedenidir*.

Fyodorov tanrı-yaratıcılar, özellikle Krasin üzerinde köklü bir etki bıraktı. Eski bir çarlık karşıtı terörist ve Ohrana muhbiri, mühendis, patlayıcı uzmanı ve silah kaçakçısı, kalpazan ve kara para aklayıcısı, baş Bolşevik maliyeci ve Sovyet dış ticaret komiseri olan Krasin, başka bir tanrı-yaratıcı olan hekim-felsefeci Aleksandr Bogdanov'un yakın bir dostuydu. Yakalandığı kan hastalığına karşı onun uyguladığı tedavinin başarısızlığa uğramasıyla Kasım 1926'da öldü.

Günümüzde Krasin neredeyse unutulmuştur. Oysa o olmasaydı, Bolşevikler muhtemelen iktidarda kalamayacaktı. Sovyet Dış Ticaret Kurulu'nun baş temsilcisi sıfatıyla, İtilaf devletleriyle pazarlıkları yürüten ve Londra'ya giderek Britanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı ticaret ablukasını sona erdiren Sovyet heyetini yöneten kişi oydu. Krasin'in Lloyd George'u Bolşevizm'in yeni bir istikamete girdiğine ikna ederek sağladığı 1921 İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması olmasaydı, Sovyet rejimi devrimden ve iç savaştan sonraki feci ekonomik çöküşü atlatamayabilirdi. Her ne kadar Gorki ön planda görünse de, el konulan Rus sanat eserlerinin, değerli taşların ve metallerin nakit para karşılığında Batılı alıcılara satıldığı büyük çaplı operasyonu yöneten yine Krasin'di. Bu yolla elde edilen toplam para bugünün değeriyle 160 milyar dolar civarında bir şeydi.

Krasin gizli kapaklı işleri diplomasiyle kaynaştıran bir iş bitirici olmanın ötesinde bir kişiydi. Aynı zamanda koyu dindar bir adam olarak, tanrı-yaratıcılığı modasını benimsedikten sonra bilimin insanlara ölümü alt etme gücünü vereceğinden asla kuşku duymadı. Lenin'in ölümünden üç yıl önce bir devrimci arkadaşının cenaze töreninde konuşurken, gelecekte devrimci önderlerin sonsuza kadar ölmeyeceğini ilan etti:

> Bir gün her şeye gücü yeten konuma kavuştuğunda, bilimin ölü bir organizmayı yeniden yaratabileceğine eminim. Bir kişinin yaşamındaki unsurları kullanma yoluyla maddeten yeniden

> yaratılabileceği günün geleceğine eminim. Şuna da eminim ki, o gün geldiğinde, gücünü ve kapasitesini şu anda hayal edemediğimiz bilim ve teknolojiyi bütün kudretiyle kullanan insanoğlu kurtuluşa erdiğinde, büyük tarihsel şahsiyetler diriltilebilecek – o büyük şahsiyetler arasında yoldaşımızın da olacağına eminim.

Lenin'in cenaze töreninden birkaç gün sonra, Krasin komünist gazete *İzvestiya*'ya "Lenin'i Mimari Anlamda Ölümsüzleştirme" başlığıyla bir makale yazarak, Lenin'in mozolesinin ihtişam ve anlam bakımından Mekke ve Kudüs'ü aşan bir yer olması gerektiğini savundu. Jerzinski'nin de katıldığı müzakerelerin ardından, 25 Mart 1924'te naaşın yeniden mumyalanacağı duyuruldu. Üç gün sonra da Lenin'in defnini düzenlemek için kurulmuş olan Cenaze Kurulu'nun adı Ölümsüzleştirme Kurulu olarak değiştirildi.

Lenin'in anıt mezarında benimsenen küp biçimin ilham kaynağı, gelecekteki bir üst-insan fikrini işleyen *Güneşe Karşı Zafer* adlı fütürist operanın sahne dekorlarını tasarlayan ressam Kazimir Maleviç'ti. Süprematizm akımının kurucusu Maleviç'e göre, soyut geometrik formlar daha üst bir gerçekliğin timsaliydi. Uspenski'nin yazılarının etkisiyle, Lenin'in mozolesinin ölümün var olmadığı bir "dördüncü boyut"u temsil etmesi gerektiğini öngördü. Lenin'in ölümünü izleyen günlerde Maleviç şunu yazdı:

> Lenin'in ölümünün ölüm olmadığı, onun canlı ve sonsuz olduğu yönündeki bakış açısı, küp biçimine bürünen yeni bir nesnede simgeleşir. Bu küp artık bir geometrik cisim değildir. Sonsuzluğu gözler önüne serme, Lenin'in sonsuz yaşamını sürdürüp ölümü alt etmemizi sağlayabilecek yeni koşullar dizisini yaratma uğraşımıza aracılık eden yeni bir nesnedir.

Maleviç bu felsefeye uygun olarak, Lenin'in her takipçisinin kendi evinin bir köşesinde bir küp bulundurmasını önerdi. Önerisi benimsendi ve Parti küp üretilip dağıtılması talimatını verdi. Ülkenin her yanındaki fabrikalarda ve devlet dairelerinde ölü lider için "Lenin köşeleri" biçiminde mabetler oluşturuldu.

Lenin'in küp biçimli mozolesi, ölümü alt etme inancının bir anıtıydı. Maleviç insanların Tanrı gibi olabileceğine inanan biriydi: "Hiçbir kitap, hiçbir kutsal metin, hiçbir bilim insan biçimine bürünen benliğin görkemini tasavvur edemez – hep var olmuş, şu anda var olan ve hep var olacak yegâne Tanrı budur." Kimi zaman Maleviç bizzat tanrılaşmış olduğuna inanıyor gibiydi: "İşte bu şekilde kendime kafa yoruyorum ve kendimi 'Ben her şeyim, benim dışımda hiçbir şey yok,' diyen bir İlah konumuna yükseltiyorum." 1935'te öldükten sonra Maleviç'in külleri bir tarlaya götürüldü ve yaşlı bir meşe ağacının altına gömüldü. Yeri belirlemek üzere bir beton küp yerleştirildi. Birkaç yıl sonra savaş başlayınca, mezarının ve küpün bütün izleri yok oldu.

Lenin'in kabrinin küpe benzer yapısı, projenin ardında yatan okültist düşünceyi özetlemekteydi. Modernist mimari çoğu kez okültist fikirleri yansıtmıştır. Mimari modernizmin kurucusu Le Corbusier'nin eserleri, örtük masonluğun dik açıya verilen ikonografik önemde görülen etkisini açığa vurur. Okültizmden etkilenmiş diğer 20. yüzyıl mimarlarından biri, Gürciyev'in eserleri üzerindeki etkisini itiraf eden Frank Lloyd Wright'tır. Bununla birlikte Lenin'in mezarında olduğu gibi, mimarinin ve okültizmin bir araya geldiği nadir örnekler vardır.

Mezar Maleviç'in soyut formlara odaklanma anlayışını sürdüren konstrüktivizm akımı içinde yer alan ve daha sonraları Lubyanka hapishanesinin tasarımını çizen mimar A. V. Şçusev tarafından tasarlandı. Şçusev'in mezar tasarımı Maleviç'in küpe özgü doğaüstü niteliklere inancını yansıtmaktaydı. Cenaze Kurulu'nun 23 Ocak 1924'teki bir toplantısında Şçusev şunu bildirdi: "Vladimir İliç sonsuzdur. ... Onun hatırasını nasıl anacağız? Mimaride küp sonsuzdur; ... Vladimir İliç'e bir anıt olarak dikeceğimiz mozole de bir küpten türesin." Ardından Şçusev'in üç küp biçiminde hazırladığı yapı taslağı Cenaze Kurulu'nca kabul edildi.

Lenin'in 27 Ocak'taki cenaze törenine yetişmesi için çok çabuk bitirilmesi gereken ilk versiyon, üç küpten oluşan bir ahşap yapıydı. Mozolenin inşası sadece üç günü aldı; askerler donmuş zemini deşmek için patlayıcılar kullanmak zorunda kaldı

ve ahşap küpler taşı andıracak biçimde griye boyandı. Krasin'in makalesinin ardından daha kalıcı bir mezar için bir tasarım yarışması açıldı ve Krasin ilk ahşap mozolenin daha ferah bir versiyonunu öngören Şçusev'in planını uygun buldu.

Şçusev'in planı çeşitli etkileri barındırmaktaydı. Tutanhamon'un mezarının 1922'de Luksor'da ortaya çıkarıldığı Mısır'ı daha önce gezmişti. Mısır mitolojisinin kurmaca bir versiyonu Rusya ve başka ülkelerdeki teozofistler arasında öteden beri revaçtaydı. Bu mitolojiyi yansıtmak üzere, ahşap mozolede Lenin'in naaşının yer alacağı iç küp bir piramit oluşturacak şekilde sekilerle çevrildi. Sınırı aşarak ölüm diyarına geçen Lenin, Mısır mitolojisinde firavunların yaptığı gibi, canlıların dünyasına bir dönüş yolculuğu yapacaktı. Mozolenin tasarımında bir Hıristiyan miti de devreye girdi. Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan bir üçlü doğa taşıdığını öngören üçleme doktrini doğrultusunda, yapı üç küpten oluşturuldu. Ama üçleme bir bedene bürünme doktriniydi ve Krasin'in inancına göre, Lenin maddi olarak diriltilebilirdi.

Lenin'in yeniden mumyalanmış naaşının bir cam lahitte sergilendiği ahşap mozole 1 Ağustos 1924'te halka açıldı. Aynı yıl içinde Ölümsüzleştirme Kurulu kalıcı bir kabir için hazırlıklara başladı. Krasin ve Lunaçarski yeni bir yarışma açtı ve izleyen yıllarda birçok tasarım sunuldu; ama Ölümsüzleştirme Kurulu 1929'da Şçusev'i kendi ahşap mozolesini taş yapı olarak yeniden inşa etmekle görevlendirmeye karar verdi. Çalışmalar Temmuz 1929'da başladı ve Lenin'in naaşından geriye kalan kısım 1930 sonbaharında Kızıl Meydan'da kızıl granitten bir anıt mezardaki camekâna konuldu.

Uygun bir istirahatgâh yaratma süreci boyunca Lenin'in naaşını koruma çabaları sürdürüldü. Bu uğraşın ilk adımı Krasin'in mumyalanmış kadavrayı serin tutmak üzere Ocak 1924'ün sonuna doğru bir soğutma sistemi kurmasıydı. Ama kriyojeni teknolojisi işe yaramadı ve naaş bozulma belirtileri göstermeye başladı. Yüzdeki ve ellerdeki deri kararmış, kırışıklıklar belirginleşmiş ve dudaklar aralanmıştı. Naaşı kararlı bir düşük sıcaklıkta tutmak kolay değildi ve dondurma işlemi bozulmasını hızlandırmaktaydı. Bu sorunların anlatılmasına kar-

şın, Krasin dondurma işleminin başarıya ulaşabileceğinde diretti. Kadavraya zarar verebilecek her türlü yoğunlaşmanın üstesinden ısıcam düzeni kurma ve Bolşeviklerin gözünde her zaman en iyi teknolojinin kaynağı olan Almanya'dan daha iyi bir soğutucu alma yoluyla gelinebileceğini savundu. Alman soğutucu ithal edildi, ama bozulma süreci devam etti; dudaklar iyice aralandı, burun şeklini kaybetmeye yüz tuttu, bir el yeşilimsi griye döndü, gözler yuvalara gömüldü ve kulaklar buruştu.

Krasin'in kriyojenik diriltmeye dönük ilk deneyinin başarıya ulaşması mümkün değildi. Tekniklerin çok daha ileri olduğu günümüzde bile, dondurma süreci kadavra için son derece zararlıdır. Ama Krasin ve Lunaçarski kalıcı bir mezar tasarımı için yarışma açtıklarında, yeni mozolede Lenin'in naaşını korumak için gerekli düzeneğin konulacağı bir yeraltı bölmesinin de yer alması şartını koştular. Görünüşe bakılırsa, iki tanrı-yaratıcı bir gün Lenin'in diriltilebileceği umudundan vazgeçmemişti.

Lenin'i ölümsüzleştirme çabasının kendine göre mantığı vardı. Bolşevizm'in yeni bir din olduğu görüşüne şiddetle karşı çıkan Lenin, 1913'te Gorki'ye yazdığı bir mektupta yeni bir Tanrı yaratmaya çalışmanın nekrofiliyle iştigalden başka bir şey olmadığını belirtmişti. Bu dirayetli bir saptamaydı, ama Lenin tanrı-yaratıcılardan sanıldığı kadar uzak değildi. Onun da hedefi bilim ve teknolojinin sihirli gücüyle bir miti, yani erken Hıristiyanlık dönemindeki dünyevi cenneti gerçekleştirmekti.

Önderlerinin asla ölmeyeceği hayaline birçok Bolşevik'in kapılması beklenir bir durumdu. Onlara göre, bilginin gücüyle Lenin günün birinde diriltilecekti. Elbette bu bir hayaldi. Lenin'in dünyevi kalıntılarını bir araya getirerek yaratılan oyuncağa benzer kopya asla canlandırılamazdı. Bilim ölümsüz insanın önünü açmak yerine ancak cansız bir kukla yaratabilirdi.

Lenin'in öldüğü koşullar bulanıktır. Bedeninin 1918'deki bir suikast girişimiyle hasara uğradığı ve ardından bir inme geçirdiği bilinmektedir. İlk otopsiden kesin sonuç çıkmadı; danışılan doktorlardan bazıları ilerlemiş damar sertliğinden öldüğünü ifade ederken, diğerleri hiçbir görüş belirtmedi. (Hatta bazıları frengiye yakalandığı kanısına varmış olabilir). Bazı anlatım-

lara göre, son hastalığını intiharla bitirmeye niyetlenen Lenin, ölümcül bir ilaç dozuyla ötenazi istemiş olabilir.

Stalin'in talimatıyla ona zehir verildiğini düşünenler hep çıkmıştır – bazı anlatımlar bizzat Lenin'in son günlerinde böyle düşündüğü yönündedir. Sonraki yıllarda Troçki böyle bir durumun olabileceği kanısına varırken, Stalin de 1930'ların başlarında Moskova'da Gorki'nin evindeki bir içki sofrasında şaka yollu bu olasılıktan söz etti. Lenin'in öldürülmüş olması akla yakın değildir. Zaten kötürümleştiği göz önünde tutulursa, bunun ne yararı olacaktı? Daha önemli nokta şüphenin yaygınlığıdır. Toplu kıyımı bir politika aracı olarak benimseyen Lenin ve çömezleri, kendilerinin de tasfiye edilmeyeceğine asla emin olamazlardı. Stalin bile doğal yoldan bir ölüme güvenebilecek durumda değildi. Mart 1953'te muhtemelen bir inme sonucunda ölmesinden sonra, gizli polis şefi Lavrenti Beria, Sovyet liderini zehirlemiş olmakla övündü ve birkaç ay sonra kurşunlanarak öldürüldü.

Lenin'in hayatı hangi yoldan son bulmuş olursa olsun, naaşına olabilecek en iyi özen gösterildi. Politbüro 1925'te Lenin'in beyninin incelenmesi için bir laboratuvar kurdurdu. Önce 30 bini aşkın kesite dilimlenen, ardından formalin ve alkolle korunarak parafin içine yerleştirilen beyin on yılı aşkın bir süre incelendi. 1936'daki bir raporda "olağanüstü yüksek bir organizasyon" düzeyi sergilediği sonucuna varıldı. Naaşın güvende kalmasını sağlamak için çok sıkı önlemler alındı. Nazi kuvvetlerinin Moskova'ya yaklaştığı Temmuz 1941'de Lenin'in naaşı kentteki canlı sakinlerin hepsinden önce başka yere nakledildi.

Lenin'e canlı bir kişiymiş gibi davranma biçimi savaştan sonra da sürdü. Politbüro'nun Parti belgelerini yenileme kararı aldığı 1973'te, Parti kartı yenilenen ilk kişi Lenin oldu. Komünizmin son yılları boyunca Lenin'in elbisesi her on sekiz ayda bir çıkarıldı ve ona bir KGB terzisince özel olarak yapılmış yeni bir elbise giydirildi.

Sovyet devleti son yıllarında boş bir kovana dönüştü. Sisteme inançlarını çoktan yitirmiş olan komünist elitler, ona sırf sağladığı ayrıcalıklardan dolayı bağlı kaldılar. Ama yaşam standartları kapitalist ülkelerdeki işçilerin seviyesine zar zor ulaştı

ve Gorbaçov'un liberalleşme hamlesinin sonucunda bu gerçeğin farkına vardıklarında, Sovyet devleti çöktü.

Lenin yarattığı sistemden daha uzun yaşadı. Çöküşten sonra Boris Yeltsin, Lenin mozolesinin kapatılmasını ve naaşının gömülmesini önerdi; ama komünistler protestolarla buna karşı çıktığı için, naaş mozolede hâlâ teşhir ediliyor. Lenin'in ölümünden beri olduğu gibi, naaş bakıcılarının görevi her türlü yaşlanma belirtisini gidermektir. 2004'teki bir makyajdan sonra, Lenin'in eskisinden daha genç göründüğü duyuruldu.

*

Elveda anama ve karıma,
Siz sevgili çocuklarıma.
Çekmek alnımıza yazılı
Son kerteye kadar bu acıyı.

Kolima adlı bir Gulag şarkısından

Kırık hayatların ve kemiklerin çatırtısından
Daha büyük keyif, daha güzel müzik yok

Çekacıların Gülümsemesi adlı bir
Çekacı şiirler antolojisinden

Ukrayna Çeka'sının yayın organı *Kızıl Kılıç* 1919'da Bolşevik felsefeyi şöyle özetlemişti: "Bizim için eski ahlak ve 'insanlık' sistemleri yoktur ve olamaz. ... Bize her şey mubahtır, çünkü bizler dünyada ilk kez köleleştirme ve sindirme uğruna değil, evrensel özgürlük adına elimize kılıcı aldık."

Çeka'nın yargısız infaz politikasına karşı olan bir Sosyalist Devrimci, Lenin'le konuşurken şu itirazda bulundu: "Bari şuna Sosyal Kırım Komiserliği adını verelim de, ne olduğunu bilelim!" "Tam da öyle olması gerekir," karşılığını verdi Lenin. Ona gözünde, kendi eseri olan Çeka her zaman bir ölüm makinesiydi. Jerzinski de aynı görüşteydi: "Yapımızla organize terörü temsil ediyoruz –bunun çok samimiyetle söylenmesi gerekir– bir devrim döneminden geçtiğimiz şu koşullarda böyle bir terör çok gereklidir. ... Gizli cinayetlerden dolayı kınanmamız boşunadır."

Aralık 1917'de kurulan Çeka birçok farklı adla varlığını sürdürdü. 1922'de adı OGPU olarak değiştirildi, 1934'te NKVD'yle birleşti, 1946'da MVD bünyesine alındı ve ardından KGB (şimdi FSB) olarak düzenlendi. Ama Olağanüstü Kurul olan ilk adı, Lenin'in ve ilk şefi Jerzinski'nin ona bakışını anlamak için en uygun ipucudur. Gerek Jerzinski'ye, gerekse Lenin'e göre, teröre başvurmak her şeyden önce insanlığı yeniden şekillendirmenin bir aracıydı. Lenin ve Jerzinski bu konuda Jakobenlerin yolunu izlediler; onların Fransız Devrimi sırasındaki gaddarlığını hayranlık duyulacak bir örnek olarak aynen uyguladılar ve daha da ileriye götürdüler. Dayandıkları varsayım insanlığın yeniden şekillenmesiyle birlikte terörün gereksiz hale geleceğiydi. Tahmin edileceği üzere, insanlar eskisinden daha acımasız ve ürkütücü hale gelmekle birlikte, aşağı yukarı aynı kaldılar. Terör kalıcı bir hale büründü ve on milyonlarca insanı yutmaya devam etti.

Jerzinski'nin ölümü belki de geriye düşmesindendi. Temmuz 1926'da Komünist Parti Merkez Komitesi'nin bir toplantısında iki saat boyunca konuştu. O sırada Stalin tarafından ağır sanayi komiserliğine getirilmişti; bu görevinin yanı sıra Çeka'nın ardılı OGPU'nun şefliğini de sürdürmekteydi. Konuşmasının minvali Stalin'in düşmanlarına saldırıydı. Hummaya kapılmış gibi görünürken, önüne konulan bir bardak suyu asabice içti. Ardından birdenbire rengi soldu, yere yığıldı ve komite üyelerinin gözü önünde öldü. Stalin ölüm sebebini kalp krizi olarak açıkladıysa da, birçok kişi zehirden öldüğü kanısındaydı.

Bir anlatıma göre, Jerzinski olaydan önce Stalin'i çarlık gizli polisinin eski bir ajanı olmakla suçlayan dosyalara tesadüfen ulaşmıştı. Öteden beri bu yönde söylentiler vardı ve bunların somut olgulara dayandırılması şaşırtıcı olmayacaktı. Stratejik amaçlarla ya da kişisel kazanım uğruna olsun, düşmanla bilgi alışverişine girmek, çoğu devrimci harekette olduğu gibi, Rus yeraltı hareketinde de normal uygulamaydı. Lockhart güncesinde Amerikalı diplomat George Kennan'ın 1958'de Stalin'in çarlık polisinden maaş aldığını kanıtlayabileceği yolundaki savını aktarır. (Kennan ayrıca Stalin'in "ölüme gönderildiği" kanısındaydı.) Önde gelen bazı Bolşeviklerin geçmişte Ohrana

için çalıştığı bilinmektedir; 1919'dan 1946'ya kadar SSCB'nin görünürdeki devlet başkanı olan Mikhail Kalinin de bunlardan biriydi. Yine de Stalin'in geçmişte sıradan bir muhbir olduğuna dair kanıt, itibarı şişirilerek insanüstü boyutlara çıkarılmış bir lider için sarsıcı olabilirdi. Stalin'in gizli polisten maaş aldığını gösteren dosyaları elinde bulundurmak, Jerzinski için ölümcül tehlike sayılırdı.

Stalin davaya hizmet ettiği sürece adam öldürmede hiçbir sakınca olmadığına inanan biriydi. Peki, ama Stalin'e göre dava neydi? Bir ipucu Stalin'in Tiflis'teki Rus Ortodoks papaz okulunda öğrenciyken okuduğu kitaplarda bulunabilir. Orada Dostoyevski'nin *Ecinniler* romanını okurken, kitaba geniş çapta notlar düştü. Dostoyevski bu romanı devrim karşıtı bir risale olarak tasarlamıştı. Ona göre, devrimcilerin asıl hedefi insan sefaletini hafifletmekten çok, artık acı çekmeyecek bir insan tipi yaratmaktı. Stalin romancının tiksindirici bulduğu bu bakışı taşıdığını saptadı. *Ecinniler*'e düştüğü kenar notunda, zayıflığın ve ahmaklığın yegâne kötülükler, erdemin ise iktidar olduğunu yazdı.

Stalin'in papaz okulunda öğrenci olduğu 19. yüzyıl sonlarında bunlar olağandışı görüşler değildi. Rusya'da Nietzsche'nin *Übermensch*, yani her türlü ahlaki kısıtlamayı reddeden bir üst-insan kişiliği hayali geniş bir yandaş kitlesi buldu. Nietzscheci anarşistler, Nietzscheci gericiler, Nietzscheci Hıristiyanlar ve Nietzscheci paganlar vardı. Daha sonraları Nietzscheci Bolşevikler de çıktı. Onlar arasında sayılması gereken Gorki için devrim, Dostoyevski'nin kastettiği şeydi: İnsanlığı tanrılaştırmak.

İtalyan fütüristler faşizmi bir üst-insan kültü çerçevesinde benimsediler. Rus fütüristler de Bolşevizm'e aynı sebeple sarıldılar. Petersburg'da 1913'te Maleviç'in tasarladığı dekorlarla sahnelen fütürist opera *Güneşe Karşı Zafer*, Nietzsche'nin "Tanrı öldü" saptamasıyla başlar. Bir üst-insan şu şarkıyı okur:

> Evrene baskın düzenliyoruz
> Dünyayı kendimize karşı örgütlüyoruz
> Korkulukların kıyımını örgütlüyoruz

20. yüzyıl başlarının Avrupa'sında yaygın okültist inançlarla kaynaştırılan Nietzscheci fikirler Bolşevik aydınlar üzerinde güçlü bir etki bıraktı.

Çeka kendinden menkul çeşitli üst-insanlar doğurdu. Bunlardan biri Yakov Blumkin'di. Birkaç Avrupa dilinin yanı sıra Türkçe ve Farsçayı akıcı konuşan yetenekli bir dilbilimci olan Blumkin, Rus şairler ve aydınlar arasında cirit atan biriydi. Aynı zamanda profesyonel bir suikastçıydı; Sosyalist Devrimci Parti ve Çeka için çalışırken, Temmuz 1918'de Alman büyükelçisini öldürmüştü. Dönemin Rusya'sında belli bir şöhrete sahipti. Kendisini sarhoş halde oturduğu bir kafede, Jerzinski tarafından önceden imzalanmış boş formlara infaz edilecek insanların isimlerini karalarken yakalayan şair Osip Mandelstam'ı tabancasıyla tehdit etti. Mandelstam yıllar sonra Stalin aleyhine yazdığı bir şiir nedeniyle ağır çalışma cezasına çarptırıldı ve 1938'de bir kampta öldü. Şiirin bir dizesi şöyleydi: "Her ölüm onun için hoş tatlı bir böğürtlendir."

Alman büyükelçisinin öldürülmesi nedeniyle tutuklanıp kurşuna dizilen suç ortağının aksine, Blumkin kaçıp kurtulma yolunu buldu. Daha sonra (muhtemelen Troçki'nin araya girmesiyle) bağışlandı ve tekrar Çeka'nın hizmetine girdi. Türkiye, İran, Çin, Moğolistan ve başka ülkelerde çalışırken, Avrupa'da suikast işlerini sürdürdü. Bazı kaynaklara göre, okültist Nicholas Roerich'in 1926-1928'deki Tibet seferine eşlik etti – çeşitli istihbarat örgütlerinin dikkatini çeken bir yolculuktu bu. Kandırılarak Rusya'ya dönmesi sağlanan mülteci lideri Boris Savinkov'u hapishanede ziyaret etti ve daha sonraları onun intihar notunu bizzat yazdığını ileri sürdü.

Blumkin Troçki'yle sürekli irtibat içindeydi. Stalin onu bir ara Türkiye'ye gönderdi; verdiği talimat Büyükada'da kalmakta olan Troçki'nin güvenini kazanmak ve ardından onu öldürmekti. Ama Blumkin bu görevi yerine getirme fırsatını bulamadı. Troçki on yılı aşkın bir süre sonra, Ağustos 1940'ta Meksika'da Stalin'in bir ajanınca kazmayla öldürüldü.

Blumkin sonuçsuz kalan ziyaretinden dönerken, Troçki'den bir paket getirdi. Paketin içeriği tartışmalıdır; bazı kaynaklara göre, pakette çeviri işlerini yapan bir arkadaşa teşek-

kür mektubu, başka kaynaklara göre ise Stalin'e karşı izlenecek stratejiler konusunda Troçki'nin destekçilerine ilettiği mesajlar vardı. O noktada Blumkin hayati bir hata işledi. Karl Radek'e Moskova'ya getirdiği paketten söz etti. Daha önce Troçki'yle birlikte hareket ederken saf değiştirip Stalin'e bağlı bir tutum izleyen Radek, geçmişte Bolşeviklere Alman desteğini sağlayan grup içinde yer almış ve Alman üst komuta heyetinin sağladığı mühürlü trende Lenin'le birlikte Rusya'ya dönmüştü. Blumkin'den aldığı haberi aktarması üzerine, Stalin hemen Blumkin'in planlarını öğrenmek üzere önlemler alınması talimatını verdi. Genç bir kadın ajan Blumkin'le yattı, ama hiçbir şey öğrenemedi. Blumkin'in elindeki pakete ilişkin planları konusundaki kuşku dağılmadı ve sürekli artan bir gözetim altına girdiğinin farkına vardı. Kaçmaya kalkışmasının ardından tutuklandı, işkenceden geçirildi ve kurşuna dizildi; böylece Stalin'in talimatıyla öldürülen ilk üst düzey Sovyet istihbarat görevlisi oldu. Yakalanışından önce Blumkin'in şunu söylediği aktarılır: "Tuzağa düşmüş bir fare gibiyim. Yaşamak istiyorum. Nasıl ve ne pahasına olursa olsun, yaşamak istiyorum."

Blumkin'i ele verişi Kremlin'e bakan bir apartman dairesiyle ödüllendirilen Radek, liderin en yakın çevresine girdi. Bu durum tutuklandığı ve ortalıktan kaybolduğu 1936'ya kadar sürdü. Radek'in ölümüne ilişkin çeşitli anlatımlar vardır. Birine göre yargılamadan kısa bir süre sonra NKVD tarafından vuruldu, başka birine göre gönderildiği bir kampta soğuk ve açlıktan öldü. Üçüncü bir anlatım ise iç savaş ve devrim sonucunda öksüz kaldıktan sonra Gulag sisteminde yutulan serseri çocuklarca (*bezprizorni*) hapishane avlusunda tekmelerle dövülerek öldürüldüğüdür.

Blumkin'in ortalıktan kayboluşu tam anlamıyla örtüldü. Tutuklanışı basından gizlendi ve 1930'da Viyana'daki bir komünist gazete böyle bir kişinin hiç var olmadığını ve dolayısıyla kurşuna dizilmiş olamayacağını bildirdi. Blumkin 1990-1991'de yokluktan çekilip çıkarıldı; Gorbaçov'a karşı darbe girişiminin örgütleyicisi olan KGB şefi Vladimir Kruçkov, Blumkin'e "Sovyetler Birliği Kahramanı" unvanının verilmesini önerdi.

Blumkin'i kurşuna dizme emri başka bir Çekacı üst-insan olan Viyaçeslav Menjinski'den geldi. Blumkin gibi, o da Nietzscheci fikirlerden etkilenmişti. (Gençliğinde Satanizm'e de ilgi duymuştu.) Bolşevizm'i benimsedikten sonra, bir süre Petrograd Sovyeti'nde çalıştı. 1919'da Jerzinski tarafından Çeka'nın istihbarat ve karşı istihbarat bölümünün başına getirildi ve onun ölümü üzerine 1926'da OGPU şefi oldu. Aynı zamanda şair ve romancı olan Menjinski'nin yazıları engellenmiş manevi tutkuyla dolu bir kişiliği açığa vurur.

Stalin'in en güvenilir yakını konumuna yükselen Menjinski, 1930'da tasfiye yargılamalarının ilkini sahneledi. Ekonomik döngülere ilişkin uzun dalga teorisini ortaya atan Nikolay Kondratyev'in de aralarında bulunduğu bir grup iktisatçı ve mühendis tutuklandı ve var olmayan bir "Sanayi Partisi"ne mensup olmakla suçlandı. Sağlığı bozuk olan Menjinski, soruşturmaları bir divanda yatarak yürüttü; özellikle kadınlara karşı her zamanki kibar ve edalı tavrıyla, işkence, tecavüz ve infaza gönderdiği kişilere antika bir nezaket gösterdi.

Çekacı üst-insan belki daha sarsıcı ve saçma olsa bile herkes gibi öldü. Blumkin gibi, Menjinski de Sovyet ölüm makinesince yok edildi. Stalin onu OGPU zehir laboratuvarının kurucu direktörü Yagoda'ya öldürttü. Oturduğu dairedeki perdelere, halılara ve duvar kâğıtlarına öldürücü zehirler zerk edilen Menjinski 1934'te öldü. Yagoda daha sonra kurşuna dizildiğinde, ona yöneltilen suçlardan biri de Menjinski'nin öldürülmesinde rol oynamasıydı.

Stalin'i Blumkin ve Menjinski'den farklı kılan şey, iktidarı kullanmaya metotlu yaklaşımıydı. Ölümünden birkaç ay önce Wells'in *Dr. Moreau'nun Adası* romanının Rusça çevirisinin yayımlanmasına izin verdi ve hayatlarını kontrol altında tuttuğu kişileri tıpkı teşrih ameliyatı yapanların deneklerine baktığı gibi gördü. Sadece geleceğin inşasında kullanılacak kaynaklar olarak gördüğü insanların hayatlarını pek umursamadı.

Stalin'in geleceği nasıl tasarladığı Joseph Roth'un *Sessiz Peygamber* (1927-1928) romanından anlaşılabilir. Troçki'nin hayatının öngörülü bir dökümünü veren romanda Stalin karşımıza Sovyet lideri Savelli olarak çıkar. Roth onu makam odasında

tasvir eder; soluk sarıya boyanmış duvarların, deri koltukların ve üstünde sarı bir kâğıt tabakası duran bir masanın bulunduğu bu "hafif boş oda", Savelli'in iki yıldan beri orada oturmasına karşın, düzgünce döşenmeyi hâlâ bekliyor gibidir. Roth'un karakterlerinden biri Savelli'nin Rus tarzında bardaktan çay içme alışkanlığını bırakıp fincandan kahve içmeye başlamasını anlatır. Bu geçiş Savelli'nin "Almanya'dan gerçek Türk kahvesi yapmaya yarayan harika bir makine" edinmesiyle ortaya çıkar. Stalin makinenin nasıl çalıştığını on beş dakika inceledikten sonra heyecanla şöyle bağırır: "Almanlar sahiden akıllı herifler!"

Roth'un Savelli karakteri, Stalin'in ceset soğutma yöntemiyle Lenin'i ölümsüzleştirmeye çalışan Bolşevik mühendis Leonid Krasnin'le ortak bir özelliğine ışık tutar: Teknolojiye duyulan hayranlık. Sovyet ölüm makinesini yaratan şey aynı teknoloji hayranlığıydı.

*

> Makinelerden biri ölülerden sürekli canlı üretirken, diğeri canlılardan ölüler üretiyor.
>
> Andre Platonov

Batılı gözlemciler Sovyet rejimini çarlığa karşı bir başkaldırı ve ardından despotik karakterinin belirginleşmesi üzerine, çarlığın bir devamı olarak yorumladılar. Bolşeviklere Rusya'yı geliştirip modernleştirmeyi amaçlayan rasyonel bürokratlar gibi baktılar. Bolşevizm'in esas itibariyle bir siyasal hareket olduğunu varsayarken, hedeflerinin hiçbir zaman sırf ekonomik ya da sosyal olmadığını kavrayamadılar. Bazen Sovyet Orwell'i olarak anılan yazar Andre Platonov'a göre, Bolşeviklerin hedefleri çok daha geniş kapsamlıydı. Gürciyev ve Fyodorov'un fikirlerini ilginç bulduğu bilinen Platonov, Sovyet deneyinin ancak içrek çerçevede kavranabileceği kanısındaydı.

Yaşadığı sırada Platonov'un birçok eserine el konuldu ya da sansür uygulandı. Yardım için başvurduğu Gorki, bunu suskunlukla geçiştirdi. Platonov'un 15 yaşındaki oğlu casuslukla suçlandı ve gönderildiği kamplardan verem kapmış ola-

rak döndü. Platonov da avlusunu süpürürken görülebildiği bir yazarlar misafirhanesinde yıllarca yoksulluk içinde yaşadıktan sonra hastalıktan öldü.

El konulduğu için günümüze ancak bir kısmı ulaşan *Teknik Bir Roman*'da, Platonov "bütün evrene teknik yoldan boyun eğdirmeyi" sağlayabileceğine inanarak komünizmi desteklediği 1920'lere geri dönüp bakar. Lenin 1918'de Krasin'le konuşurken şunu söylemişti: "Elektrik Tanrı'nın yerini alacaktır. Köylü elektriğe dua etsin; merkezî makamların gücünü semanın gücünden daha fazla hissedecektir."

Platonov gençlik yıllarındaki inançlarını bir komünist lidere şöyle söyletir:

> Bütün ölüleri mezardan çıkaracağız, onların patronu Âdem'i bulacağız ve ayağa kaldırıp şunu soracağız: Sen nereden geldin, seni Tanrı mı, yoksa Marx mı yarattı – söyle moruk! Eğer doğruyu söylerse, Havva'yı dirilteceğiz.

Platonov bunun mümkün ya da makbul olup olmadığını sorgulama noktasına gelmişti. Kendi kuşkularını karakterlerinden biri aracılığıyla şöyle aktarır:

> İnsanın mevzii bir fenomen olduğunu, doğanın zihinden daha geniş, daha önemli olduğunu ve ölülerin temelli öldüğünü anladı. ... Ruhunda bir tevazu uyandı ve insanı sayısız doğal rastlantıların evrensel sırasına yerleştirdi. Böyle bir çerçevede yaşamaktan utanmadı. ... Kozmosun insan aracılığıyla kendisinin bilincine vardığına ve hedeflerine doğru rasyonel bir yaklaşımla ilerlediğine inanmıyordu artık.

Stalin'e sempati duymadığı söylenemeyecek bir 21. yüzyıl Rus yazarı olan Aleksandr Prohanov şunu yazıyor: "Komünizm sonsuz çeşitlilikte mallar sunan bir makine değildir. ... Ölümün alt edilmesidir. Sovyet fütürolojisinin ve Sovyet teknokrat düşüncesinin dokunaklı özelliği bir ölümsüzlük iksiri yaratmaya yönelmesiydi."

Bolşevikler kendilerini her türlü gizemi reddeden rasyona-

listler olarak görmekteydi. Tanrı-yaratıcıların geçmişteki dinlere karşı çıkışı, bu dinlerin, gizemi insanlıktan üstün tutması yüzündendi. Oysa Bolşevizm daha başından itibaren bir çeşit gnostisizmdi, kadim dünyaya özgü gizem dinlerinden birinin günümüzde yeniden doğuşuydu. Geleneksel gnostik felsefelerde dünya ruhların bir zindanıdır; bireysel bakımdan ehil olanlar sıkı bir iç disiplinle kendilerini oradan kurtarabilirler. Artık dünyevi bedenlerine sıkışıp kalmadıkları için, manevi bir diyarda sonsuza kadar varlıklarını sürdürebilirler. Gnostisizmin Bolşeviklerce savunulan materyalist versiyonunda, kurtuluş kolektif ve maddiydi; amaç insanlığı doğadan kurtarmaktı. Varılan sonuç ise modern çağda, belki de bütün tarihte maddi malların en büyük yıkımı oldu. Tarımda kolektifleştirmenin yol açtığı arazi tahribatı iç savaşta karşılaşılan durumu aşarken, Sovyet sanayileşmesiyle doğal kaynaklar büyük bir çapta boşa harcandı. Materyalizm uygulamada maddi dünyanın maddiyattan çıkmasını getirdi. Bu sürecin ayrılmaz bir parçası insan yaşamının yıkımıydı.

Bolşevikler Rusya'da daha önce görülmemiş türden bir kıyım başlattı. 1917'den 1941'deki Nazi istilasına kadar yaşanan can kaybını kesin belirlemek mümkün değildir. Tahminler ölçülü bir rakam olan 20 milyondan 60 milyona kadar değişmektedir. Artık ölümlülüğe tabi olmayacak yeni bir insan tipi yaratmayı amaçlayan Sovyet devleti, ölümü büyük bir ölçekte çoğalttı. Yeni bir insanlığın ölümden kurtulması için, sayısız insan ölmeliydi.

Bolşevikler iktidara geldikleri andan itibaren yargısız infaza başvurdular. Kerenski'nin kurduğu Geçici Hükümet sırasında yasaklanan ölüm cezası Haziran 1918'de geri getirildi. Ağustos ayında Lenin köylü isyanlarının "acımasızca bastırılması" emrini verdi. Lenin'in 11 Ağustos 1918 tarihli "Asma Emri" "tanınmış en az yüz kulağın [zengin köylü]" asılmasını ve "infazın mutlaka halkın gözü önünde yerine getirilmesine" özen gösterilmesini istemekteydi. "Dünkü telgrafa uygun olarak tutsakları infaz edin," diye yazdı Lenin. "Bunun yüzlerce kilometre ötedeki insanların durumu anlayıp korkudan titremesini ve feryat etmesini sağlayacak şekilde gerçekleşmesi gerekir." Lenin'in

adalet komiserliğine atadığı ve Sovyet hukuk sisteminin kurucularından biri olan Nikolay Krilenko'nun ifadesi şöyleydi: "Sadece suçluları idam etmemeliyiz. Masumları idam etmek kitleleri daha fazla etkileyecektir." Krilenko idam cezasının yeniden yürürlüğe konulmasından önce karşı-devrimci faaliyetlerden dolayı ölüm cezasına çarptırılan bir Sovyet amiralinin asılmak yerine vurulduğunu açıklarken, kendince bir mizah duygusunu ortaya koymaktaydı. Kendisi de tutuklandıktan ve anti-Sovyet faaliyetlerini itiraf ettikten sonra 1938'de vurularak öldürüldü.

Sonraki yıllarda ölüm cezası birçok kez kaldırılır ve yeniden geri getirilirken, Sovyet yetkililerinin kıyımı hep sürdü. 1919'da Moskova'nın izci çocukları ve 1920'de çim tenisi kulüplerinin bütün üyeleri kurşuna dizildi. Bu infazların gerekçesi herhangi birisinin işlediği bir suç değil, sadece bir listede yer almış olmalarıydı. Çeka 1918'in ortalarından iç savaşın sona erdiği 1921'e kadar 100 ila 250 bin insanı infaz etti – kamplarda ölenleri kapsamayan alt sınır rakamı esas alındığında, çarlığın son yüzyılında infaz edilenlerin yedi katını bulan bir sayı demekti bu. Sovyet Rusya 1918'den sonra Baltık devletlerinin, Finlandiya ve Polonya'nın bağımsızlığa kavuşmasıyla, topraklarının sekizde birini ve nüfusunun altıda birini yitirmişti. Buna rağmen Bolşevikler iktidardaki ilk dört yılda Romanov hanedanının 300 yıllık bütün tarihinde idam ettiğinden daha fazla insanı infaz etti.

İnfaz yöntemleri eklektikti. Çarmıha germe, cinsel organ kesme ve kazığa oturtma, parçalama, taşlama, deri yüzme, dondurma, haşlama ve yakma yaygın öldürme yöntemleriydi. Macar devrimci Béla Kun'un Çekacı sevgilisi olan ve Lenin'in onayıyla 50 bin Beyaz subayı öldüren Rozalya Zemlyaçka, onları çiftler halinde birbirine bağladıktan sonra fırınlarda diri diri yakmayı alışkanlık edinmişti. Orwell'in *1984* romanında geçen bir işkence tekniğinin versiyonu sayılabilecek başka bir yöntem sıçanları kullanmaktı. Orwell'in romanında Winston Smith aç farelerle dolu bir kafesin yüzüne asılmasıyla tehdit edilir. Çeka'nın yöntemi ise fareleri metal borulara koymak, bir uçtan kapatılan boruları ısıtmak ve böylece sıcaktan kaçan kemirgenlerin borulara bağlı kurbanların karnını yiyip deşerek dışarıya

çıkmalarını sağlamaktı. Başka bir yöntemde kurbanların bir tahta kütüğe konulan kafaları bir demir manivelayla patlatılırdı; kütüğün yanında yere açılan bir çukur parçalanan kafataslarından çıkan beyinlerle ağzına kadar dolardı.

Kurbanlardan geriye kalanlar israf edilmezdi. Giyim eşyaları cesetlerden çıkarılabilecek her türlü şeyle birlikte kullanılmak üzere bir kenara ayrılırdı. Lenin Moskova Çeka'sınca infaz edilen bir mahkûmun diş tellerini takarken, meşhur bir Çekacı soruşturmadan geçirdiği kişilerin altın dişlerinden kendisine takma dişler yaptırmıştı.

1920'ye varıldığında Çeka sekseni aşkın toplama kampını yönetmekteydi. İlk örneklerden biri olarak, Lenin ve Jerzinski'nin Beyaz Deniz'deki Solovetski Manastırı'nda kurdurduğu Solovki, Stalin'in Gulag sisteminin prototipi oldu. Kampları manastırlarda kurmanın pratik avantajları vardı. Manastırların çoğu kez kaçılması zor ücra yerlerde olması, mahkûmların toplumdan kopuk ve başlarına gelenlerin meçhul kalmasını sağladı. Ama bunun uygulamaya konulan yeni bir projeye işaret edici daha geniş kapsamlı bir anlamı vardı. Jerzinski şu talimatı vermişti: "Bu mahkûmlardan ne kadar çabuk kurtulursak, sosyalizme o kadar çabuk ulaşırız." Bu politikaya uygun olarak, mahkûmların çok azı kamplardan canlı çıkabildi.

İşkenceye başından itibaren açıkça başvuruldu. Bruce Lockhart'ın Çeka merkezinden çekip gitmesine izin verildiğinde, Nolisk kentindeki Çeka görevlileri *Çeka Bülteni*'ne "Niçin Bu Kadar Yumuşaksınız?" başlıklı bir protesto mektubu gönderdi. Mektupta "Bilgi ve adresler elde etmek için Lockhart'ı niçin en incelikli işkencelere tabi tutmadınız?" diye sorulmaktaydı. Çeka merkezi böyle yöntemlere "hiç de karşı" olmamakla birlikte, söz konusu durumda bunlara başvurmanın çıkarına olmadığı karşılığını verdi.

Birçok kişi terörün esas olarak Bolşeviklerin iç savaşı atlatmasını sağlamak amacıyla uygulandığı kanısındaydı. Oysa iç savaş eski düzeni bitirme fırsatını vermesinden dolayı Bolşeviklerin işine geldi. İlk hedef eski toplumdan kalan insanları baştan savmaktı. Çeka savaş öncesi dönemin tüccarlarını ve memurlarını, yüksek eğitimli ya da göze batan zenginleri, eski reji-

me bağlı olanları ve ailelerini sistematik biçimde hedef alıp yok etti. Verilen karnelerle yaşamlarını sürdüremeyen bu "yerleşik unsurlar"ın birçoğu açlıktan öldü. Ötekiler de toplanıp kamplara gönderildi.

İkinci bir hedef hâlâ büyük ölçüde tarıma dayanan Rus ekonomisini Bolşevik denetimi altına almaktı. Çeka'nın öldürdüğü insanların büyük bölümü, tahıllara el konulmasına karşı çıkan köylülerdi. Tambov köylü ayaklanması (1919-1921) ağır toplarla ve askerî uçaklarla ezilirken, köylü asi kalıntılarının çekildiği ormanları boşaltmak için zehirli gaz kullanıldı. Anlaşıldığı kadarıyla köylerin toptan boşaltılıp yok edilmesi yöntemi bu dönemde başladı. 11 Haziran 1921'deki 171 Sayılı Emir'le silah bulunduran ya da asileri barındıran her hanedeki en büyük oğlun vurulacağı ve silah bulunan bütün köylerden rehineler alınacağı bildirildi. Pencere çerçevelerinin sökülmesinden, ahşap ve diğer değerli eşyaların alınmasından sonra, köylerdeki bütün evler yakılarak yok edildi.

Büyük kayıplar veren başka bir kesim Beyaz ordulardaki askerlerdi. Teslim olan Beyaz subaylar güvenli geçiş verildikten sonra, vurularak, boğularak ya da dövülerek öldürüldü. Tarihçi Donald Rayfield'in bu dönemi anlatırken belirttiği gibi, bir etnik grubun toptan Beyaz ilan edildiği durumlar oldu. Kızıl Ordu generallerinden Yona Yakir, Kazak erkeklerinin yarısını öldürdü, Kazak kadınlarına ve çocuklarına karşı alev makineleri kullandı. Rus olmayan Kalmuklar gibi halklar Beyaz sayıldıkları için, ayrımsız saldırılara hedef oldu.

Bir zamanlar Rus imparatorluğunu oluşturan topraklarda 1918 yazında otuz fiili hükümet vardı; biri dışında hepsi Bolşevik rejimine karşıydı. Ama anti-Bolşevik kuvvetler bölünmüş durumdaydı ve Beyaz ordular kısa sürede Rusya'nın büyük bölümünü denetim altına almakla birlikte, Lenin gibi berrak stratejik hedeflere sahip değildi. Monarşi yanlılarını, çarlık karşıtı sosyalist devrimcileri, gericileri, Kerenski'nin kurduğu Geçici Hükümet'in artıklarını, liberalleri ve anti-Semitikleri birleştiren tek şey Bolşeviklere yönelik nefretti. Bunlar terör uygulamaya kalkışınca, Kızıl Terör'den aşağı kalmayan bir vahşete başvurdular.

İç savaş sırasında anti-Semitik pogromlar çarlık Rusya'sındaki bütün dönemleri aşan bir ölçeğe vardı. Hepsini sadece Beyazlar işlemedi – köylü Yeşiller, anarşist Siyahlar ve Kızıl Ordu da suçluydu. (Ekim 1920'de Yahudi komünistler Lenin'e Kızıl Ordu'nun Polonya'dan çekilirken pogromlar yaptığını bildirdiler. Lenin herhangi bir önlem almaktan kaçındı.) Bütün Beyazlar anti-Semitik değildi – örneğin, etkili bir Bolşevik karşıtı ve Beyaz destekçisi olan, Nobel ödüllü yazar İvan Bunin Fransa'da sürgün yaşarken, Nazi işgali sırasında Yahudileri saklayarak hayatını riske attı. Bununla birlikte, anti-Semitik propaganda (muhtemelen çarlık gizli polisi Ohrana'nın Paris şubesi kaynaklı uydurma bir belge olan *Siyon Büyüklerinin Protokolleri*'nin bir versiyonu da dahil) Beyaz ordularda büyük çapta rağbet görerek, Bolşevizm'in bir Yahudi tertibi olduğu kuruntusunun yayılmasını getirdi. Norman Cohn bunu şöyle ifade eder: "Tam da bu belgenin Beyaz ordularda dolaştığı sırada, Sovyet hükümeti sinagogları işçi kulüplerine çeviriyor, Yahudilerin din, kültür ve hayır kurumlarını dağıtıyor ve içeriklerine bakmaksızın bütün İbranice kitapları yasaklıyordu." Bu gerçeklere aldırmayan Beyazlar, amansız biçimde Yahudileri hedef alarak, Ukrayna ve Belorusya'da yaklaşık 300 bin kişiyi katlettiler.

Çeka'nın saçtığı terör, boyutu ve kapsamı bakımından başlı başına bir kategoriydi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce, Ohrana'nın Petersburg merkezinde 400 küsur kadrolu memuru ve müstahdemi vardı. Ohrana'nın yurtdışındaki varlığı Paris'teki Rus elçiliğinde bulunan görevlilerle sınırlıydı. Aralık 1917'de sadece 23 kişiyle faaliyete geçen Çeka, Ohrana'nın arşivlerini devraldı. Jerzinski bunları eski Ohrana memurlarına ve ajanlarına karşı şantaj unsuru olarak kullandı. Bu eski Ohrana ajanlarını ve ajanlığı tehlikeye karşı bir sığınak gibi görenleri bünyesine alan Çeka, 1921 ortalarında çeyrek milyonu aşkın eleman sayısına ulaştı. Bunların dışında Çeka'ya ve ardılı kuruluşlara muhbir olarak hizmet veren yüz binlerce, daha sonraları milyonlarca kişi vardı.

Rehine alma teknikleri incelikli hale getirildi. Kızıl Ordu'da askerî uzman ihtiyacını saptayan Troçki, ailelerini tehdit ederek böyle kişileri silah altına aldı. "Firariler şunu bilsinler ki, bizzat

ailelerine, babalarına, analarına, kız ve erkek kardeşlerine, karılarına ve çocuklarına ihanet ediyorlar," diye bildirdi. 1920'ye gelindiğinde Kızıl Ordu subaylarının yaklaşık dörtte üçü Çeka gözetimi altında hizmet veren eski çarlık subaylarıydı.

İç savaş bittiğinde, tarım arazilerinin üçte biri terk edilmiş durumdaydı ve geri kalan tarlalar ilkel aletlerle işleniyordu. Köylüler hayatta kalmak için insan cesetlerini yiyordu. 1922'de açıklanan resmî istatistiklere göre, devrimle evsiz kalmış 7 milyon dolayında serseri çocuk (*bezprizorni*) vardı; bunlar çeteler halinde ülkeyi dolaşarak, geçimlerini soygun ve cinayetle sağlıyordu. Yetkililer bu öksüzlerin Sovyet devleti için yarattığı tehdidin farkına varmakta gecikmedi. Gizli polis şefi Jerzinski'nin yönlendirmesiyle, Çocukların Yaşam Koşullarını Düzeltme Kurulu oluşturuldu. Yeni bir *bezprizorni* kuşağının ortaya çıktığı 1930'larda, ilk dalgadakilerin çoğu ya ölüydü ya da çalışma kamplarındaydı. Geri kalanlar ise özel yetimhanelerde yetiştirildikten sonra NKVD'nin hizmetine girdi ve bazıları tarımda kolektifleştirmeyi yürütmede görev aldı.

Kolektifleştirme devletin tahıl ürünlerine el koymasının daha üst düzeye çıkarak, köylülere yönelik bir iç savaşa dönüştüğü 1928'de başladı. 1930-1933 kıtlığında 7 ila 10 milyon köylü yaşamını yitirdi. Köylü ayaklanmaları bazen Kızıl Ordu'nun düzenli birliklerince bastırıldı; Kuzey Kafkasya'da uçaklar kullanıldı ve bir NKVD komutanının Politbüro'ya verdiği rapora göre, binlerce ceset bölgedeki nehirlerle denize taşındı. Mühürlü davar kamyonlarıyla ülkenin kuzey ucuna sevk edilen köylüler, ağaç keserken ya da madenlerde çalışırken can verdi. Başta gelen ölüm sebebi açlıktı. Henüz komünistken kıtlık içindeki Ukrayna'dan trenle geçen Arthur Koestler, kadınların havaya kaldırıp gösterdiği, açlıktan ölmüş bebeklerin "alkol şişelerinden çıkarılan embriyonları andırdığını" aktarmıştı. 1930-1932'de bir milyonu aşkın Kazak, 1932-1933'te yaklaşık 3 milyon Ukraynalı açlıktan öldü. Moğolistan'da nüfusun yaklaşık üçte biri kolektifleştirme ve manastırların yıkılması yüzünden yok oldu.

Doruk noktasında Gulag sisteminin barındırdığı insan sayısı, belki de geri kalan dünyadaki toplam tutuklu sayısından daha yüksekti. Ama Sovyet ölüm makinesinin en öldürücü

unsuru Gulag değildi. Can verenlerin büyük bölümü kampların dışındaydı. Bütün tarihi boyunca sistemde tutulan 30 küsur milyon kişiden yaklaşık 3 milyonu öldü. Bazı kamplar girenlerden çoğunun sağ çıkamayacağı biçimde düzenlenmişti – Jerzinski'nin kurduğu ilk kamplar buna bir örnekti. Altın çıkarılan Rus Uzakdoğu bölgesindeki Kolima'da her yıl mahkûmların üçte birinin ölmesi, "Kolima ölüm demektir," deyişine yol açtı. Mahkûmların öldürülmesinde gaz kullanıldığı yönünde bazı bulgular vardır – örneğin, bir polis kendisine teslim edilen mahkûmlardan bazılarını hava geçirmeyen bir furgonda gaz sıkarak topluca ölüme göndermişti. Bununla birlikte Nazilerin sözgelimi Sobibor ve Treblinka'da işlediğine benzer bir kırım olmadı. Gulag sisteminde ölümlerin çoğu köle işgücü gibi kullanılmanın, yani aşırı çalışma, açlık, hastalık ya da soğuğun sonucuydu. (Soğuğa bağlı ölümler kayıt tutmaları istenen resmî makamlar için bir sorun oluşturdu. Bazı kamplarda NKVD dosyaları için parmak izlerini almak amacıyla, ölülerin elleri kesilir ve buzun çözülmesi için bir süre asılı tutulurdu.)

Tarımda kolektifleştirme ve devletin yarattığı kıtlık, rejimin diğer uygulamalarına bağlı toplam kayıplardan çok daha fazla ölüme yol açtı. Ayrıca, terör sırasında toplumun her kesiminden milyonlarca insan vurularak öldürüldü. Sovyetler Birliği'nin her yanında toplu mezarlar kazıldı. Tahminlere göre, bu ölüm tarlalarından sözgelimi Minsk'e yakın Kuropati Ormanı 150 bin, Kiev'e yakın Biknovna 200 bin ve Çelyabinsk 300 bin ceset barındırmaktaydı. Minsk yakınlarında bir doğalgaz boru hattı döşeyen işçilerce açığa çıkarılan bir alanda, tutsak alınırken yanlarına aldıkları eşyaları taşıyan cesetler bulundu – cüzdanlar, okuma gözlükleri, çocuk oyuncakları.

1980'lerin sonlarında, görgü tanıkları terör sırasında infaz edilmiş insanların cesetlerini yakan krematoryum fırınlarının bütün gece nasıl çalıştığını anlattılar. Moskova'dan pek uzak olmayan ve infaz yeri olarak kullanılan eski bir manastırda, mahkûmlar "hamam" denen bir odaya götürülüyor ve kalp krizlerini önlemek açısından oturur halde öldürülüyordu. "Tıbbi işlem" olarak nitelendirilen bir operasyonda, küçük bir pencere açılıyor ve mahkûmlar enselerinden vuruluyordu. Ce-

setler kutulara istifleniyor ve bir krematoryuma götürülüyordu. Cesetlerle yüklü kamyonlar Moskova yakınındaki Donskoy Manastırı'na varıyor ve yeraltı fırınlarında yakılan cesetler kül yığınlarına, kemik ve diş mucurlarına çevriliyordu. Bunların kazılan çukurlara doldurulmasına karşın, saçılan bazı artıklar yakındaki çatıları ve kilise kubbelerini kaplıyordu. Karlar bile insan külleriyle örtülüydü.

Sovyetler Birliği'nde 1941-1945 arasında yaklaşık 18 milyon kişi Nazilerin kurbanı oldu; bunların 4 milyon kadarı vurularak öldürüldü. (Vurulanların çoğu Yahudi'ydi ve bu "kurşunlu soykırım"ın çapı ancak yakın dönemde anlaşılmış bulunuyor.) Naziler savaştan üstün çıkmış olsaydı, Alman kuvvetleri 30 milyon kişiyi açlıktan öldürmeyi öngören Açlık Planı'nı tam anlamıyla uygulamış olacaktı. Stalin'in kurbanları da milyonlara vardı. Alman savaş tutsağı olan bir milyonu aşkın Rus ve çoğu kadın olmak üzere Almanya'ya köle işçi olarak gönderilmiş yüz binlerce kişi daha sonra Gulag'a gönderildi. İçlerinden bazılarının Nazilerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle, Çeçenler, Tatarlar, Kalmuklar ve başka halklar topluca yurtlarında uzak bölgelere sürüldü ve birçoğu oralarda can verdi.

Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Sovyet devletinin hizmetine girerek güvende olacağına inanan birçok kişi vardı. Lenin ve Stalin terörü uygularken, güvenlik birimlerine tutuklanacak insanlar için kotalar bildirmeyi esas aldılar. İlk başta yüzler mertebesindeki kotalar daha sonra binlere, ardından on binlere çıktı; öyle ki, NKVD görevlileri hedeflere yetişmek için telefon rehberlerinden rastgele insan seçme yoluna gittiler. İnfaz mangalarında görev alanlar her vardiya için hedeflerine ulaşmak zorundaydı. Bunun karşılığında onlara kan sıçramasından koruyucu deri önlük, kep ve eldivenleri de kapsayan özel üniformalar, votka karneleri, yüksek ücretler ve vücuda sinen ölüm kokusunu giderecek kolonya istihkakları verildi.

İnfazcı olmak uzun yaşamayı sağlamadı. İç savaşta ve kolektifleştirme kampanyasında görev almış bütün bir Çekacı kuşağı 1936-1938 arasında tasfiye edildi. Yurtdışında çalışan Çekacılar ülkeye çağrılıp öldürüldü. Kim Philby, Guy Burgess ve Donald Maclean'i kontrol etmekle görevli Sovyet gizli aja-

nı Theodore Maly 1938'de Sovyetler Birliği'ne döndükten sonra işkenceden geçirilip vuruldu. Geri dönmeye yanaşmayanlar kıstırılıp öldürülünceye kadar kovalandı. Avrupa'daki Sovyet askerî istihbaratının şefliğini yaparken saf değiştiren Walter Krivitsky, yakın gelecekte ölmesi halinde bunun kendi eliyle olmayacağı konusunda dostlarını uyardıktan sonra, Şubat 1941'de Washington'daki bir otel odasında üç dilde yazılmış intihar notlarıyla birlikte ölü bulundu.

Terör Sovyetler Birliği'nin ötesine uzandı. Troçki yurtdışında öldürülen ilk kişi değildi. Önceki yıllarda önde gelen bazı Beyaz mülteciler kaçırılıp öldürülmüştü. Daha sonra kendisi de kuşku verici koşullarda ölen bir Sovyet suikastçı 1928'de Stalin'in Fransa'ya kaçmış olan sekreterinin hayatına kast eden bir girişimde bulundu. Yagoda'nın daha sonra Gorki'ye anlattığı 1930'daki bir operasyonda Beyaz Rus generallerinden Kutepov Paris'te kaçırıldı ve Sovyetler Birliği'ne dönüş yolunda öldü.

Ölüm makinesinin bir parçası olmak hayatta kalmanın bir güvencesi değildi. Bununla birlikte birinin öldürülmesi başka birinin yaşamını sürdürmesi demekti. Böylece ölüm makinesini işletenler öldürmeye devam ettiler, ta ki günün birinde kendileri de makine tarafından yok edilinceye kadar.

Terörün Sovyet davasına Batı desteğini azalttığı sanılabilir. Aslında katliamın en büyük ölçeğe vardığı dönemde, Sovyet deneyine hayranlık en yüksek düzeye çıktı. Sovyetler Birliği'ne giden Batılı hacılar yaşayanların hayaletleriyle karşılaşıyordu; neşe ve bolluk dolu bir hayal diyarı izlenimini veren karanlık rehberler daha sonra kampların ölüler diyarında kayboluyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada Fransa başbakanı olan radikal politikacı Edouard Daladier 1933 yazında Ukrayna'yı ziyaret etmişti. O sırada Stalin'in izlediği politikaların bir sonucu olarak, Ukrayna feci bir kıtlık içindeydi. Çaresizlik içinde tahıl depolarına yapılan saldırılar, açlık çeken insanların köle olarak alınıp satıldığı pazarlar ve yamyamlık ülkedeki yaşamın gerçekleriydi. Daladier bunların hiçbirini fark etmedi. Ziyareti sırasında taze somunların vitrinde sergilendiği fırınlar bulunan sokaklarda gezdirildi ve Paris'e dönüşünde "güzel ve

bereketli Ukrayna'nın kentlerinde yeni pişirilmiş ekmek kokusu" aldığından söz etti. Oysa somunlar boyalı alçıdan yapılmıştı.

Daladier sadece görmek istediğini görmekle kalmadı, almak istediği kokuyu da duydu. Bütün ziyaretçiler böyle bir hayranlığa kapılmadı. Amerikan Komünist Partisi tarafından Sovyetler Birliği'ne gönderilen sendikacı Fred Beal, yanında bir rehber olmadan gittiği Ukrayna'da mezarların ve gömülmemiş cesetlerin bulunduğu tarlalarla karşılaştı. Yolda ölü sürücünün hâlâ dizginlerini tuttuğu bir arabaya koşulu ölü bir at vardı; bir köyde soğuk bir ocağın başında açık gözleriyle oturan ölü bir adam duruyordu. Beal ABD'ye dönüşünde, gördüğü şeyleri aktarmak için gazetelerle irtibata geçti. New York'ta Yidiş dilinde yayın yapan *Daily Forward* adlı sosyalist bir Yahudi gazetesi dışında hiçbiri onun anlattıklarına ilgi duymadı.

O dönemde Rusya'ya gidenlerin hemen hepsi dönüşlerinde özgürlük ve bolluk diyarı bir hayali Rusya'yı anlattı. Hiçbiri *New York Times* muhabiri Walter Duranty (1884-1957) kadar önemli değildi. Kökeninin Man Adası'ndan geldiğini ileri sürmesine karşın, Liverpool'da hali vakti yerinde bir ailenin çocuğu olarak doğan ve Cambridge'de eğitim gören Duranty, kadınların gönlünü çelen ve gazetecilikteki rakiplerini büyüleyen hoşsohbet bir adamdı. Ömrünün büyük bir bölümünde çekiciliğiyle dünyayı etkisi altına aldığı söylenebilirdi; bu çekiciliği kısmen sıradan ahlak standartlarını gösterişli biçimde küçümsemesinden gelmekteydi.

Duranty egzotik felsefelere meraklıydı. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda *Seks ve Karakter* adlı kitabı yaygın biçimde okunan, başka birçok kişinin yanı sıra Ludwig Wittgenstein ve Arthur Koestler'i derinden etkileyen ve daha sonraları Nazilerin anti-Semitik fantezilerine dayanak için alıntı yaptıkları Viyanalı yazar Otto Weininger'in (1880-1903) hayranlarından biriydi. Weininger'e göre, bütün insanlar eril ve dişi özelliklerin bir karışımıydı; sadece eril özellikler yaratıcıyken, dişi özellikler edilgenliğe ve ahlaksızlığa yatkındı; kadınsı niteliklerin Yahudi erkekler arasında yaygın olması eşcinselliğe işaretti. Kendisi de Yahudi olan ve muhtemelen erkeklere ilgi duyan Weininger 23 yaşında intihar etti.

Duranty bir süre Aleister Crowley'nin peşinden gitti. Yirmili yaşlarının sonunda olduğu Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda, Paris'te bir dizi "sihirli uğraş"ı sergilemede Crowley'ye katıldı. Yüzyılın başlarında yetişmiş İngiliz erkekler arasında esrarlı şeylerle cilveleşme alışılmamış bir durum değildi. Edward döneminin bu şamata düşkünleri ara sıra daha ciddi işlere yöneldi ve 20. yüzyıl başlarının bir dizi okültisti casusluğa sürüklendi. Crowley'nin İngiliz istihbaratıyla belgelere geniş biçimde yansıyan bağlantısı vardı; bir ara yanında çalışan Tümgeneral J. F. C. Fuller kilit bir İngiliz tank savaşı strateji uzmanı olacaktı. Bir süre Crowley'nin yamağı olan ve sonradan Lordlar Kamarası'na giren İngiliz gazeteci ve İşçi Partisi milletvekili Tom Driberg (1905-1976) anlaşıldığı kadarıyla ömrünün büyük bölümünde birden fazla güvenlik örgütü için çalıştı.

Esrarlı yeraltının ve casusluğun oldukça ortak bir yanı, olaylarda gizli bir düzen arayanlara çekici gelmeleridir. Okültist için dünya ustalaşanların çözebileceği bir tür şifre, bir gizli dildir. Casus için her insan davranışı gizli bir anlam taşır. Şeylerdeki görünmez bir düzene inançtan bu düzenin iradeyle şekillendirilebileceği fikrine geçiş kolaydır; büyünün özü zaten budur. Tıpkı büyücüler gibi, casuslar da özellikle nüfuzlu bir konuma ulaştıklarında, dünyanın algılanışına şekil vermeyi amaçlarlar. Bir tür okültizm muzibiyken, Sovyet kıtlığını örtbas etme ve Stalin'in göstermelik duruşmalarını temize çıkarma noktasına ilerleyen Duranty'nin başına aynı şey geldi.

Duranty Sovyetler Birliği'ne ilk kez 1921'de gitti. Ondan önce sert bir anti-komünist olarak, *New York Times*'ın Paris bürosundan bir dizi anti-Sovyet makale yazmıştı. Sovyetler Birliği'ne varınca ağız değiştirdi ve ülkeden geçtiği haberlerle Pulitzer ödülünü kazandığı 1932'de artık ferah bir Moskova dairesinde oturmaktaydı. Emrinde bir Rus aşçı, bir hizmetçi ve bir şoför vardı; sekreteri aynı zamanda sevgilisiydi ve ondan daha sonraları tanımaya yanaşmadığı bir çocuğu olmuştu. GPU ona Tim Tzouliadis'in "Devrim mağduru Anna Karenina torunlarının talihsiz kuşağı" olarak nitelendirdiği (ve Moura'nın da mensup olduğu) eski aristokrasiden gelme bir sürü genç kız sundu. Yabancı ziyaretçileri eğlendirmeleri ve izlemeleri iste-

nen bu kızlar, güzellikleri solmaya başlayınca kamplarda ağır çalışma ve sürekli tecavüz içinde geçen bir yaşama mahkûm edilirdi.

Duranty ABD'den getirttiği yeni Buick limuzinine caddelerden yüksek hızla geçmesini ve sıradan Ruslara korku salmasını sağlayan özel bir GPU kornası da taktırdı. O sırada özel danışmanlığını yaptığı Amerikan başkanı Roosevelt'i Sovyetler Birliği'ni diplomatik düzeyde tanıma yönünde can alıcı adımlar atmaya ikna etti.

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Duranty'nin nüfuzu azaldı. Döndüğü ABD'de son yıllarını yoksulluğun eşiğinde geçirdi; önceki gelirlerinin vergilerini kaçırmak için oyunlara girişti ve bakkal borcunu kapatma derdiyle uğraştı. Onu yıllarca izlemiş olan FBI bile 1951'de peşini bıraktı. "Başarının kalıcı olduğuna, bir kez yakalanınca hep sürüp gittiğine" daima inanmıştı. Ama büyüsü ona sırt çevirdi; öldüğünde ondan geriye birkaç dosyanın ve Emmanuel College'daki eski kürek kepinin bulunduğu iki valiz kaldı sadece.

Duranty Sovyetler Birliği'nde kaldığı yıllarda bir OGPU elemanı mıydı? Aralarında Amerikalı radikal I. F. Stone da olmak üzere, tanınmış bazı Batılı gazetecilerin o dönemde OGPU için çalıştığı ileri sürülmüştür. Duranty'nin durumunda böyle bir soru anlamsız olabilir. Sovyetler Birliği'ne hizmet etmesinin sebebi büyük olasılıkla bu yoldan dünyayla dalga geçme heyecanını tatması, dokunulmaz bir elit tabakaya mensup olma hissini duyması, gönlünü eğlendirdiği kadınların gözlerindeki korkuyu görmesiydi – "iyi ve kötü ötesinde" bir hayatın sihirli hazlarıydı bunlar.

Duranty Sovyetler Birliği'ni emsali görülmemiş özgürlüğün yaşandığı bir ülke gibi sundu. Kasım 1925'te *Time* dergisinde alıntılanan bir haberinde, *bezprizorni* denen öksüz çocukları "cüce gibi, pasaklı suratlı, çocukça gözlü, kabarık saçlı, iğneyle tutturulmuş ya da kesilip yırtılmış uzun erkek ceketleri ve pantolonları içinde" diye tasvir etmişti. Bir parça ekmeği, bir ringayı, bir çikolata dilimini, bir paket sigarayı aralarında eşit paylaştıklarını, yemeğe iştahla yumulduklarını, yetkililere yerlerini bildirmemesi için kendisini tehdit ettiklerini anlatmıştı.

Ona göre, "soymada özgür, dövüşmede özgür, öldürmede özgür, (muhtaçların çoğu kez mecbur kaldığı) açlık çekmede özgür" bu serseri çocuklar Sovyetler Birliği'nde "özgürlüğün dal budak sardığını" göstermekteydi.

Time dergisinin kapak sayfasında Menjinski'nin bir fotoğrafına yer verdiği Şubat 1931'de, Duranty mühendislerin "kasıtlı ihmal"den dolayı tutuklandıklarını, ardından karşı-devrimci sayılıp vurulduklarını belirtirken, *Time* okurlarını "vurma" ibaresinin "burada mecazi bir anlam" taşıdığına inandırmaya çalıştı. Aynı makalede sorgulanan kişinin elini kaynar suya daldırmaya dayanan bir GPU soruşturma tekniğini anlattı. "İddiaya göre," diye bildirdi, "bir süre sonra eldeki etler tıpkı bir eldiven gibi çekilip soyulabiliyor." Rahatlatıcı bir bilgi olarak, Moskova'da tanık olduğu yargılamalarda "ikide bir itirafta bulunan" profesörlerin ve mühendislerin "herhangi bir işkence izi taşımadıklarını ve ellerinin kesinlikle sapasağlam durduğunu" aktardı.

Duranty başından itibaren Stalin'in göstermelik duruşmalarının bir savunucusu kesildi. Düzmece olduklarını bildiğine hiç kuşku olamaz. *New York Times* için yazdığı makalede Sovyetler Birliği'nin herhangi bir yerinde kıtlık olduğu görüşünü alaya alırken, özel konuşmalarda İngiliz diplomatlara 10 milyon kadar insanın açlıktan öldüğünü söylemişti. Göstermelik duruşmalara inandığı yolunda kamuoyuna yaptığı açıklamalar aynı ölçüde uydurmaydı; ama yargılamaların *nasıl* sahnelendiğini pekâlâ bilememiş olabilir. Bu kadar çok komünist, üstelik ömürlerini davaya adamış kararlı Bolşevikler nasıl olur da işlemedikleri suçları, birçok durumda hiç kimsenin işleyememiş olacağı kadar inanılmaz suçları itiraf ederlerdi? Hiç kuşkusuz, sanıklar sistematik işkenceden geçirilmekteydi. Peki, ama ne kadar metotlu olursa olsun, işkence itiraflarındaki dramatik içtenliği açıklayabilir miydi? Aslında, davaların dramatik niteliğinin kaynağı bizzat tiyatroydu. Yargılamaları düzenleyen gizli polis elemanlarının kullandığı teknikleri öğreten kişi, Rus tiyatro yönetmeni Konstantin Stanislavski'nin Gürcü bir öğrencisi olan Sandro Ahmeteli'ydi. Sistemi o sırada OGPU'nun başındaki Viyaçeslav Menjinski'ye aktaran Ahmeteli, görevini yerine

getirdikten sonra tutuklandı, felç olup konuşma yetisini yitirinceye kadar işkence gördü. Ardından vuruldu ve eşyaları tiyatroda açık artırmayla satıldı.

Ahmeteli'nin öğrettiği sistem yargılamalarda sürdürüldü. Stanislavski'nin oyuncudan istediği şey rolünü yaşamasıydı: Oyuncular kendi duygusal anılarına dayanarak, ifade etmeleri gereken duygularla özdeşleşmiş bedensel eylemleri sergilediklerinde, canlandırdıkları karakterlere dönüşebilirlerdi. Bu duyguları yaşıyormuş gibi görünmek yerine, söylemeleri gereken sözlere *inanmaları* gerekirdi. Sanıkların göstermelik duruşmalardaki ifadelerinin defalarca prova edilmesine karşın, işin püf noktası itirafların ezberlenmiş gibi olmamasıydı. Mahkemede söylendiklerinde, itiraflar dinleyicilere sahici gelmeliydi.

Stanislavski'nin sistemi "insan-makine"nin peygamberi Gürciyev'in sistemiyle benzerlikler taşır. Stanislavski'nin en önemli kitabının Rusça adı "aktörün kendisini işleyişi" anlamına gelirken, Gürciyev de sürekli "kendini işleme" gereğinden söz etmişti. Her iki sistem de bedensel hareketlere yön vererek duygu ve düşünceyi denetlemeyi amaçladığından, kayıtsız şartsız boyun eğmeyi öngörmekteydi. Gürciyev görünüşte imkânsız kol gücü işleri aracılığıyla, öğrencilerine yapılmakta olan şeyi hemen bırakmayı gerektiren "durma alıştırmaları"nı ve hareketlerin sıkı sıkıya senkronize olduğu dansları öğretirdi. Stanislavski'nin sistemi de alışkanlıkla ifade edilen duyguları yaratmak amacıyla defalarca yapılan bedensel eylemlere odaklıydı.

Gizli polisçe kullanılan bu yöntemler göstermelik duruşmaları doğurdu. Ortaya çıkan şey ince koreografiye dayalı bir suçluluk ve pişmanlık gösterisiydi. Batılı gözlemciler mest oldular. Yargılamaları izleyen dönemin Amerikan büyükelçisi Joseph Davies, *Moskova Görevi* (1942) kitabında, "Bir çocuk kucağına oturmaya ve bir köpek yanına sokulmaya can atardı," diye yazacak kadar bir Stalin hayranıydı ve duruşmaların sahici olduğuna kararlılıkla inanmıştı. Washington'a gönderdiği bir raporda şunu yazdı: "Duruşmaların düzmece olduğunu ve dramatik bir siyasal kurmaca projesi olarak sahnelendiğini varsaymak için, ortada Shakespeare tarzında bir yaratıcı deha ve Belasco tarzında bir sahneleme dehası olması gerekir."

İtirafların alıştırma gerektirdiği doğrudur. İlk davaların bazılarında sanıklar senaryonun dışına çıktı; hatta bir bölümü elbisesini sıyırıp işkence izlerini gösterdi. Kimi zaman duruşmalara bir güldürü unsuru sızdığı oldu. Eski bir Sovyet sanayi komiseri işkence gördükten sonra, kendi davasında savcı olarak yer almayı önerdi ve kendi eşi de dahil bu işe karışan herkesi şahsen vurmasına izin verilmesini istedi. Stalin yargılamayı bir komediye çevireceği gerekçesiyle bu isteği geri çevirdi.

Suçlamaların saçmalığı bir amaca hizmet etti: Rejimin bir hayal dünyası yaratma gücünü gösterdi. Stalin Aralık 1938'de tek bir günde otuz ölüm cezası listesini imzaladı; listeler hiçbiri henüz yargılanmamış toplam beş bin dolayında kişiyi kapsamaktaydı. Bir dizi davada sanıkların birlikte tertibe giriştiği ileri sürülen insanlar (sözgelimi Arabistanlı Lawrence) sözde görüşmelerin yapıldığı tarihte ölüydü. Görünüşe bakılırsa, Sovyet deneyini yıkmaya dönük tertipte kısmen ölülerin parmağı vardı.

*

Taşırsan kendine özgü benliği, aşağılarsan
O çok az şey vermiş, o çok az
Şey almış, azıcık ilgiye değer varlığı, kucaklarsan
O hep coşkulu havayı, yudumlarsan

Kendi kadehini tek söz çıkmadan asla ağzından
Yahut öylece orada yatarsan veya uzanırsan,
Doyarsan sadece orada olmaya, sadece göze batmaya,
İşte bu değer uğurlanmaya, bu değer uğurlanmaya.

Wallace Stevens

Moura ölümünden birkaç yıl önce yapılan bir röportajda, bir el falcısının kendisine şunu söylediğini aktardı: "Senin hayat hikâyen kişiliğini aşıyor." Başka birçok kişi canından olurken, onun hayatta kalmasını sağlayan şey olayların akışıydı. Hayatının yaratıcısı olmaya kalkışmadığından, falcının bu hükmünü kabullenmekten mutluydu.

Moura Sovyet devletine hizmet ettiğini hiçbir zaman alenen itiraf etmedi. Sovyet davasını açıkça savundu; örneğin, uluslararası yazarlar örgütü PEN'de aktif olarak çalışırken, anti-Sovyet Rus mülteci yazarların üyeliğine engel oldu. Ama bu sırf yurtseverliğin bir gereğiydi ya da kendi ifadesi öyleydi. Lockhart'a 1931'de göstermelik Sovyet duruşmalarının "hiçbir şekilde 'düzmece' olmadığını" söyledi. Lockhart'a bir mektubunda kendisinin casusluğa bulaştığı yolundaki kuşkulara değinirken, bu görüşü alaya aldı; yıllardır peşini bırakmayan "eski casusluk hikâyesi"nden ibaret olduğunu belirtti.

Wells'e gizli polisçe peşine takıldığını itiraf ettiğinde, bir örtüyü kaldırmış oldu. Önde gelen bir Batılı yazara askıntı olan tek Rus kadını o değildi. Kocası Rus iç savaşında öldürülen genç prenses Marya Kudaçova, sevgili olduğu Romain Rolland'la 1934'te evlendi, Sovyetler Birliği'ne gezilerinde ona eşlik etti ve orada karşılaştığı şeylerle ilgili olumlu görüşler belirtmesini sağladı. Rolland'ın ölümünden sonra, NKVD tarafından denetlendiğini itiraf etti.

Başka bir örnek eski gerçeküstücü ve Komünist Parti üyesi Louis Aragon'un karısı olan ve Gorki'yi görmek için SSCB'ye gezilerine katılan Elsa Triolet'ti. André Gide'in dostu Gorki'nin cenaze törenine katıldıktan sonra yazdığı ve Stalin'in eşcinselliği ve kürtajı suç saymasını kınadığı *Sovyetler Birliği'nden Dönüş* (1936) kitabını gözden düşürmek için Aragon'la birlikte uğraş verdi. Ölümünden bir yıl önce şunu itiraf etti: "Ben bir Sovyet ajanıyım. Mücevher takmaktan hoşlanıyorum ve en yüksek sosyeteye mensubum."

Moura da en yüksek sosyeteye mensup olmaktan hoşlanmaktaydı; ama Triolet'ten farklı yanı, özgürlüğünden vazgeçmemesiydi. Rusya'da hapis yatarken bir fareye yiyecek için şarkı söylemeyi öğrettiğini sıkça anlatırdı. Hikâye Sovyet rejimiyle ilişkilerini gizleme amacına dönüktü. Kendi gözünden onu tanımlayan bir olay değildi. Moura'nın birkaç kişiliği vardı – Londra'da oturan zarif ev sahibesi, Wells'in ele avuca sığmayan Sevgili-Gölgesi, Gorki'nin arşivinin demir yumruklu simsarı. Ama hiçbir zaman kendisini bunlardan biriyle özdeşleştirmedi. Çalkantı içinde hep sürüp giden şey benlik bilinci

değil, kendine özgü benliğinin birbirini izleyen somut örnekleriydi.

Moura yaşamının büyük bir bölümünü casusluğun gölgeli dünyasında geçirdi. Sovyet güvenlik örgütleriyle uzun süreli bir bağlantısı oldu ve en kalıcı ilişkiyi ise İngiliz istihbaratıyla yakın bağlarını hiç koparmayan Bruce Lockhart'la kurdu. Yazar Peter Ustinov'un babası ve MI5 ajanı "Klop" Ustinov'a 1951'de, Anthony Blunt'ın Komünist Parti üyesi ve kısa bir süre önce Moskova safına geçmiş Guy Burgess'ın yakın bir dostu olduğunu söyledi. Graham Greene 1961'de Moskova'yı ziyaret ettiğinde, Burgess'in kendisiyle görüşmek istediğini ve sohbet sırasında Londra'ya dönüşünde Barones Budberg'e bir şişe cin vermesini söylediğini belirtti. Blunt'ın maskesi ancak 1979'da alenen düştü.

Bununla birlikte Moura'nın bir casus olduğunu düşünmek aşırı bir basitleştirme olur. Ömrünün büyük bir bölümünü güvenlik örgütleriyle ilişkili olarak geçirdi; ama onların nüfuzu altına girerken, onları araç olarak kullanmasını da bildi. Nasıl kendi kuşağındaki kişilerden daha uzun yaşadıysa, bu kuruluşlarda denetçi olarak kendisini izleyenlerden de daha uzun yaşadı. Gorki'nin temelli Rusya'ya dönüşü muhtemelen Yagoda'nın yönlendirmesi altında Moura'nın onu ikna etmesiyle oldu. Olabilecek şeyleri önleyemeyeceğini bildiğinden, onun villasında tecrit edilmiş olarak tutulmasına seyirci kalmaya mecburdu. Kırılgan yazarın ölümünün hızlandırıldığını görmek onda acılı bir güçsüzlük duygusu bırakmış olsa gerek. Ama teslim olmaya yanaşmadı ve Londra'da kendisine başka bir hayat kurdu.

Herhangi bir dönemde Gorki'ye ya da Wells'e karşı derin duygular besleyip beslemediği kuşkuludur. Bütün belirtiler asıl duygularını Lockhart'a, Rusya'da kendisini terk eden zayıf adama sakladığına işaret etmektedir. Onunla bir süre aynı evde kalan ve biyografisini yazan Nina Berberova, tehlikeli hayatının seyri içinde "sapasağlam ayakta kalmanın hazzını, sevdiği kişilerce yok edilmediğini bilmenin hazzını" keşfettiğini belirtir. Lockhart'ın ona en yakın kişi olması belki de ona hayata tutunma gücünü vermesi yüzündendi.

Moura'nın son yılları olaysız geçti. El çantasında hep bir

yarım şişe votka taşıyan, vaktini at yarışlarında küçük bahisler oynayarak ve çocuklara yönelik *Pinky and Perky* adlı bir televizyon programını seyrederek geçiren, bir ara mağaza hırsızlığından dolayı tutuklanacak kadar para sıkıntısı çeken şişman ve eklem romatizmasından mustarip bir kadın olarak, geçmişini yeniden yorumlayarak sıkıntıdan kurtuldu. Oğluyla birlikte yaşamak üzere 1974 sonbaharında İtalya'ya taşındı ve aynı yılın Kasım ayında orada öldü. Cenazesi Londra'daki bir Rus Ortodoks kilisesinde kaldırıldı. İtalya'da kaldığı sırada, evde çıkan bir yangınla bütün belgeleri yok oldu. Anlatılanlara göre, hiç umurunda değilmiş gibi yangını sakince seyretti.

3
Tatlı Ölümlülük

> ... keşke mümkün olsa da
> Şöyle bir saatçik görebilsek
> Sevdiğimiz ruhları, belki anlatırlar bize
> Nasıl ve nerede olduklarını.
>
> Alfred, Lord Tennyson

Bilim büyü için, bir mecra olmaya devam ediyor – yani, bilgiyle donanmış insan iradesi için hiçbir şeyin imkânsız olmadığı inancı sürüyor. Bilimin bu şekilde büyüyle karıştırılması çaresiz bir hastalıktır. Modern yaşamla uyuşan bir şeydir. Ölüm böyle bir yaşam tarzına dönük bir kışkırtmadır, çünkü iradenin ötesine geçemeyeceği bir sınırı işaret eder.

Ne var ki, psişik araştırmacılar ölümsüzlükten fazlasını ararken bilime yöneldiler. Tıpkı tanrı-yaratıcılar gibi, istedikleri şey kaotik bir dünyadan kurtulmaktı. Çapraz-yazışmalarda açığa çıkan ölümden sonra belirlenmiş bir çocuk Mesih tasarısı kesinlikle insan kurtuluşuna ilişkin en egzotik düşlerden biridir. Ancak Sovyetler Birliği'nde yeni bir insan tipi doğacağını hayal eden ilerici düşünürlerin düşünden daha tuhaf değildir. Dünyanın her yanında milyonlarca kişi bu yapay varlığın gelişini bekledi; ama düş hiç gerçekleşmedi. Yeni insanlık tinselci ruh çağırma seanslarında hokkabazlıkla beliren sihirli ruhtan bile daha temelsiz bir hayaldi. İster ülkede kalsınlar, ister ülkeden kaçsınlar, Ruslar ölümcül bir öbür dünyada bir ölüm sonrası

varoluşu yaşadılar. Yalnız Moura'nın yaptığı gibi, önceki benliklerini öldüren az sayıda kişi yaşamını sürdürebildi.

H. G. Wells insanların evrimi denetim altına alarak yok oluştan kurtulabileceği kanısındaydı. *Zaman Makinesi* romanı, kararan bir evrendeki son insan olarak yolculuğunun sonuna yaklaşan gezgini konu alır. Wells'i evrimin bilimcilerce yönlendirilmesini ısrarla istemeye yönelten şey böyle bir çıkmazdan kaçınmak içindi. Peki, ama insan denen hayvan evrim tarihinde emsali olmayan bir sıçrayışla kendisini nasıl aşabilirdi? Wells'in sonunda farkına vardığı üzere, insan kendini aşamazdı.

Bununla birlikte Wells'in bilime dönük umutları ortadan kalkmış değil. İnsanın ölümden sonra varlığını sürdürdüğüne ilişkin kanıt arayışı miadını doldurmuş olsa da, bilimin ölümsüzlük için bir teknolojik ikame sağlayabileceği inancı daha güçlenmiş bulunuyor. Eskisinden daha büyük bir inançla, bilim çözülmez olanı çözmenin bir tekniği olarak görülüyor.

Psişik araştırmaların gerilemesi beraberinde normal-ötesine ilginin yok olmasını getirmiş değil. Duyu ötesi algılamaya dönük araştırmalar sürüyor, ama odak noktasını canlı zihinlerin yetileri oluşturuyor. Uzaktan izleme yetisi, yani mevcut bilgiler çerçevesinde imkânsız görünen yollarla bilgi toplanmayı sağlayan bir tür altıncı his, kesin sonuçlara varılamamış olmasına karşın, casuslukta kullanım alanları açısından ilgi çekiyor.

Ölümden sonra yaşamın kanıtlarını arayışı sürdürme yönünde girişimler var. 1990'lardaki Scole Deneyi kapsamındaki bir dizi ruh çağırma seansında, eski madeni paraların, fotoğraf filmi üstünde görüntülerin, banda kayıtlı seslerin ve kendisini Manu olarak anan bir ruhtan mesajlar gibi olaylarla karşılaşıldığı aktarıldı. Myers son olarak Mart 1996'da, bu sefer şiir dizelerinden oluşan film görüntüleri aracılığıyla yeniden arzı endam etti. Deney başkalarının yanı sıra bizzat psişik araştırmacıların sert eleştirilerine hedef oldu. Düzenbazlık ihtimali bir tarafa bırakılsa dahi, kısa metin parçalarını yorumlamak çapraz-yazışmaları açıklamaya dönük girişimlerden daha bilimsel bir prosedür değildir. Zaten deney yarım kaldı; seanslara katılanlara bu işin başka bir galaksideki uzaylılar için zamanda yolculuğu zorlaştırdığının bildirilmesiyle son buldu.

Ölümden sonra yaşamın kanıtlarını bulmaya dönük ilginin yok olmasının ardındaki başlıca sebep paradoksaldır: Darwinizm popüler bilince iyice yerleşirken, seküler düşünce gerileme içindedir. Geçen yüzyılın komünizm ve serbest piyasaya inanç gibi seküler ideolojileri artık müzelik durumdadır. Günümüzde çok az kişi herhangi bir siyasal kurtuluş projesine inanıyor ve kısmen bunun bir sonucu olarak din canlanmış bulunuyor.

Psişik araştırmalar seküler düşünceye bir tepkiydi. Sekülerleşmenin momentumunu yitirmesiyle birlikte, öbür dünyaya ilişkin bilimsel kanıt arayışından büyük ölçüde vazgeçildi. Ama kefeni yırtma çabası sürüyor. Ölümden sonra yaşam umudunun yerini ölümün alt edilebileceği inancı almış durumda. Lenin'in naaşını koruma konusunda Leonid Krasin'in başarısız girişimini, başka teknolojik diriltme projeleri izlemiş bulunuyor.

Bazıları dondurarak bekletmeye, yani kadavrayı yeni teknolojilerin hayata döndürülmesini sağlamasına kadar dondurma işlemine inanç konusunda Krasin'in yolunda gidiyor. Robert Ettinger'in bu alanın kutsal kitabına dönüşen *Ölümsüzlük İhtimali* (1964) ve Alan Harrington'ın *Ölümsüzlük Savunucusu: İnsanın Tanrısallığını Düzenlemeye Bir Yaklaşım* (1969) kitapları, Krasin'in programının bir versiyonunu yeniden gündeme getirdi.

Ettinger'e göre, dondurarak bekletme ölümü alt etmenin ötesinde sonuçlar verecektir. Dondurulmuş halden çıkarılanların kendilerini diledikleri gibi yeniden şekillendirmelerini sağlayacaktır.

> Kilit farklılık insanlarda olacaktır: Sadece dünyayı değil, kendimizi de gönlümüzden geçene daha yakın bir düzeyde yeniden kalıba dökeceğiz. ... Dondurulduktan sonra hayata döndürülen sen ve ben sadece canlanmış ve iyileşmiş olmayacağız; genişlemiş ve gelişmiş yapımızla, muazzam bir ölçekte ve muazzam bir tarzda çalışmaya, oynamaya ve belki de dövüşmeye uygun hale gelmiş olacağız.

Ölümsüzlüğü tasarlamak kişinin hayatını ölümü düşünerek geçirmesi anlamına gelir ve Ettinger'in "dondurucu merkezli toplum"u ölümlülüğü aşmanın garip bir yoludur. Ama "bunun

bedeli Yaşamdır – üstelik sadece bildiğimiz yaşam değil, bahar canlanışıyla belirlenen daha geniş ve daha derin bir yaşam, şu anda ancak belli belirsiz sezebildiğimiz şekillerin, renklerin ve dokuların ortaya çıkacağı daha görkemli ve daha parlak bir yaşam." Beden dondurma işlemi sadece insan ölümlülüğünün değil, insan yaşamındaki kusurların da üstesinden gelecektir.
Tıpkı tanrı-yaratıcılar gibi, Harrington'a göre de ölümü alt etmek kendini tanrılaştırmaya dönük bir projedir:

> Bir zamanlar bildiğimiz Tanrı olmadan varlığımızı sürdürmemiz şimdi zamana karşı bir yarışa dönüşüyor. ... Her türlü araçla ve çarçabuk kurtuluş, bize yön veren ana tutku, hiçlikten kurtulma yönünde kaçınılmaz bir isteğe hızla dönüşmekte olan bir ihtiyaç haline gelmiş bulunuyor. ... İnsanlar için ya tanrılara dönüşme ya da yok olma zamanı gelmiş bulunuyor. ... Ölümden, hayvan yazgısından bağışık olmayı ve meşru mirasımız olan tanrı konumuna ulaşmayı ancak bizi yaşlanmaya zorlayan süreçlere boyun eğdirmekle başarabiliriz.

Dostoyevski'nin Stalin'de hayranlık uyandıran anti-kahramanları gibi, teknolojik ölümsüzlüğe inananlar da tanrı olmak istiyor.

Tekno-ölümsüzlükçülük birçok değişik biçimde karşımıza çıkıyor. Hepsi dondurarak bekletmeye, bedenin ve beynin hasar görmesini getiren bir sürece dayanmıyor. Teknolojinin yaşlanmayı tersine çevirecek ve ölümü sonsuza kadar erteleyecek noktaya varmasına kadar yaşamayı ve sağlıklı kalmayı mümkün kılacağı gerekçesiyle, kalori bakımından kısıtlı diyetler de savunulmuştur. Bu ileride ulaşılacak bir döneme işaret eder. Gelgelelim, ölümlülüğe karşı bütün teknik çözümler ortak bir sınırlamanın sıkıntısını çeker. Geliştirilmelerini sağlayan toplumların gelecekte gezegenin doğal ortamıyla birlikte hiç bozulmadan süreceği varsayımını esas alır. Dondurarak bekletme işlemi sayesinde yüzyıllarca sürecek teknik ilerlemeden sonra hayata döndürüleceklerine inananlar, dirildiklerinde karşılaşacakları toplumun dondurulduklarını sıradaki toplumla aşağı yukarı aynı olacağını sanıyorlar. Ama hiçbir modern toplum bu ölçüde bir kararlılığı yaşamamıştır. Hepsi silahlı çatışmalarla,

ekonomik bunalımlarla ve rejim değişiklikleriyle karşılaşmış, birçoğu tek bir yüzyıl içinde bu tür altüst oluşları birden fazla kez yaşamıştır.

Bilimin ölümsüzlüğü sağlayabileceği fikrinin sorunlu tarafı, insan kurumlarının değiştirilemez biçimde ölümlü olmasıdır. Ölüm için bir teknik çözüm bekleyenlerin varsayımı, bilimsel ilerlemenin şimdiki yaşam tarzına benzer bir doğrultuda süreceğidir. Daha olası bir senaryo, bilimin bir savaş ve devrim zemininde ilerlemesidir. Tarihin hiçbir döneminde görülmemiş bir düzeyde insanın insan eliyle öldüğü 20. yüzyılda yaşanan şey budur.

Toplu imha teknolojileri 21. yüzyıl başlarında daha güçlü ve daha yaygın tabanlı hale gelmiş bulunuyor. Sadece nükleer silahlar değil, kimyasal ve biyolojik silahlar da sürekli ucuzluyor ve daha kolay kullanılır hale geliyor; bu arada insan yaşamını seçici bir yaklaşımla büyük bir ölçekte yok eden soykırım yöntemlerini geliştirmede genetik mühendisliğinin kullanılacağı kesindir. Bilginin yaygınlaşmasının bu teknolojilere erişmeyi kolaylaştırdığı bir dönemde ölüm oranları, ömrün yapay yoldan uzatıldığı kesimler arasında bile çok yüksek olabilir.

Dahası, ömür uzatma tekniklerinden yararlananlar insan yaşamı için gittikçe barınılmaz hale gelen bir ortamla karşılaşabilirler. İçinde bulunduğumuz yüzyılda iklim değişimi, insanların yaşadığı koşulları köklü ve geri döndürülemez biçimde değiştirebilir. Sağ kalanlar kendilerini insanların geçmişte yaşadıklarından farklı bir dünyada bulabilirler.

Bilgideki artışın bir yan etkisi olan küresel ısınma, yeni bilimsel ilerlemelerle durdurulamayabilir. İnsanlar bilimden yararlanarak, ortaya çıkmakta olan değişikliklere daha iyi uyum sağlayabilirler. Ama tetiklediklerı iklim değişiminin önüne geçemezler. Bilim sorun çözmenin bir aracıdır, hem de insanların elindeki en iyi araçtır. Ama en başarılı düzeye çıktığında, bazıları içinden çıkılmaz nitelikte olan yeni sorunlar yaratma gibi bir tuhaflığı vardır. Bu hoşa gitmeyen bir sonuçtur ve ona karşı çıkanlar sadece teknolojinin ölümlülüğü alt edebileceğine inananlarla sınırlı değildir. Yenilenebilir teknolojileri ve sürdürülebilir gelişmeyi destekleyen Yeşiller de bu tutum içindedir.

Onlara göre, insanlar nasıl iklim değişimine yol açtılarsa, aynı şekilde önüne de geçebilirler.

Yaklaşık 55 milyon yıl önce, yani Eosen dönemin başlarında insan yoktu; volkanik aktivite ya da meteor çarpması gibi tahminler ileri sürülmekle birlikte, hâlâ tam açıklığa kavuşmamış sebeplerle dünya bir ısınma sürecindeydi. Buna karşılık, şimdiki küresel ısınma insan kaynaklıdır, dünya genelindeki sanayileşmenin bir yan etkisidir. Sanayi üretiminin yaygınlaşmasıyla birlikte fosil yakıt kullanımının artması, milyonlarca yıldan beri görülmemiş düzeyde karbon salımlarına yol açmaktadır. Aynı süreçte insan nüfusu sarmal bir artışla çoğalmış ve insanlar yaşanabilir her alana yayılmıştır. Tarım ve biyolojik yakıt üretimi için yağmur ormanları yok edilmiştir. Biyosferin iklimi düzenleme gücü sarsılmış ve iklim değişiminin temposu hızlanmıştır. Ters işleyen bir geribildirim süreci söz konusudur. Bilim insan nüfusunun artmasını mümkün kılarken, insanların varlıklarını sürdürmek için muhtaç oldukları doğal ortamı bozmaktadır.

Bilimsel ilerlemenin ironik yanı, insan sorunlarını çözerken, insanca çözülemeyecek sorunlar yaratmasıdır. Bilim insanlara doğal dünya üzerinde başka hiçbir hayvanın erişemediği bir tür güç kazandırmıştır. Ama insanlara gezegeni diledikleri gibi yeniden kalıba dökme yeteneğini vermemiştir. Dünya istendiğinde kurulacak ve durdurulacak bir saat değildir. Canlı bir sistem olan gezegen elbette kendisini yeniden dengeleyecektir. Ne var ki, bunu yaparken insanları hiç gözetmeyecektir.

Rus roket bilimcisi Konstantin Ziyolkovski'yi hatırlatan bir yaklaşımla, insanların berbat ettikleri gezegenden kaçarak uzaya göç etmesi gerektiğini düşünen bazıları vardır. Bereket versin ki, ufukta insan denen hayvanın yıkıcılık mesleğini bu şekilde genişletme olasılığı pek yok. Tek bir insanı başka bir gezegene göndermenin maliyeti yüklenilemeyecek kadar yüksektir ve güneş sistemindeki gezegenler insanların kaçacağı harabe dünyaya oranla barınmaya daha da elverişsizdir.

Günümüzde çevreciler gezegeni kurtarmaktan söz etse de, Wells gibi ileri görüşlü kişiler can çekişen bir dünyada son insanın durumunu kafalarında canlandırmışlardı. Elbette dünya,

yani biyosferi kapsayan gezegen sistemi ölümsüz değildir. Bir gün o da ölecektir. Ancak her türlü gerçekçi senaryoda, dünya fani hayvan insandan çok daha uzun ömürlü olacaktır. Şimdiye kadar insan yayılması yüzünden sayısız canlı türü telef oldu ve insan kaynaklı iklim değişimi yüzünden yok olan canlı türleri de sayısız olacaktır. Ama gezegen geçmişte olduğu gibi toparlanacak ve yaşam yüz milyonlarca yıl, yani insanların temelli yok oluşundan çok sonra da sürecektir.

*

Dünyanın boşalmış şarap kadehinden sarhoşken,
tutundum kişilere, nesnelere ve düşüncelere,
destek için lamba direğine sarılan bir ayyaş gibi.
Birden dünyam döndü sevimli bir yere,
üç boyutlu goblenlerle süslenmiş ve
yıldızlarla bezenmiş bir galeriye,
istifli mucize balyaları arasında
kol saatimin gece yarısına kurulmuş
bir sofra gibi durduğu ambara
ve saniyeler geçti ağır tatlı damlalarla.

György Faludy, *Yaşam ve Ölüm Üzerine Monolog*,
Recsk Hapishanesi, 1952

Bilim aracılığıyla ölümsüzlük arayışının, ölümü alt etmeye dönük bir projeye dönüşmesi sadece bir tesadüf eseridir. Bu temelde beklenmedik durumdan ve gizemden bir kaçış girişimidir. Beklenmedik durum insanların her zaman kadere ve rastlantıya tabi olacağı, gizem ise insanların her zaman bilinmeyenle çevrili kalacağı anlamına gelir. Birçok kişi için böyle bir gidişat katlanılmaz, hatta düşünülemez bir şeydir. Bu nedenle de ilerleyen bilgi sayesinde insan denen hayvanın insanlık halini aşabileceğinde ısrar ederler.

Güncel bir örnek Amerikalı fütürist yazar Ray Kurzweil'dir. *Tekilliğe Doğru: İnsanlar Biyolojiyi Aşınca* kitabında, bilginin genişlemesinde dünyayı dönüştürecek bir artışın yakın olduğunu ileri sürer. Ona göre, insan dehası bilgi işleme gücü

katlanarak artan makineler yaratmıştır. İvmeli getiriler yasası göz önünde tutulunca, yapay zekânın kendisini yaratan insan mucitlere yetişmesi uzun zaman alamaz. O noktadan tekillik şöyle bir durum getirecektir:

> Görünüşe bakılırsa teknoloji sonsuz hızla genişliyor. Hiç kuşkusuz, matematiksel bir perspektiften bakılınca, bir kesiklik, bir kopukluk olmaz ve büyüme hızı olağanüstü çapta olsa bile sonlu kalır. Ama *halihazırdaki* sınırlı çerçevemizden bakılınca, bu yakın olay ilerlemenin sürekliliğinde keskin ve ani bir kopuş gibi görünür.

Bunun ilk etkisi bilimsel ilerlemenin hızında keskin bir ivme olacaktır. İnsanlar "daha hızlı düşünebilmek için kendi düşünce süreçlerini değiştireceklerdir. Bilimciler milyon misli zekâya ve milyon misli hıza ulaştıklarında, bir saat (bugünün çerçevesiyle) yüzyıllık bir ilerlemeyi sağlayacaktır." Makineler daha ileriye giderek, zekâlarını ve belleklerini bir araya getireceklerdir. "İnsanlar buna tutulma diyorlar," diye belirtir Kurzweil. "Ama tutulma yönündeki biyolojik yeteneğimiz geçici ve güvenilmezdir." İnsanlar makinelerle kaynaştıklarında, gelgeç tenselliği geride bırakırlar.

Kurzweil günümüzde bile insanların hiç ölmemeyi sağlayacak şekilde ömürlerini uzatabilecekleri kanısındadır. *Aşkınlık: Sonsuz Yaşamın Dokuz Adımı* kitabında, uzun ömürlülüğü teknolojinin ölümlülüğü alt etme noktasına kadar vardıracağına inandığı bir diyet, egzersiz, vitamin takviyesi ve önleyici tıbbi bakım planı ortaya koyar. Ona göre, "biyolojinin içkin sınırlamaları" vardır ve bu sınırlamaları aşmak için, insan organizmasının yeniden kalıba dökülmesi gerekecektir: "Daha büyük yetilere kavuşmak üzere biyolojik bedenimizdeki bütün organları ve sistemleri ve beynimizi yeniden düzenleyebileceğiz." Nanoteknoloji nanobotların, yani moleküler düzeyde işleyerek, yaşlanma süreçlerini tersine çevirme ve beynin işleyişini güçlendirme yetisine sahip minicik robotların icat edilmesine olanak verecektir. Bunu izleyen insan ve yapay zekâ kaynaşmasında "zekâmızın biyolojik olmayan kısmı sonunda ağır basacaktır."

(Bu arada Kurzweil'in okura nanobotların "önceki sanayileşmeden kaynaklanan çevre kirliliğini tersine çevireceği" müjdesini de verdiğini belirtelim.)

Biyolojik organizmalar olmaktan çıkan insanlar, doğal yaşam biçimlerine özgü zayıflıkları taşımayacaktır. Gerçi "bedenler" edineceklerdir, ama bu bedenler sanal varlıklar, yani şekillerini diledikleri gibi değiştirebilen nanobot öbekleri olacaktır. "Nano tekniğiyle düzenlenmiş bedenler, biyolojik insan bedenlerinden çok daha yetenekli ve sağlam olacaktır." Bu makine-insan hibriti, yaşamının büyük bölümünü maddi dünyanın dışında ya da ötesinde geçirecektir. "Deneyimlerimiz gittikçe sanal ortamlarda yaşanacaktır," öngörüsünde bulunur Kurzweil.

Bir sanal öbür dünyada barınan post-insan zihinleri hep istedikleri bedenlere kavuşacaklardır: "Sanal gerçeklikte hem fiziksel, hem duygusal bakımdan farklı bir kişi olabiliriz. Aslında, diğer insanlar (sözgelimi romantik eşiniz) kendiniz için seçmiş olabileceğinizden farklı bir bedeni seçebilecektir (ve bunun tersi de geçerli olacaktır)." Yani, post-insanlar istedikleri her bedene bürünebilirler – hem de ilelebet.

Ettinger ve Harrington'da olduğu gibi, Kurzweil'in programı ölümsüzlüğün epey ötesine geçer. Tekillik her zaman olduğu gibi dünyayı sona erdiren bir kıyamet olayıdır:

> İvmeli getiriler yasası biyolojik olmayan zekânın bizi çevreleyen evrendeki madde ve enerjiyi insan-makine zekâmızla "doyurma" noktasına yaklaşmasına kadar sürecektir. ... Sonunda bütün evren zekâmızla doyuma ulaşacaktır. Evrenin yazgısı budur.

Bilinçli makinelerle genişleyen insan aklı, kozmosu yutacaktır.

Tekilliğin yakın zamana kadar hayal bile edilemeyen teknolojiler sonucunda ortaya çıkması beklenmektedir. Ama Kurzweil'in hayal ettiği değişim yeni değildir. Gorki'nin evrimle insanların saf düşünceye dönüşeceği fantezisinden ya da Ziyolkovski'nin ölümsüz uzay yolcuları düşünden temelde farklı değildir. Sanal öbür dünya tinselci gençlik diyarının ileri teknolojiye dayalı bir varyantı, siber-uzayda ivmeli evrim ise

Victoria döneminde Myers'ın öbür dünyada ilerleme düşünün güncellenmiş bir versiyonudur.

Genelde, tekillik süreç teolojisinin bir versiyonu olarak en iyi şekilde anlaşılır. Tıpkı Bolşevik tanrı-yaratıcıların tanrılaşmış bir insanlığı tasarladığı gibi, çoğunlukla Amerikalı olan bir dizi 20. yüzyıl teoloğu da Tanrı'yı insan dünyasının içinden çıkmış gibi tasarladı. Bu anlayışta Tanrı ezeli ve ebedi bir gerçeklikten ziyade, evrimin son noktası olarak görülür. İnsanları yaratan Tanrı değildir. Aksine, insanlar oluşum halindeki Tanrı'dır.

Süreç teolojisi ilerleme felsefelerinden biridir; zaman içinde ortadan kalkacağını varsayarak, kötülük sorununu çözmeye dönük bir girişimdir. Tanrı dünyada tam anlamıyla gerçekleşmediğine göre, kötülük tek bir kapsamlı dönüşümle giderilemez; ama Tanrı'nın daha tam bir varlık kazanmasıyla birlikte, kötülük tedricen alt edilebilir. İnsan yaşamının tedricen düzeldiği inancı genellikle seküler bir dünya görüşü olarak kabul edilir. Ama ilerleme fikri dinde, tarihi kötülükten kurtulmanın bir hikâyesi sayan görüşle ortaya çıkmıştır. İlerleme felsefeleri zamanla kurtuluşu öngören seküler dinlerdir; aynı şey tekillik için de geçerlidir.

Kurzweil'e göre, evrenin tarihi artan bilinç çağlarına ayrılır. Yakın olan bir sonraki çağda "evren yüce zekâya ulaşacaktır." İnsan bilinci kozmik bilince, beliren uluhiyet içindeki bir zerreye dönüşecektir. Myers ve Lunaçarski'nin teozofiden ve sonuçta Antikçağ gnostisizminden türetilen, 21. yüzyıl bilgisayar teorisinin materyalist çerçevesinde yeniden ifade edilen okültist dünya görüşüdür bu.

> Varlığımızın önemine aşırı abartılı bakışı, bilimin sürekli düzelttiği yaygın bir görüştür. ... Oysa her şeye rağmen merkezde olduğumuz anlaşılıyor. Beynimizde modeller –sanal gerçeklikler– yaratma yeteneğimizin mütevazı görünüşlü başparmağımızla birleşmesi, evrimin başka bir biçiminin, yani teknolojinin devreye girmesine yetmiştir. Bu gelişme biyolojik evrimle başlayan ivmeli temponun sürmesini sağlamıştır ve bütün evrenin parmak uçlarımızda yer almasına kadar sürecektir.

Evrim bilinçli makineler üretiyor olabilir. George Dyson'ın yazdığı gibi, "bilgisayarların teknolojik evrimin bir nihai ürünü olarak daha az önem taşıdığı, buna karşılık kendini kopyalayan kod tellerinin tasarlanması ve çoğalması yoluyla evrim süreçlerini kolaylaştıran katalizörler olarak daha büyük önem taşıdığı ortaya çıkabilir." Ama bilinç evrim sürecinin son noktası değildir. Evrimin son noktası yoktur ve bilinçli makineleri üretmekte olan aynı süreç bir noktada onları yok edecektir.

Bu durum dünyanın o zaman zekâdan yoksun kalacağı anlamına gelmez. Madde bilinçli olmaksızın akıllı olabilir (kuş sürüleri ve karınca kolonileri buna örnektir); bilinçli varlıklar ise kendi kendilerini yok edecek kadar akılsız olabilir. Dünyanın bazı bakımlardan tek bir organizma gibi işlediğini öngören Gaia teorisi, gezegene akıllı amaçlar yüklediği gerekçesiyle sert eleştirilere hedef olmuştur. Aslında bu anlayış amaç tasarımını gerektirmez ve sıkı sıkıya Darwinci çerçevede formüle edilebilir. Ama indirgemeci bir yaklaşımla anlaşıldığında bile, dünya insan denen hayvana oranla akıllı davranış yönünde daha büyük bir yetiye sahiptir. Dünya işleyen bir sistemken, "insanlık" bir hayalettir. Bilinçsiz gezegene zekâ yakıştırmak düşüncesiz insanlığa zekâ yakıştırmaktan daha akla yakındır.

Evrim herhangi bir biçimde bilinci korumaksızın zekâyı yenileyebilir. İnsanların bir kozmik bilinçle kaynaşarak ölümsüzlüğe ulaşabileceği anlayışı her bakımdan karışıktır. Bireysel zihin Myers ve Lunaçarski'nin teorilerinde bir dünya ruhuna katılırken, Kurzweil'in teorisinde bir sanal evrene yüklenir. Her iki durumda da insanlığın bir zerresi bir bilinç ya da bilgi bulutunun parçası haline gelir. Süren şey ne olursa olsun, birey yok olur. Ölüm alt edilmez, aksine farkına varılmadan zafere ulaşır.

Ölümsüzlükçülük insanın soyca tükenişine, olayların doğal seyrinde olası görünenlerden daha tam bir yok oluşa karşı geliştirilmiş bir programdır. İnsan elbette ortadan kalkacaktır; ama yok oluş içinden geldiği sonsuz kaosa dönüşten başka bir şey değildir. Ölümsüzlükçü senaryoda insan kendi yok oluşunu düzenler: Sonsuza kadar yaşama özlemi içindeki hayvan yeni bir canlı türü yaratmak üzere evrim sürecine müdahale etmekle, bizzat kendi varlığına son vermiş olur.

*

Dünyanın bana ne ifade ettiğini anlatmam gerekirse,
bir cırlak sıçanı, bir kirpiyi ya da bir köstebeği alır
bir akşam bir tiyatro koltuğuna oturturum,
ardından kulağımı ıslak burnuna yaklaştırarak,
spot ışıkları, müzik sesleri ve dans hareketleri
hakkında söyleyeceği şeyleri dinlerim.

Czeslaw Milosz

Bilim ve okültizm birçok noktada ayırılırken, bir noktada buluşur: Her ikisi de dünyaya yasalarla düzenleniyormuş gibi bakar. Bilimcinin hedefi ampirik bilgidir; insanlar yasaları anlayarak ve onlara uyarak doğaya egemen olur. Okültistin amacı gizli bilgi edinmek ve bunu doğa yasalarına başkaldırı için kullanmaktır. Her iki durumda da doğa yasalarının varlığı kesin doğru sayılır. Peki, ama ne diye dünyanın yasalarla yönetildiğini ya da bu yasaların insanlarca bilinebileceğini sanalım?

Tanrıcılığın bir cevabı vardır. Dünya bir ilahi akıl tarafından yaratılmıştır ve insan aklı onun kusurlu bir suretidir. Doğa yasaları insanlarca bilinebilir; çünkü insanları yaratan aklı yansıtır. Dünya rasyoneldir, çünkü Tanrı rasyoneldir.

Bilimin doğalcı varsayımlar temelinde mümkün olup olmadığını sorgularken, Arthur Balfour'nın dayandığı sav buydu. Bir yasa arama uğraşı anlamındaki bilim ideali, ancak dünyanın düzenli olduğu inancıyla desteklenebilir; ama dünyanın düzenli olduğu bilimsel yaklaşımla ortaya konulamaz. Balfour vardığı sonucu şöyle özetler: "Dünyayı incelemeye onu anlaşılır kılan ve aynı zamanda, ne kadar yetersiz olursa olsun, anlamamızı sağlayan bir rasyonel Varlığın eseri olduğu ön kabulünü katmaya yatkın olmadığımız sürece, bu kafa karışıklıklarından kurtulmayacağımız kanısındayım."

Balfour bilime ilişkin olarak, Sidgwick'in ahlak konusunda sorduğuna çok benzeyen bir soru ortaya atar: Mümkün olması için neyin doğru olması gerekir? Sidgwick ahlakın mümkün olması için tanrıcılığın doğru olması gerektiği sonucuna varır. Balfour'nın bilim konusunda vardığı sonuç da aynıdır. Ona göre, doğalcılar doğa yasalarından söz ederken neyi kastettikleri üzerinde gereğince kafa yormamışlardır:

> Dar anlamda yorumlandığında, onların verdiği adla bir "Doğa yasası"nın fenomenler dünyasının bir bölümünü açığa çıkarıcı savını dayandırdığı, tartışmasız biçimde yön verdiği bir tür kendine yeterli varlık olduğunu ima ediyor görünen anlatım biçimine mutat olarak başvururlar. Elbette durum böyle değildir. Fenomenler dünyasında, Gerçeklik olan ve oluşan şeylere göre incelenir. Bunun ötesinde bir şey yoktur. Söz konusu "yasalar" gerçeğin karmaşıklıkları içinde yolumuzu bulmak için geliştirdiğimiz soyutlamalardan ibarettir. Ne bağımsız güce ne de fiili varlığa sahiptirler.

Balfour bir paradoksa işaret eder: Bilimsel doğalcılık bilimin doğa yasalarını bulabileceği inancıyla tutarsızdır. Platoncu felsefede ve Hıristiyanlık'ta doğa yasaları doğal dünyadan farklı bir alana aittir – zaman dışı idealara ya da Tanrı aklına özgü bir alandır bu. Eğer doğalcılık doğruysa, başka alan diye bir şey yoktur. Bilim evrensel yasaları ortaya çıkaramaz, sadece var olmayabilecek düzensizlikleri arar. Evren temelde ortaya çıkan kalıpların daha sonra yok olup gittiği kaotik bir yapıda olabilir. Kaosun başlangıçtaki durum olduğu bir dünyada normal-ötesi fenomenler daha az kafa karıştırıcı olabilir. Bilim nihai düzensizliklerin varlığını kabul ettiğine göre, açıklanamayan fenomenler nihai olgular olarak kabul edilebilir. Ama normal-ötesi fenomenler doğanın düzenindeki boşlukların sonuçlarıysa, insan gücünü artırmak için kullanılamazlar.

Bazı erbaplarına göre, yeni bir bilim olarak görmekten hoşlandıkları psişik araştırmalar aslında bir tür büyüsel düşünme tarzıydı. İnanç ve büyü birbirine karşıttır. İnanç daha üstün bir güce teslim olmak anlamına gelir; büyücü ise iradenin zaferi düşünü kurar – insanların şeylerin gizli düzenine nüfuz ettiklerinde, doğa yasalarını aşabileceğini öngörür. Bazı bilim felsefeleri gibi, bütün okültizm çeşitleri de bu büyüsel özgürlüğü vaat eder. Ama şeylerde gizli bir düzen yoktur. En sıkı araştırmalar insan iradesinin sonuçta güçsüz kaldığı kaosun her şeye sindiği bir dünyayı ortaya koyar. Her şey mümkün olabilir, ama bizim için değil.

Bu birçok kimsenin kabullenmeye hazır olmadığı bir so-

nuçtur. İnsan aklında var olduğu sanılan düzenin dünyadaki mevcut düzeni yansıttığına inanmaya sürekli ihtiyaç vardır. Buna aykırı bir görüş daha akla yakındır: Şeylere ilişkin bir görüş insan aklı için ne kadar hoşnut ediciyse, gerçekliği yansıtma olasılığı o ölçüde azalır.

Sözgelimi, insanların dünyada karşılaştığı düzenin kendi başına ortaya çıkmış olamayacağını söyleyen tasarım savını ele alalım. Tasarım savunucularına göre, dünya insan aklınca kavranabilecek şekilde düzenlenmişse, insan aklına benzer bir şey tarafından yaratılmış olmalıdır. Bu çevreler bazen antropik ilkeye, yani insanların ancak fiilen var olana kabaca denk düşen bir evrende ortaya çıkabileceği fikrine başvururlar. Oysa antropik ilke bunun aksi bir yöne işaret eder, özellikle de çoklu-dünya teorisi göz önünde tutulduğunda. Eğer evrenimiz çok sayıda evrenden biriyse ve bizim gibi gözlemcileri barındırma açısından öbürlerinden farklıysa, bir tasarımcıyı varsaymaya gerek yoktur. Birçok evren yaşamın ya da aklın ortaya çıkmasına elvermeyecek kadar kaotik olacaktır. Böyle bir durumda, bu evrende insanların bulunması olgusu özel bir açıklama gerektirmez.

Çoklu-evren fikri zorlama gibi görünebilir. Ama Rönesans Avrupa'sında üzerinde çokça durulmuş bir konudur. Bazılarının ya da tamamının sahte olabileceği, yani kişilik taşımayan bir üst-aklın düşleri olabileceği ihtimaliyle birlikte, sonsuz bir evrenler döngüsünün varsayıldığı Hindu ve Budist kozmogonilerinde belirgin olarak karşımıza çıkar. Bu bakış açısı daha sonraları hayaletleri ve önsezileri açıklamak için uzay ve zamanın gerçek dışılığını esas alan Schopenhauer tarafından canlandırılmıştır.

Bilimsel doğalcılık yanlılarının –19. yüzyılda Thomas Huxley, 21. yüzyılda Richard Dawkins– standart yaklaşımı, bilimin Tanrı'ya inancı yıktığıdır. Balfour ve daha sonraki tasarım savunucuları ise gerçek durumun tam tersi olduğunu ileri sürer: Bilim doğa yasalarının arayışı olduğuna göre, Tanrı'nın varlığını bir ön kabul saymak durumundadır. Bilimin inancı yıkması bir yana, inançsız bilim mümkün değildir.

Ne var ki, daha önce gördüğümüz üzere, Tanrı'nın varlığı evrenin insanlara dostça davranmasını güvence altına almaz. Bir ilahi akıl dünyayı yarattıktan sonra onunla uğraşma gereği-

ni hiç duymayabilir ve hatta Hume'un öngördüğü gibi, bir dünya yaratmış olduğunu büsbütün unutabilir. Tanrı tarafından yaratılmış bir kozmos, Victoria dönemi insanlarını büyük dehşete düşüren boş evren kadar insanlığa kayıtsız olabilir.

Yasalarla düzenlenmiş bir evren bir ilahi aklı varsayabilir; ama bizzat dünyanın yasalarla düzenlendiği fikri tartışmaya açıktır. Hıristiyanlık'ın bazı versiyonlarında, doğa yasaları Tanrı'nın mucizelere fırsat vermek için bozulabilecek emirleri olarak görülür. Aristoteles'e göre, doğa yasaları yetkinleşmeye çalışan bir evreni yaratırken, Platon'a göre, maddi dünya sonsuz biçimlerin gölgeli bir görüntüsüdür. Bu klasik çağ ve Hıristiyanlık felsefelerinde, insana özgü bir düzen kavrayışı evrenin yapısında vardır. Ama bu sistemleri bir yana bıraktığımızda, dünyanın yasalarla yönetildiğini varsaymak için bir sebep kalmaz. İnsana özgü yasa anlayışlarıyla hiçbir ilgisi olmayan ve muhtemelen gelip geçici düzenlilikler söz konusudur sadece.

Sidgwick tanrıcılık olmadan ahlakın imkânsız olduğunu ileri sürer; ahlak doğru ve yanlışa ilişkin kategorik ilkeler anlamına geliyorsa, söylediği doğrudur. Balfour tanrıcılık olmadan bilimin imkânsız olduğunu ileri sürer; bilim doğa yasalarını bulmak anlamına geliyorsa, onun da söylediği doğrudur. Ama etik konusunda nasıl başka diğer düşünce tarzları varsa, bilime ilişkin de alternatif görüşler vardır.

Tutarlı bir doğalcı için, bilim ancak hayvansı kurcalamanın incelmiş bir biçimi, insanların şimdiye kadar yaşadıkları evren köşesinde yollarını bulmak için geliştirdikleri bir yordam olabilir. Bilimi yasa arayıcı bir uğraş yerine, insanların hiçbir zaman anlayamayacakları bir dünyayla başa çıkmak için kullandıkları bir araç olarak düşünebiliriz. Bu kabul edildiğinde, Balfour tarafından saptanan Darwinizm ve doğalcılık arasındaki çatışma çözülür.

Çoğu kez doğalcılığın dine düşman olmak zorunda olduğunun varsayılmasına karşın, bunun tersi doğrudur. Din düşmanları, dini, insanlığın zamanla olgunlaşınca vazgeçeceği bir düşünsel yanılgı olarak görürler. Bu görüşü Darwinci bilimle bağdaştırmak zordur. Evrim açısından bir değeri yoksa, din niçin pratikte evrensel olsun? Ama günümüz ateistlerinin görüş-

lerini yayma şevkinin gösterdiği üzere, burada asıl mesele bilim değildir. Hiçbir insan davranış biçimi dünyaya inançsızlığı kabul ettirme çabasından daha dindarca ve daha irrasyonel değildir; çünkü gerek bilimde, gerekse dinde inancın kendine özgü bir önemi yoktur.

Bilim ve din farklı insan ihtiyaçlarına hizmet eder; din anlamlandırma, bilim ise denetleme ihtiyacından doğar. Varsayım her ikisinin de bir dünya tablosu oluşturmak için uğraştığıdır. Ateşli ateistler şeylere bilimsel bir bakış gereğini vaaz eder; ama değişmez bir görüş bilimsel yöntemle uyuşmaz. Öğrendiğimiz bir şey varsa, o da bir dönem geçerli olan teorilerden çoğunun yanlış olduğudur. Bilimsel teoriler bir dünya görüşünün bileşenleri değil, dünyayı kurcalamak için kullandığımız araçlardır.

Bilimsel teorilere inanmamız gerekmez; içinde bulunduğumuz ortamla başa çıkmamıza yarıyorlarsa, daha iyilerinin ortaya çıkmasına kadar onları kullanabiliriz. Bilim daha iyi teoriler geliştirmenin çeşitli yollarını barındırır – en önemli yol da çürütücü kanıtlar arayışıdır. Çürütme genellikle doğrulamadan daha yararlıdır; çünkü yerleşik görüşleri destekleyici kanıtlar bulmak kolayken, bir teoriyi çürütmemiz yeni bir şey öğrenmemizi sağlar. Ancak bazı teorilerin çürütülüp ıskartaya çıkarılmasından, bir teorinin doğruluğunda karar kılabileceğimiz sonucu çıkmaz. Bütün araştırmalarımızın sonunda hâlâ çekişmeli birkaç teori olabilir; bu durum her şeyi açıklamaya dönük teoriler için bile geçerlidir. Bu teorilerden herhangi birini, örneğin estetik bakımdan en çok hoşumuza gideni kullanmakta serbestiz. Onun dünyaya ayna tuttuğunu sanmamıza gerek yoktur.

Aynen bilim gibi, din de bir inançlar sistemi değildir. Yunan felsefesiyle deforme olan Batı Hıristiyanlığı inancı itikatla karıştırmıştır. Ama şiirler nasıl savlardan oluşmazsa, dinler de inançlardan oluşmaz. Anglikan doktrinin otuz dokuz maddesini kabul edip edemeyeceğine hazin biçimde kafa yoran Sidgwick'in durumunu düşünün. Kaçınılmaz olarak kabullenemedi ve geri kalan ömrünü ölümden sonra yaşamın kanıtlarına dönük nafile arayışla geçirdi. Çapraz-yazışmalara inanmak gerekirse, aradığı şeyi bulduğunda hiç de daha bilge konuma gelmedi. Anlamı ararken bulduğu şey sadece olguydu.

Bütün dinlerin özü ibadet, yani ayin ve tefekkürdür. İbadete mitler eşlik eder; ama mitler rasyonel gelişim çizgisini gerektiren teoriler değildir. İkarus hikâyesi psikolojideki ilerlemeyle gereksiz hale gelmiş değildir. Yaratılış hikâyesi paleontolojideki ilerlemelerle eskimiş değildir. İnsanlar insan olarak kaldığı sürece, bu tür mitler sürecektir. Mitler insan yaşantısının değişmez özelliklerini işleyen anlatılardır. Hıristiyanların yaşamlarına anlam katan şey, İsa'nın çarmıhta can verişini ve mucizevi biçimde dirilişini anlatan hikâyedir. Bu hikâyenin gerçeğe dayanıp dayanmadığını sorgulayan ateistler, olayın harfiyen doğru olduğunda ısrar eden müminlerle aynı hataya düşerler. Çoğu kez olduğu gibi burada da rasyonalizm ve köktencilik bir aradadır.

Pozitivizmin ortaya çıkışından beri, mit oluşturmanın insan türünün bebeklik döneminden kaldığı yolunda bir efsane hep tekrarlanmıştır. Antropolog J. G. Frazer'in derlediği *Altın Dal* (1890) kitabı, şu pozitivist efsaneyi yaymıştır: Mitolojik düşünce çocuklara ve ilkel halklara özgüdür; yetişkinler bilime bağlıdır. Aslına bakılırsa, Wittgenstein'ın belirttiği gibi, "Frazer bu vahşilerin çoğundan çok daha vahşidir." Modern mitler geleneksel halklar arasında bulunabilecek mitlere kıyasla gerçeklikten daha uzaktır; itikattan gelen saçmalıklar bilim adına ortaya atılan bazı savlardan daha az akla yakışmaz niteliktedir. Kıyamette ölülerin dirilişi, gelişen bilgiyle donanmış insanlığın daha iyi bir dünyaya doğru ilerlediği fikri kadar inanılmaz değildir.

Bilim nasıl üstün bir inanç sistemi değilse, din de bilimsel teori oluşturmanın ilkel bir biçimi değildir. Rasyonalistler mitleri bilimsel teorilerin ilk versiyonları sanma yanılgısına düştükleri gibi, bilimsel teorilerin harfiyen doğru olabileceğine inanma yanılgısına da düşmüşlerdir. Gerek mitler, gerekse teoriler lafzi düzeyde ifade edilemeyen bir gerçekliğe ilişkin sembollere, metaforlara dayalı sistemlerdir. Her manevi arayış suskunlukla son bulur; başka bir yoldan olmakla birlikte, bilim de bir noktada durur. George Santayana'nın yazdığı gibi, "gerçekten yalın bir anlayış dünyanın tamamen anlaşılır olduğunu varsayamaz. Aklın delirme korkusundan dolayı susmak zorunda kaldığı akıl dışı durumlar, sert gerçekler, karanlık uçurumlar olabilir."

Din gibi, bilim de anlamanın ötesinde bir dünyanın varlığını kabul etmekle son bulan aşkınlığa yönelik bir uğraştır. Bütün araştırmalarımız temelsiz olgulara dayanmak durumunda kalır. Aynen itikat gibi, akıl da sonunda teslim olmak zorundadır; bilimin son noktası saçmalığın açığa çıkışıdır.

*

> Aklımı bir tasarım, bir hedef ve bir son, bir amaç ya da bir sistem üzerine kurulu muazzam desiseden sonunda kurtardığımda, kalıba göre oluşturulmuş bir evrene kıyasla bir ilahi kaosta çok daha büyük ihtişam, güzellik ve umut olduğunu belli belirsiz görmeye başladım – düzensizlik ya da karışıklık anlamında değil, basbayağı düzenin yokluğu anlamında bir kaos bu. ... Mantıksal olarak bakıldığında, tasarıma ya da amaca dayalı bir şeyin sınırı vardır. Bizzat tasarım ya da amaç fikri, küçüklüğünden dolayı bana gittikçe itici gelmiştir. Patlak planın yerini tutacak bir sebep sunmaya bir an dahi olsun kalkışmıyorum ve hatta çalışmıyorum. ... Günışığına bakıyorum ve sınırlı bir düzenin bulunmadığını seziyorum: İlahi kaos ve onun içinde de sınırsız umut ve olasılıklar var.
>
> Richard Jefferies

Ölümün son olmasına sevinen insanlar hep olmuştur. 20. yüzyıl başlarının İngiliz şairlerinden Edward Thomas bir doğa tutkunuydu ve kırda yürüyerek çokça mutlu vakit geçirirdi. Melankoliye de yatkındı. Kır yürüyüşlerini anlattığı *Icknield Yolu* (1913) adlı kitabında, yağmur sesini dinleyişini ve aklına ölümün gelişini şöyle aktarır:

> Uyanık halde uzanıp yağmuru dinledim. İlk başta kulağıma ve zihnime çoktandır özlemini çektiğim biçimde hoş geldi; ama uykuya dalmamdan önce, tatlı bir seda ve simge yerine heybetli ve sonunda ürkütücü bir şeye dönüştü. Beni suçlayıp sorguya çekiyor ve hakkımda hüküm veriyordu. Uzun süre bu hükmün altında ezilip büzülmüş halde yatarak, yağmurun sesini dinledim ve derken yanı başımda hayalet gibi bir dublörce söylen-

miş gibi görünen sözler çalındı kulağıma. Şöyle mırıldanıyordu: Bütün gece süren yağmur bir meşaleyi andıran yazı söndürüyor. Görünmez, karanlık gökyüzünden yine görünmez, karanlık toprağa dosdoğru düşen şiddetli ve simsiyah yağmurda, yazın sıcaklığı yok oluyor, yazın görkemi ölüyor, yaz bitiyor. Gece yarısı yağmuru kendi sesi dışında her sesi bastırdığı yerde yazı gömüyor. Karanlık, durgun gecede yapyalnızım; çatı oluklarında şakırdayan ve ağaçların içinde hafifçe uğuldayan yağmura kulak kesilmiş durumdayım. Kulaklarım artık duymadığında, yağmur yine mezar üstündeki otlara belirsizce düşecek. Geçmişte yağmurun sesiyle sevindiğim ve müthiş üzüldüğüm oldu; ama şimdi hepsi hiç olmamış gibi geçti gitti; gözlerim donuk, yüreğim usulca atıyor; ne ayağımı, ne başımı kımıldatıyorum; ıslak otlar altında yattığımda ve otlardan daha az değerli olduğumda, yağmur düşerken daha sakin olmayacağım. Yaz bitti ve bir daha gelemez. Yaz artık hiç olmayacak ve her şeyden bezmiş durumdayım. Kalıyorum, çünkü çekip gidemeyecek kadar zayıfım. Sürünüp duruyorum, çünkü durmaktan daha kolay bu. Yüzümü pencereye dayıyorum. Dışarıda siyahlıktan ve yağmur sesinden başka bir şey yok. Gözümü yumduğumda da bir şey göremiyorum. Bir ara yağmurun içinden bir kuşun sorgulayıcı cılız çığlığını duydum – sadece bir kez ve ansızın. Halinden memnun gibiydi ve ondan gelen tek ses bir suçlama havasında beni doğanın düzeniyle, bütün güzelliği, canlılığı ve sonsuzluğuyla yüz yüze getirdi. Ben doğanın bir parçası değilim. Yalnızım. ... Bir an için zihnin gözü ve kulağı, bir zamanlar bizzat gözün ve kulağın zevkle tanıdığı şeyleri görür ve duyar gibi oluyor. Yağmur yalanlıyor. Görülecek ya da duyulacak bir şey yok ve hiç olmadı da. Lavtanın son teli olan hafıza kopmuş. Yağmur yeryüzünde hep oldu ve hep olacak. Kapkaranlık yağmur dışında hiçbir şey olmadı. Güzellik ve güç onun için hiç yok. Onun içinde gözler parlamaz.

Şimdiye kadar uzanmış rüya görüyordum, şu anda uyanığım ve hâlâ yağmur dışında hiçbir şey yok. ... Dünyada yağmur dışında hiçbir şeye yer yok. Büyük ve güçlü olan sadece o. Sevinci sadece o biliyor. Başkaldırdığım ya da sıvışıp kaçtığım doğanın düzenine monoton övgünün ezgisini söylüyor. ... İşin doğrusu

> şu ki, yağmur sürekli yağıyor ve ben içinde eriyorum. Kapkara ve monoton sesli gece yarısı ve yağmurun yalnızlığı çöküyor üstüme. Birazdan ya da bir ömrün sonunda, ki ikisi de aynı kapıya çıkar, doğada geçirdiğim günlerde, yağmurdan önceki günlerde her nedense hoşlandığım şu sözlerin tam hakikatini öğrenmiş olacağım: "Üstüne yağmur yağan ölüler mutludur."

Thomas'ın sözleri dünyadan kopmuş birisinin sesidir. Doğada bulduğu bilinçsiz yaşamın özlemi içindeydi, ama bunu bizzat yaşayamadı. Psikanalizi denedi, ama bu sadece daha fazla içe kapanmasını getirdi. Her yerde ona "Öteki" diye adlandırdığı bir hayalet, yani bizzat kendisi eşlik etmekteydi. Benlik bilincinden kurtulamayınca, ölümle birlikte gelen unutulmaya sevgiyle bakma noktasına vardı. Aynı imge şu dizelerinde de karşımıza çıkar:

> Ulu orman göğe yükseliyor;
> Bulutlu yeşilliği sarkıyor
> Öne doğru sergenler halinde;
> Sessizlikte duyduğum buyruğa uyarak
> Yolumu şaşırıyorum
> Ve kendimden geçiyorum.

Thomas bu dizeleri orduya katılma ve Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışma kararını verdiği 1916'da yazmıştı. Subaylık eğitiminden geçtikten sonra, teğmen rütbesiyle Haziran 1916'da Kraliyet Topçu Tugayı'nda görevlendirildi ve Ocak 1917'de birliğiyle Fransa'nın yolunu tuttu. Nisan 1917'de bir top mermisi patlamasında öldü.

Kesin bilemesek de, Thomas'ın ölmek amacıyla orduya yazıldığı kuşkusuna kapılmamak elde değil. Özgürlüğün ancak doğaya özgü bir değişimle, tasarlanarak gerçekleştirilemeyen bir şeyle geleceğine inanma noktasına varmıştı. Böylece dertlerini ve kendisini ölümün takdirine bıraktı.

Ölüm kaygıdan kurtulmak anlamına gelir; geldiğinde ölümü karşılamaya hazır olan ve geciktiğinde onu yanına çağıran biri bazen daha mutlu yaşayabilir. Hıristiyanlık'tan önce intihar hiçbir şekilde rahatsız edici değildi. Hayatımız bize aitti

ve bıktığımızda ona son vermekte serbesttik. Hıristiyanlık'ın gerilemesiyle birlikte, bu özgürlüğün tekrar kazanıldığı sanılabilir. Oysa onun yerine, her kişinin hayatının başka herkese ait olduğu yolunda seküler öğretiler ortaya çıkmış bulunuyor. Her ne kadar gücenen ilah şimdi Tanrı yerine insanlık olsa da, artık keyif vermediği için hayat armağanını geri vermek hâlâ bir tür kutsallığa saygısızlık olarak kınanıyor.

Edward Thomas'ın ölümü aramasının sebebi hayattan bezmesiydi; ama bezginlik ölümle cilveleşmenin tek gerekçesi değildir. Yahudi asıllı Macar şair György Faludy, Nazi işgali altındaki Paris'ten kaçtıktan sonra Kazablanka'ya varışını anlatırken, orada bulduğu ölümlülük kokusunu almaktan duyduğu hazzı şöyle aktarır:

> Daha limandayken, şehirden yayılan çürümenin hafif, işveli, neredeyse açık saçık konusunu sezdim. Nahoş hiçbir yanı, itici hiçbir yanı yoktu; aksine sonbahar yapraklarının mis kokulu, rutubetli ve esrarlı çürüyüşünü çağrıştırmaktaydı; mayalanan şıranın gizlice dönüşümüyle bir bakıma bağlantılı gibiydi sanki. Tiksinti verecek kadar tatlı, mide bulandırıcı, kadavramsı bir koku değil, onun sakıngan habercisiydi. Ölüm tarafından yaşayanların sofrasına konulan uyarıcı bir baharattı. ... Bu şehirde Ölüm her şölende misafirler arasında oturuyor ve âşıklarla aynı yatakta uyuyor. Holbein'in *Ölüm Dansı* gravürlerindeki gibi, her an ve her yerde var, ama aynı konumla değil. Holbein'in eserlerinde Ölüm, ortaya çıkışı dehşete ve beyhude kedere yol açan davetsiz misafirdir. Burada ise akıllı insanların sakınması gereken bir tuzak olarak görülmüyor. Buranın sakinleri yüz yıl yaşamayı beklemiyor ve beş yüz yıl yaşama umudunu beslemiyor. Burada hiç kimse ellisine varınca saçını ve sakalını boyamıyor, zinde kalmak için her sabah ağırlıklarla jimnastik yapmıyor. Burada ölüm dostlar sofrasına buyur edilen bir misafirdir ve âşıkların yatağının kenarına iliştiğinde, onlarda daha da tutkuyla kucaklaşma arzusunu uyandırıyor.
>
> Burada insanlar çürümenin kokusunu benimsemişler ve burunlarını tutmak yerine, gerekli sonucu çıkararak, daha yoğun, daha hırslı, ama daha sakin yaşıyorlar. Ölümle boğuşmuyorlar,

> çünkü yenilmeye mahkûm olduklarını biliyorlar. Onunla zaten hiç kavga etmedikleri için barışma yolunu aramıyorlar ve ölmekten korkmadıkları için, doktorlarından göstermelik yalanlar istemiyorlar. Gençken gözlerinin içine bakarak ölüme cesurca gidiyorlar; yaşlıyken dinlenmeye uygun rahat bir koltukmuşçasına, mezara doğru yavaşça ve vakarla yürüyorlar.

Faludy Macaristan'da Heine'nin "Gözünüzü Açın Almanlar" dizesini içeren bir şiirini çevirmekten dolayı hapis cezasına çarptırıldıktan sonra Paris'e kaçtı. Ardından 1938'de Fas'a sığındı, oradan Amerika'ya geçti ve ABD Hava Kuvvetleri'nde askerlik yaptı. Savaştan sonra Macaristan'a döndü; Stalin'in yaş gününü kutlayan bir şiir yazmayı reddettiği için 1948'de Recsk hapishane kampına gönderildi. Hapisteyken verdiği itirafta, Yüzbaşı Edgar Allan Poe ve Binbaşı Walt Whitman tarafından bir Amerikan casusu olarak görevlendirildiğini belirtti.

Stalin'in 1953'teki ölümünden sonra serbest bırakılan Faludy, 1956'daki devrimin ardından bir kez daha Macaristan'dan ayrıldı. Geri kalan ömrünün büyük bölümünü Amerika ve Kanada'da geçirdi; *Cehennemdeki Mutlu Günlerim* adlı otobiyografisini 1962'de yayımladı. Otuz yılı aşkın bir süre bir erkek partnerle yaşadı; 91 yaşında yeniden evlendi ve 95 yaşına girdiği 2006'da öldü.

Faludy ve ölüm sıkı fıkıydı. Kampta kaldığı bölümdeki birkaç yüz mahkûm içinde tahliye olacak kadar uzun yaşayan 21 kişiden biri olarak, ölülerle ve ölümle burun buruna yaşamıştı. Ölümden korkmadığını söylemek doğru olmaz – kendisinin de itiraf ettiği üzere, kişisel yok oluş ihtimalinin yanı sıra, yeryüzünde yaşamın sona ermesiyle ortaya çıkacak ikinci yok oluş düşüncesi yıllarca rüyalarına sinsice girdi. Görünüşe bakılırsa, ölüm riskini göze alarak bu korkuların üstesinden geldi; savaştan sonra bütün dostlarının aksi yöndeki tavsiyesine rağmen Macaristan'a döndü ve karşı koymanın kamplarda dövülerek, aç bırakılarak ya da işkenceden geçirilerek öldürülme anlamına gelmesine rağmen, komünist rejimle işbirliğine yanaşmadı. Ölmenin nadiren onurlu ya da güzel olduğunu biliyordu. Ancak hayatını ölümden kaçarak geçirmenin tehlikelerini açık seçik

gördü. Bunun yerine ölüm makinesine girdi, onun tehlikeleriyle yüzleşti ve ardından çekip gitti. Karşılaştığı riskler sadece onu daha şevkli bir canlılığa yöneltti. Hayatta kalışını becerisine mi, yoksa sırf talihine mi bağladığını kestirmek zordur. Belki Moura gibi, Faludy de olayların kişiliğini aştığı kanısındaydı. Bu durumda da inatçılığını yadsımak zordur.

Hayatın heyecanını diri tutmak için nahoş bir ölüm riskine girmek çoğumuzun göze almayacağı bir şeydir. Ama ölümden kurtarmak istediğimiz benliğin ölü olduğunu daha açık seçik görebilirsek, daha sakin ve daha keyifli yaşayabiliriz. Ne yazık ki, kafamızdaki benlik imgesine, mevcut anı yaşamayı düşünemeyecek ölçüde yapışıp kalırız. Hiçbir şey bellekte korunan benlikten daha fazla değişime açık değildir. Yine de çoğu kimse kalıcılık özlemini duyar ve kendisine yakıştırdığı (ya da edinmek istediği) kişiliği geleceğe yansıtmaya çalışır. Bellekte canlandırılan gölgeli bir dublör, yani bu hayaletimsi benlik böyle kişilerin gittikleri her yerde peşine takılır.

Lenin'in cesedinin kübist bir mozoleye tıkılmasına yol açan umutlardan vazgeçilmiş değildir. Düşük kalorili bir diyetle yaşlanmayı kandırmak, kişisel aklı bir süper-bilgisayara yüklemek, uzaya göç etmek... İnsanların sonsuz yaşam özlemi, ölümle tanımlanan hayvan olarak kaldıklarını gösterir.

Bilimsel irdelemenin vardığı sonuç, insanlığı inatçı varlığına geri döndürmektir. Bilim insanların daha gönençli olmasını sağlamak yerine, yaşamaya mecbur oldukları doğal ortamı bozuyor. Ölümün üstesinden gelmeyi sağlamak yerine, gittikçe daha güçlü toplu imha teknolojileri üretiyor. Bunların hiçbiri bilimin kusuru değildir; buradan çıkan tek şey bilimin büyücülük olmadığıdır. Bilginin artması insanların yapabileceği şeylerin kapsamını genişletir. Kendi varlıklarından çıkarak rahatlamalarını sağlayamaz.

Çoğu kimse ölümsüzlük düşünü kurmaktan asla vazgeçemezse de, ara sıra bireyler düşlerin kendi yaşamlarına vurduğu dizgini gevşetebilirler. Sonsuza kadar yaşamayı istemekle benliğinizin cansız bir imgesini korumaya çalıştığınızı anlarsanız, diriltilmeyi ya da ölüm sonrası bir cennette yaşamayı istemeyebilirsiniz. Ölememekten daha ölümcül ne olabilir ki?

Öbür dünya ütopya gibidir, yani hiç kimsenin yaşamak istemediği bir yerdir. Mevsimler olmazsa hiçbir şey olgunlaşıp yere düşmez, yaprakların rengi ya da gökyüzünün engin maviliği hiç değişmez. Hiçbir şey ölmediği için, hiçbir şey de doğmaz. Sonsuz varoluş sürekli bir sükûnet, mezar huzurudur. Ölümsüzlük peşinde koşanlar kaostan bir çıkış yolu ararlar; ama ister doğal, isterse ilahi olsun, bu kaosun parçasıdırlar. Ölümsüzlük boş bir perdeye yansıtılan sönük ruhtur sadece. Bir yaprağın düşüşünde daha fazla günışığı vardır.

Teşekkürler

Ölümsüzlük Kurulu'nu yazarken birçok kitaptan yararlandım; ama bazıları olmadan bunu başaramazdım. Victoria döneminde ölülerle irtibat deneyleri için, Bart Schultz'ın harika eseri *Henry Sidgwick: Eye of the Universe, An Intellectual Biography* (Cambridge University Press, 2004) Sidgwick'in yaşamında ve düşüncesinde psişik araştırmaların temel önemdeki yerini, ayrıca onun ve dostlarının eşcinsel ilişkilerini çevreleyen belirsizlikleri görmemi sağladı. Archie E. Roy'un yayımlanması olası en eksiksiz anlatımı içeren *The Eager Dead: A Study in Haunting* (Book Guild Publishing, 2008) kitabı, çapraz-yazışmaları anlamamda temel bir rol oynadı. Stephen E. Braude'un *Immortal Remains: The Evidence for Life after Death* (Rowman and Littlefield, 2003), Roger Luckhurst'un *The Invention of Telepathy, 1870-1901* (Oxford University Press, 2002) ve Janet Oppenheim'ın *The Other World: Spiritualism and Psychical Research in England, 1850-1914* (Cambridge University Press, 1985) kitapları psişik araştırmaları Victoria dönemi bağlamına oturtmaktadır. Trevor Hamilton'ın *Immortal Longings: F. W. H. Myers and the Victorian Search for Life After Death* (Imprint Academic, 2009) kitabını okumam çok yararlı oldu. John Beer'in enfes *Providence and Love: Studies in Wordsworth, Canning, Myers, George Eliot, and Ruskin* (Clarendon Press, 1988) kitabından Myers'ın "gizli mesajı" konusunda birçok şey öğrendim. R. J. Q. Adams'ın yetkin eseri *Balfour: The Last Grandee* (John Murray, 2007) Balfour'yı daha iyi anlamamı, yaşamına ve ilişkilerine dair can alıcı noktaları öğrenmemi sağladı.

Bolşevikler ve ölüme karşı teknolojik hamle konusunda, Nina Tumarkin'in çığır açıcı kitabı *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia* (Harvard University Press, 1983 ve 1997) be-

nim için vazgeçilmez bir kaynak oldu. Catherine Merridale'in *Night of Stone: Death and Memory in Russia* (Granta Books, 2000) kitabından birçok şey öğrendim. Bernice Glatzer Rosenthal'ın editörlüğünü yaptığı *The Occult in Russian and Soviet Culture* (Cornell University Press, 1997) kitabı benim için tükenmez bir kaynak işlevini gördü. Bolşevik "tanrı-yaratıcıların" düşüncelerinde Nikolay Fyodorov'un yerini anlamada, Dmitry Shlapentokh'un "Bolshevism as a Fedorovian Regime" (*Cahiers du Monde Russe*, 37, Ekim-Kasım 1996) başlıklı ufuk açıcı makalesine çok şey borçluyum. Andrea Lynn'in *Shadow Lovers: The Last Affairs of H. G. Wells* (Westview Press, 2001) Wells'in aşk yaşamı labirentinde en önemli ilişkisini yakalamada bana yol gösterdi. Nina Berberova'nın Marian Schwartz ve Richard D. Sylvester tarafından İngilizceye çevrilen *Moura: The Dangerous Life of the Baroness Budberg* (New York Review of Books Classics, 2005) benim için aydınlatıcı oldu, her ne kadar Budberg'in yaşamının büyük bir bölümü karanlık ve tartışmalı kalmış olsa da. Arkady Vaksberg'in Todd Bludeau tarafından İngilizceye çevrilen *The Murder of Maxim Gorky: A Secret Execution*, (Enigma Books, 2005) kitabı, Gorki'nin yaşamı ve ölümü konusundaki hayati arka planı anlamamı sağladı. Terör dönemini anlamada Donald Rayfield'in *Stalin and His Hangmen* (Penguin Kitaplar, 2004) ve Tim Tzouliadis'in *The Forsaken – from the Great Depression to the Gulags: Hope and Betrayal in Stalin's Russia* (Little, Brown, 2008) kitaplarına çok şey borçluyum. S. J. Taylor'ın *Stalin's Apologist, Walter Duranty, The New York Times's Man in Moscow* (Oxford University Press, 1990) kitabı Duranty konusunda bana çok şey öğretti.

Kitabın ilk taslakları bazı kişilerce okundu. Penguin'deki editörüm Simon Winder, kitabın ortaya çıkış sürecinde birçok ayrıntılı ve etkili yorumu aktarmanın yanı sıra, çok değerli yardımlarda bulundu. Wylie Agency'deki temsilcim Tracy Bohan bana sonsuz destek verdi ve son derece yararlı birçok öneride bulundu. Adam Phillips kitabı şekillendirmede bana çok yardımcı oldu. Moura Budberg'in bir ses kaydına ulaşmamı sağladığı için Gwyneth Williams'a çok minnettarım. Martin Amis, Bryan Appleyard, merhum J. G. Ballard, John Banville, Charles

Jencks, Geoffrey Neate, Paul Schutze, Will Self, Geoffrey Smith, Albyn Snowdon, Maryanne Snowdon ve George Walden'le sohbetlerim kitabın ana temaları üzerindeki düşüncelerime canlılık kattı. Her zamanki gibi, eşim Mieko'ya en büyük şükranı borçluyum.

İçerebileceği her tür hatayla ve yanlış değerlendirmeyle birlikte kitabın sorumluluğu bana aittir.

John Gray

Notlar

s. 5 *Her kurşun ... bir kapıdır*: Frederic Seidel'in "İstanbul" şiirinden, *London Review of Books*, 6 Ağustos 2009, s. 11.

s. 5 *Aşk her şeye ... dışında*: Emily Dickinson, *Complete Poems*, ed. Thomas H. Johnson, New York ve Londra: Little, Brown, 1961, Şiir 1731, s. 702.

s. 17 *Bir yanılsamadır bir zamanlar yaşamış olduğumuz ... Hiç yoktu onlar*: Wallace Stevens, "The Rock", *The Collected Poems of Wallace Stevens*, New York: Vintage Books, 1990, s. 525.

s. 17 *Charles Darwin 16 Ocak 1874'te* ... bildirmiş olmaktan memnunum: Ruh çağırma seanslarının anlatıldığı bir kaynak için bkz. Roger Luckhurst, *The Invention of Telepathy 1870-1901*, Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 37-44.

s. 18 *George Eliot ... sürekli karşı çıktığı tinselciliği "alçaltıcı ahmaklık, kanıtları değerlendirmede bönlük ya da arsızca bir düzenbazlık" sayıp kınadı*: George Eliot'un tinselciliğe ve altıncı hisse karşı karmaşık tutumlarının aydınlatıcı bir irdelemesi için bkz. Nicholas Royle, "On Second Sight: George Eliot", *Telepathy and Literature: Essays on the Reading Mind*, Oxford and Cambridge, Mass.: Basil Blackwell, 1991, s. 84-110.

s. 18 *Huxley, içlerindeki en dogmatik tavırlı kişi olarak, gerçek olsalar dahi böyle fenomenleri araştırmaya yanaşmayacağını bildirdi*: Janet Oppenheim, *The Other World: Spiritualism and Psychical Research in England, 1830-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 290-291.

s. 19 *Alışılmış metotlu titizliğiyle ... Sayfa boştu*: Aktaran Luckhurst, *The Invention of Telepathy*, s. 254. Ayrıca bkz. Trevor Hamilton, *Immortal Longings: F. W. H. Myers and the Victorian Search for Life After Death*, Exeter: Imprint Academic, 2009, s. 273-275.

s. 20 *Rudyard Kipling'in kız kardeşi olan bu kadının Kipling imzasıyla yayımlanan ilk Hint masallarından bazılarını yazdığı ya da yazılmalarına katkıda bulunduğu sanılmaktadır*: Bu olasılığa ilişkin bir değerlendirme için bkz. Luckhurst, *The Invention of Telepathy*, s. 173-174.

s. 21 *"Bayan Holland" 1898'de Kipling ailesinin otomatik yazı deneylerine bağladığı bir sinir krizi geçirdikten sonra bu uğraşı birkaç yıldır bırakmıştı*: Alice Fleming'in geçirdiği sinir krizi için bkz. Judith Flanders, *A Circle of Sisters: Alice Kipling, Georgiana Burne-Jones, Agnes Poynter and Louisa Baldwin*, Londra: Penguin Books, 2001, s. 289-290.

s. 21 *Bedensel ölümden sonra yaşayan ... mümkün olduğu anlamına gelir*: Bart Schultz, *Henry Sidgwick: Eye of the Universe, An Intellectual Biography*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 722, 724.

s. 22 *"araştırılacak malzeme kendi üzerinde deney yapmaktaydı"*: G. N. M. Tyrrell, *The Personality of Man: New Facts and Their Significance*, Londra: Penguin, 1947, s. 144.

s. 22 *Bu vakaların ... bir tasarı buldukları varsayılabilir*: Alice Johnson, "On the Automatic Writing of Mrs Holland", *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 21 (1908), s. 374-377.

s. 23 *Alfred Russel Wallace ... insan yetisinin kökenine ve doğasına ilişkin görüşlerimin değişmesini zorunlu kılar*: Alfred Russel Wallace, *Miracles and Modern Spiritualism, Three Essays*, Londra: James Burn, 1875, s. vii-viii. Wallace'ın tinseciliğe ilişkin beyanlarını aktaran Michael Shermer, *Darwin's Shadow: The Life and Science of Alfred Russel Wallace*, New York: Oxford University Press, 2002, s. 199.

s. 24 Quarterly'*yi okumayı yoğun bir merakla bekliyorum: Umarım, sana ve bana ait çocuğu tamamen öldürmemişsindir*: Bkz. *age*, s. 161.

s. 24 *Birbirlerine hayranlık ve saygı duymalarına karşın ... daha da artan bir şöhret kazandırdı*: Bkz. Martin Fichman, *An Elusive Victorian: The Evolution of Alfred Russel Wallace*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2004.

s. 24 *"İnsanın zihinsel yetilerinden dolayı daha düşük konumdaki bütün hayvanlardan aşılmaz bir engelle ayrıldığı"*: Aktaran Luckhurst, *The Invention of Telepathy*, s. 40.

s. 26 *Görev Kozmosu ... mahkûmmuş gibi görülür*: Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics*, 1. baskı, Londra: Macmillan, 1874, s. 473.

s. 26 *Usulüne uygun bir tarzda ... ötesinde bir şey diyemiyorum*: Aktaran Oppenheim, *The Other World*, s. 114.

s. 27 *Modern bilimin yöntemlerine ... sonuçlara erken varmıştı*: Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 280.

s. 28 Ölümsüzlüğe gelince ... *o kadar korkunç görünmeyecektir*: *The Autobiography of Charles Darwin*, ed. Nora Barlow, New York ve Londra: W. W. Norton and Company, 2005, s. 76-77.

s. 28 *Asla unutmayacağım yıldızlı bir gecedeki ... girmeye karar verdim*: Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 281.

s. 29 *O halde Bireyi evrensel Akılla ... mahkûmmuş gibi görülür*: *Age*, s. 208-209.

s. 31 *Yağmurlu bir Mayıs akşamı ... süzüyor gibiydim*: F. W. H. Myers, "George Eliot", *The Century Magazine* (Kasım 1881). Pasajı aktaran Rosemary Ashton, *George Eliot: A Life*, Londra: Penguin, 1997, s. 333-334.

s. 32 *"Senin inandığın şeyin galebe çalması, hayatım boyunca öğrettiğim her şeyin değersiz olduğu anlamına gelecektir"*: Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 297.

s. 32 *Doğmakla yaşam sorununu ne kadar çözüyorsak, ölmekle de ölüm muammasını ancak o kadar çözeriz. Benim durumumu örnek alın*: Aktaran *age*, s. 726.

s. 34 *Bir bebek ilahın ... serüvenlere atılmıştır*: David Hume, *Dialogues on Natural Religion*, *Hume on Religion*, ed. Richard Wollheim, Londra: Fontana/Collins, 1963, s. 130, 142.

s. 35 *"Tinselcilik Darwinizm'i kabul edecektir ve onu diğer yandan tamamlayıp perçinleyecektir"*: Gerald Massey, *Concerning Spiritualism*, Londra: James Burns, 1871, 61. Massey'den alıntıyı aktaran Christine Ferguson, "Eugenics and the After-Life: Lombroso, Doyle, and the Spiritualist Purification of the Race", *Journal of Victorian Culture*, 12.1 (2007), s. 69.

s. 38 Evrim sözcüğü bizzat umudun formülü ve sembolüdür: Frederic W. H. Myers, "Multiplex Personality", *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 4 (1887), s. 514.

s. 38 *Tinselcilerce ileri sürülen ... umursayacak durumda değildi*: F. W. H. Myers, *Collected Poems, with Autobiographical and Critical Fragments*, Londra: Macmillan, 1921, s. 14.

s. 38 *"Öyle inanıyorum ki," diye yazdı, "bilim şimdiye kadar ulaşmadığı belli kozmik olgulara nüfuz etmeyi başarıyor artık. Bunların birincisi haliyle insanın ölümden sonra varlığını sürdürmesidir"*: *Age*, s. 17.

s. 38 *"artık fiziksel yıkımlarla ... kozmik gayeye yönelen"*: *Age*, s. 17-20.

s. 39 *"Tinsel evrim: Bu dünyadaki ve diğer dünyalardaki yazgımız budur; tedrici, çok kademeli ve belirlenebilir bir bitişe varmayacak biçimde yükselen bir evrim"*: Frederic W. H. Myers, *Human Personality and Its Survival of Bodily Death*, Londra, New York ve Bombay: Longmans, Green and Co., 1903, c. 1, s. 280-281.

s. 39 *"Telepati kesinlikle ... olasılığına açıkça işaret ediyor"*: Frederic W. H. Myers, "Automatic Writing", *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 3 (1885), s. 31-32.

s. 39 *"Organik varlıkların çeşitliliğinde ve doğal seçilimin işleyişinde rüzgârın esme sürecinden daha fazla bir tasarım yok gibidir"*: *The Autobiography of Charles Darwin*, s. 73.

s. 39 *Her sınıf içinde daha büyük ... doğru ilerleme eğilimini gösterecektir*: Charles Darwin, *On the Origin of Species*, Ware: Wordsworth Editions, 1998, s. 368.

s. 41 *Eğer en beter ve kalıcı acılar ... arzulamam gerekir*: Archie E. Roy, *The Eager Dead: A Study in Haunting*, Sussex: Book Guild Publishing, 2008, s. 93.

s. 42 *Doğmakla yaşam sorununu ... zamanı gelince ulaşacaksınız*: Aktaran Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 726.

s. 42 *Ben kendim ... çok çabuk gitmez miyim ben?*: Wallace Stevens, "Angel Surrounded by Paysans", *The Collected Poems of Wallace Stevens*, New York: Vintage Books, 1990, s. 497.

s. 44 *"Breuer'in ve Freud'un çalışmalarıyla ilgili bir değerlendirmeyi sunan ilk yazar kesinlikle F. W. H. Myers'tı"*: Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud*, c. 2, New York: Basic Books, 1952, s. 27.

s. 44 *Ayrıca ... aynı dergiye yazdığı kısa bir makalede Myers'ın bilinçaltı benlik anlayışını kendi bilinçdışı teorisiyle karşılaştırdı*: Sigmund Freud, "A Note on the Unconscious in Psycho-Analysis", *Proceedings of the Society for Psychical Research* (1912-13), s. 312-318.

s. 45 *"bireyler arası iletişimin ilk arkaik yöntemi"*: Sigmund Freud, "Dreams and Occultism", *New Introductory Lectures on Psychoanalysis and Other Works*, Londra: Vintage Books/Hogarth Press, 55.

s. 45 *Azizim Jung, cinsel teoriden ... diye tamamladı*: Aktaran Pamela Thurschwell, *Literature, Technology and Magical Thinking, 1880-1920*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 220-221.

s. 45 *Pierre Janet (1859-1947) "yazıyla tedavi"nin bir parçası olarak otomatik yazı uygulamasını savundu. Psikanalizin bir "konuşmayla tedavi" olarak gelişmesi esas olarak Freud'un çabalarının bir sonucuydu*: Otomatik yazının bir "yazıyla tedavi" aracı olarak kullanılışı için bkz. Sonu Shamdasani, "Automatic Writing and the Discovery of the Unconscious", *Spring: A Journal of Archetype and Culture*, 54, Dallas: Spring Publications, 1993, s. 100-131.

s. 45 *Freud'un aksine, Myers bilinçdışının esas olarak ... kapasitelere sahip bilinçaltı benlik vardı*: Myers'ın yaklaşımını sürdüren kitaplardan biri için bkz. E. F. Kelly, E. W. Kelly, A. Crabtree, A. Gauld, M. Grosso ve B. Greyson, *Irreducible Mind: Toward a Psychology for the Twenty-First Century*, Lanham: Rowman and Littlefield, 2006.

s. 46 *Bilincin bir eşiği (*limen, Schwelle*) olduğu ... bir bilinçten söz etme gereğini duyuyorum*: Myers, *Human Personality*, c. 1, s. 14.

s. 46 *"bize kendilerini aynı kişiliğin bir katmanından başka bir katmanına iletilen mesajlar olarak sunduklarını"*: Aktaran Oppenheim, *The Other World*, s. 258.

s. 47 *"İnsan Kişiliği diye bildiğimiz şeyin çoklu ve değişken nitelik taşıdığı"*: Myers, "Multiplex Personality", s. 496.

s. 47 *Bencillik ilkesinin Evrenselcilik ilkesinden ... herhangi bir başka diziden daha fazla ilgili olsun?*: Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics*, 7. baskı, Indianapolis ve Cambridge: Hackett Publishing Company, 1981, s. 418-419. Pasajı aktaran Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 217.

s. 48 *Eğer birey kesinlikle geçiciyse ... böyle bir şey nasıl olur?*: Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 450.

s. 49 *Sidgwick önceleri Madam Blavatski'yi ...* Açığa Çıkmış İsis *kitabını yayımladı*: Blavatski'ye ve Batı okültizmindeki yerine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Peter Washington, *Madame Blavatsky's Baboon: Theosophy and the Emergence of the Western Guru*, Londra: Secker and Warburg, 1993.

s. 49 *PAD'nin yürüttüğü kapsamlı bir soruşturmadan*: Madam Blavatski hakkındaki PAD raporu için bkz. "Report on Phenomena Connected with Theosophy", *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 3 (1885), s. 201-400. Ayrıca bkz. Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 310, 315.

s. 49 *"Madam Blavatski'nin sözde teozofi düşüncesinin ... karanlığı unutmak olduğunu belirtti"*: Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 329.

s. 50 *"Bazıları benim için birer kadındır ve bazılarına göre ben bir kadınım"*: *Age*, s. 415.

s. 51 *Myers bir keresinde Walt Whitman'ın genç oğlanlara aşkı yüceltlerek anlattığı ve* Çimen Yaprakları *kitabının sonraki baskılarından çıkardığı "Hint Kamışı" şiirini Symonds'a okumuştu*: Bkz. Philip Hoare, *England's Lost Eden: Adventures in a Victorian Utopia*, Londra ve New York: Harper Perennial, 2005, s. 217.

s. 51 *"On beş yıl boyunca erkekler arasında olabileceği kadar birbirimize yakın ve bağlı olduk; mizaçlarımızın her zerresi birbirimizi anlamayla karşılığını buldu. Ama bundan daha fazlasını söylemeyeceğim"*: Aktaran Alan Gauld, *The Founders of Psychical Research*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1968, s. 182.

s. 51 *"hayatında* büyük bir yer *tuttuğunu"*: Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 414-415, 717-718.

s. 51 Ölümünden sonra geride bıraktığı belgeler, kız kardeşi Eleanor ve erkek kardeşi Arthur tarafından adamakıllı ayıklandı. (Örneğin, Sidgwick ve Addington Symonds arasındaki mektuplar yok edilmiş gibi görünmektedir.): *Age*, s. 721-22, 769.

s. 51 *Bedenimi bastırıyor ve ... azade kılınacak mıyız?*: *Age*, s. 722-723.

s. 52 *"Kovana hiçbir şey katmamış olsam da, en azından önünde bal bulunun bir erkek arı mıydım acaba?"*: Johnson, "Automatic Writing of Mrs Holland", s. 321-322.

s. 53 *Ölümsüzlüğe olan inancımı asla ... tek yolu Ölümsüzlüğü Doğru Saymaktır*: Schultz, *Henry Sidgwick*, s. 442.

s. 53 *Yararcı ilkeler temelinde ... gizli tutulması uygun görünmektedir*: Sidgwick, *Methods of Ethics*, 7. baskı, s. 488-490.

s. 54 *Bize soğukça baktı ... istiyorsanız bedelini ödemelisiniz*: Louis MacNeice, "Charon", *Selected Poems*, Londra ve Boston: Faber and Faber, 1988, s. 153.

s. 54 *Myers âşık olduğu Annie Marshall ... sansürlü metnin epey ardından yayımlandı*: Frederic W. H. Myers, *Fragments of Inner Life: An Autobiographical Sketch by Frederic W. H. Myers*, Londra: Psişik Araştırmalar Derneği, 1961.

s. 54 İzleyen sayfalardaki taslağın ... *epeyce şeyi kendime saklıyorum*: *Age*, s. 3.

s. 55 *Burada altı dostuna ... evli bir kadına duyduğu aşktı*: W. H. Salter, *Memoirs*, 1955, yayımlanmamış metin, Trinity College Kütüphanesi, Cambridge. Pasajı aktaran Hamilton, *Immortal Longings*, s. 285.

s. 56 *"Yirmi üç yıllık çabadan sonra ... edinmiş durumdayım"*: Hamilton, *Immortal Longings*, s. 285.

s. 56 *Sonraki olaylar bazılarını ... platonik aşka yapılan göndermeyle bağlantılıydı*: *Age*, 289; Roy, *The Eager Dead*, s. 117-118. Ayrıca bkz. John Beer, *Providence and Love: Studies in Wordsworth, Canning, Myers, George Eliot, and Ruskin*, Oxford: Clarendon Press, 1988, s. 116-188, özellikle s. 138-143.

s. 57 *Myers'ın en büyük oğlu ... 1944'te intihar etti*: Leo Myers için bkz. George Dyson, *Darwin among the Machines*, Londra: Penguin, 1997, s. 201-202. Leo Myers'ın Olaf Stapledon'la ilişkisi için bkz. Robert Crossley, *Olaf Stapledon: Speaking for the Future*, Liverpool: Liverpool University Press, 1994.

s. 58 *Yanılgıya ve yanılsamaya rağmen doğruya tesadüf eseri varmamız tuhaftı, ama bunun yanılgı ve yanılsama sayesinde olması daha da tuhaftı*: Arthur James Balfour, *The Foundations of Belief, Being Notes Introductory to the Study of Theology*, Londra ve New York: Longmans Green and Co., 1895, s. 117.

s. 58 *Büyük bir servetin vârisi ... en zengin genç adamlar arasına girdi*: Bkz. R. J. Q. Adams, *Balfour: The Last Grandee*, Londra: John Murray, 2007, s. 22.

s. 59 *Bana gelince, sonraki yaşam konusunda ... kahramanca dövüştüklerine emin olduğum gibi*: A. J. Balfour, savaşta iki oğluna kaybetmesinden sonra Leydi Desborough'ya yazdığı mektup, aktaran Oppenheim, *The Other World*, s. 131.

s. 59 *Doğa biliminin bize tek başına öğretebildiği kadarıyla ... daha önce yokmuş gibi olacak*: Balfour, *The Foundations of Belief*, s. 29-31.

s. 62 İnsan, daha doğrusu *"ben" ... bırakmaksızın dağılıp gider*: *Age*, s. 126.

s. 63 *İçinden geçenleri açıkça söylememesine karşın ... düşüncelere dalmakla geçirdi*: Jean Balfour, "The 'Palm Sunday' Case: New Light on an Old Love Story", *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 52 (1958-60), s. 94-95.

s. 64 *Gerald Balfour, ömrünün sonuna doğru ... "kur yapma işini çok fena yürütmüştü"*: Roy, *The Eager Dead*, s. 422.

s. 64 *Ama yakın dönemde yayımlanan mektuplardan ikilinin sado-mazoşist bir seks oyununa girdiği ve Mary'nin yıllardan beri bu işten hoşlandığı anlaşılmaktadır*: Bkz. Adams, *Balfour: The Last Grandee*, s. 46-47. Adams ayrıca Balfour'un Mary Lyttelton'la ilişkilerini inandırıcı bir şekilde aktarır, s. 29-32.

s. 64 *Balfour'nın ona "büyük tutku"yla bağlandığı konusunda Wilfred Scawen Blunt'ın hiç kuşkusu yoktu*: Bkz. Elizabeth Longford, *A Pilgrimage of Passion: The Life of Wilfred Scawen Blunt*, Londra: Tauris Parke Paperbacks, 2007, s. 247-248.

s. 65 "Aşka *zamanım olsun ya da olmasın, İzdivaca kesinlikle zamanım yok*": Adams, *Balfour: The Last Grandee*, s. 32.

s. 65 *Ancak ilk başta onu bir "munis kedi" gibi gören Scawen Blunt ... "Mary Wyndham'ı bir pagana çevirdiğini" ileri sürdü*: Longford, *Pilgrimage of Passion*, s. 247, 311.

s. 66 Şifreli notları inceleyen araştırmacılara göre ... *tek yol olduğunu sıklıkla belirtmişlerdi*: Balfour, "The 'Palm Sunday' Case", s. 105.

s. 66 Şifreli notlar bir canlı grubunca ... *buna benzer hiçbir şey görülmüş değildir*: *Age*, s. 247.

s. 67 Önceleri anlaşılmayan bu pasaj ... *Mary Lyttelton'ı kastettiği şeklinde yorumlandı*: *Age*, s. 175.

s. 67 *Adam onu esas itibariyle anlıyor ... Yeni mesajlar çok yararlı olacaktır*: Aktaran *age*, s. 163 ve Roy, *The Eager Dead*, s. 213.

s. 68 *"Mesaja mı inandığını, yoksa sırf gösteriye hayranlık mı duyduğunu asla bilemeyeceğiz,"*: Adams, *Balfour: The Last Grandee*, s. 377.

s. 68 *Eskiden hiç ayak basılmamış ... Beni tanıyorlar mı acaba?*: Thomas Hardy, "In a Former Resort After Many Years", *Selected Poems*, ed. Tim Armstrong, Londra: Pearson/Longman, 2009, s. 275.

s. 70 *Bu tarafta işe yarar hiçbir gayret ... kanıtlamayı sonunda başardığıma inanıyorum*: Aktaran Roy, *The Eager Dead*, s. 257.

s. 70 *"Bayan Willett"in inanmış gibi göründüğü başka bir Tasarı versiyonuna göre, çocuk Arthur Balfour ve Mary Lyttelton'ın "manevi çocuğu" olacaktı. (Balfour ölüm döşeğindeyken kendisine bildirilen bu fikri gülünç bularak önemsemedi.)*: *Age*, s. 498.

s. 71 *"Öncelikle Deney kelimesinin kullanılışını tam kavrayıp benimseme noktasına gelip gelmediğini, ikinci olarak da bunu bir M Myers, bir hipotez olarak bile benimseyip benimsemeyeceğini sorayım"*: *Age*, s. 262.

s. 72 *Jiddu Krishnamurti*: Krishnamurti için bkz. James Webb, *The Occult Underground*, Chicago ve La Salle: Open Court, 1988, s. 100-104.

s. 72 *Leydi Emily Lutyens, Krishnamurti'yi Balfour ailesiyle tanıştırmak üzere Surrey ilindeki Fisher's Hill'de bulunan evlerine götürdü*: Emily Lutyens'in 19. yüzyıl sonlarındaki İngiliz yaşam tarzı bağlamı içindeki kişiliği için bkz. Alex Owen, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2004, s. 44, 267, n. 84. Krishnamurti'nin İngiltere'ye ilk gezileri için bkz. Frances Osborne, *The Bolter*, Londra: Virago, 2008, s. 26-27, 70-71.

s. 72 *[Emily] ateşli bir teozofistti ... gayet emin olduğunu anlattı*: Roy, *The Eager Dead*, s. 555.

s. 73 ömrünün son haftalarında yaşadığı sürece "Dünya Öğretmeni" olarak kalacağını duyurdu: Roland Vernon, *Star in the East: Krishnamurti: The Invention of a Messiah*, Boulder: Sentient Publications, 2002, s. 243.

s. 73 *Anlaşıldığı kadarıyla ömrünün son yıllarına kadar, gelecekte beklenen rolü hakkında kendisine hiçbir şey anlatılmadı ve bu yapıldığında da muhtemelen gerçeğin tamamı açıklanmadı*: Roy, *The Eager Dead*, s. xvi.

s. 73 *Eton'dan sonra girdiği Trinity'de ... 1989'da öldü*: Augustus Henry Coombe-Tennant'ın hayatı için bkz. *age*, özellikle s. 539-546.

s. 74 *"Otomatik yazı araçlarının bilinçaltı zihninin denizinde yüzüyor gibiyiz ve her güçlü akıntı bizi görüş alanı içimizdeki anı hedeflerinden uzaklaştırabilir"*: Aktaran David Fontana, *Is There an Afterlife? A Comprehensive Overview of the Evidence*, Ropley: O Books, 2007, s. 187.

s. 74 *Ayrılıklarından sonra yıllar geçti ... O zamana kadar yalnız bir adam*: Geraldine Cummins, *Swan on a Black Sea: The Cummins-Willett Scripts*, Norwich: Pilgrim Books, 1986, s. 37-38.

s. 75 *Eğer bir öbür dünya varsa ... ortamlarından çok ayrı olmaları gerekir*: C. D. Broad, "Foreword", *age*, s. li-lii.

s. 78 *"Edmund Gurney" adlı kişinin ... bir gönderme olarak yorumlandı*: Roy, *The Eager Dead*, s. 203-205.

s. 78 *Bir dizi araştırmacı benzer bir sonuç verip vermediklerini anlamak üzere rastgele seçme tekniklerini kullanmışlardır*: Bkz. Christopher Moreman, "A Re-examination of the Possibility of Chance Coincidence as an Alternative Explanation for Mediumistic Communication in the Cross-correspondences", *Journal of the Society for Psychical Research*, 67 (2003), s. 225-242. Moreman'ın çıkardığı sonuçların bir eleştirisi için bkz. Montague Keen ve Archie Roy, "Chance Coincidence in the Cross-correspondences", *Journal of the Society for Psychical Research*, 68 (2004), s. 57-59.

s. 79 *Yeats'in verdiği adla ... yönlendirici ruhların varlığından hiç kuşku duymadı*: Bkz. George Mills Harper, *The Making of Yeats's A Vision: A Study of the Automatic Script*, c. 1, Londra: Macmillan, 1987.

s. 79 *Bedenden ayrılmış ruhların ... mevcudiyetini varsaymaya gerek yoktur*: Myers, *Human Personality*, c. 2, s. 140.

s. 79 *Myers'ın çalışmaları çağdaş sayılabilecek ... hayali dilin aksine, "Marslı" dilini çevirmek ve anlamak mümkündü*: Bkz. Theodore Flournoy, *From India to the Planet Mars: A Case of Multiple Personality with Imaginary Languages*, Princeton: Princeton University Press, 1994, Sonu Shamdasani'nin yazdığı yeni bir "Giriş" bölümüyle.

s. 80 *Birçok kişinin Freud'dan önce gelen ... hayranlık uyandırıcı irdelemelerine yönlendirdi*: André Breton, "The Automatic Message", *What Is Surrealism? Selected Writings*, Londra: Pluto Press, 1989, 100. Shamdasani'nin aktardığı bu pasaj için bkz. Flournoy, *From India to the Planet Mars*, s. xv.

s. 80 *Hatta Breton gerçeküstücülüğü "rüya haline gayet iyi ... yolundaki kanaatimi hiç yitirmedim"*: André Breton, "The Mediums Enter", *The Lost Steps*, çev. Mark Polizotti, Lincoln ve Londra: University of Nebraska Press, 1996, s. 90-91.

s. 81 *S. Kimsin sen? ... C. Hiç kimse*: F. W. H. Myers, "On a Telepathic Explanation of Some So-called Spiritualistic Phenomena", *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 2 (1884), s. 226-231.

s. 83 *Myers, "orada 'bilinçdışı beyin işleyişi' ibaresini gidebileceği noktaya kadar zorladığını" yazar*: Frederic W. H. Myers, "Automatic Writing", *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 3 (1885), s. 24-25.

s. 83 *"insanlar arasındaki yakınlık tıpkı esrarlı fenomenler gibi temelde şaşırtıcıdır"*: Adam Phillips, *Terrors and Experts*, Londra ve Boston: Faber and Faber, 1995, s. 20.

s. 83 *Asıl açıklanması gereken şey ... kısa sürede denize düşer*: Frederic Myers, "Automatic Writing", *Contemporary Review*, 47 (1885), s. 233-234. Pasajı aktaran Frank M. Turner, *Between Science and Religion: The Reaction to Scientific Naturalism in Late Victorian England*, New Haven: Yale University Press, 1974, s. 126-27.

s. 84 *Satılık rüyalar olsaydı, / Sen hangisini alırdın?*: Thomas Lovell Beddoes, "Dream-Pedlary", *Selected Poetry*, ed. Judith Higgins ve Michael Bradshaw, Manchester: Fyfield Books, 1996, s. 30.

s. 86 *"Bunu hatırlayamıyorum,"*: Gary Lachman, *In Search of P. D. Ouspensky: The Genius in the Shadow of Gurdjieff*, Wheaton ve Madras: Quest Books, 2006, s. 241-242.

s. 87 *Bir gün bir maymun bir insan kafatasını eline alacak ve nereden geldiğini merak edecek*: Aktaran Joseph Finder, *Red Carpet*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1983, s. 11.

s. 88 *İkisinin arasındaki "yoğun bir tutku çekimi" Moura'nın bir geceyi Wells'in odasında geçirmesini getirdi. "Beni sevdiğine inandım," diye yazacaktı Wells daha sonraları. "Bana söylediği her söze de inandım"*: *H. G. Wells in Love: Postscript to an Experiment in Autobiography*, ed. G. P. Wells, Londra: Faber and Faber, 1984, s. 164.

s. 89 Üstünde eski bir İngiliz yağmurluğu ... *bana cesur, boyun eğmez ve sevimli biri gibi göründü*: *Age*, s. 163-164.

s. 89 *Rusya'da 1914'te tanıştığım bir hanımdı ... halde tutulacağım söylenmişti bana*: H. G. Wells, *Russia in the Shadows*, New York: George H. Doran Co. 1921, s. 16.

s. 90 *Ancak Moura'nın kızına göre, annesi Newnham'de okumamıştı ve Cambridge'de hiç bulunmamıştı*: Tania Alexander, *An Estonian Childhood: A Memoir*, Londra: Heinemann, 1987, s. 151.

s. 90 *Yirmi altı yaşındaydı ... asla bir burjuva olamazdı*: R. H. Bruce Lockhart, *Memoirs of a British Agent*, Londra: Pan Books, 2002, s. 243-244.

s. 91 *"Anglosakson olan her türlü şeyin en uç noktaya varmış antitezidir. Çekingenliğe bağlı her türlü ihtiyatı kırar. İnsanı tefecilerin eline düşürür ve hatta suç işlemeye yöneltir"*: *Age*, s. 60.

s. 92 *Aynı şey casusluğun büyük paralarla ... bir Bolşevik tuzağına düşürülüp öldürüldü*: Bkz. Gordon Brook-Shephard, *Iron Maze: The Western Secret Services and the Bolsheviks*, Londra: Pan Books, 1998, s. 81-125 ve Michael Occleshaw, *Dances in Deep Shadows: Britain's Clandestine War in Russia 1917-20*, Londra: Constable, s. 124-143. İtilaf devletlerinin Lenin ve Troçki'yi öldürmeyi tasarlamış olabileceğine işaret eden kanıtlar için bkz. Michael Smith, *Six: A History of Britain's Secret Intelligence Service, Part 1: Murder and Mayhem 1909-1939*, Londra: Dialogue, 2010, s. 229-230.

s. 92 *Sadece yazı masası üstündeki ... Bu kişi Peters'ti*: Lockhart, *Memoirs*, s. 318.

s. 93 *İngiltere'ye dönüşünde Lockhart iyi karşılandı ... Rusya'da tanıştığı okültist Aleister Crowley vardı*: *Age*, s. 74-75.

s. 93 *Şimdi altmış beş yaşındayım ... pespaye yatak odalarının birinde ölmek olsa gerek"*: *The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart*, c. 2: *1939-1965*, ed. Kenneth Young, Londra: Macmillan, 1980, s. 741-742, 753.

s. 96 *Daha sonraları Gorki'ye Çeka'nın kendisini peşine taktığını ... onun bir İngiliz casusu olduğuna inanmaya devam etti*: Moura'nın istihbarat örgütleriyle bağlantılarına ilişkin bir değerlendirme için bkz. Andrea Lynn, *Shadow Lovers: The Last Affairs of H. G. Wells*, Boulder: Westview Press, 2001, s. 179-197.

s. 96 *Lenin ona "halis bir bilim adamı" gibi ... Wells'e göre Lenin "çok ilginç" biriydi*: Wells, *Russia in the Shadows*, s. 152, 81, 162, 78, 162.

s. 97 *"O bir hafta önce buradaydı," dedi ... "hem de üç gün önce!"*: *Wells in Love*, s. 175.

s. 97 *"Rusya'da kaldığım sürece bir daha gözüme ... hüsrana uğramış bir çocuk gibi ağladım"*: *Age*, s. 176.

s. 98 *Velhasıl, o gerçekten sevdiğim ... tatlı sözlerinin çekiciliğinden öyle kurtulamıyorum*: *Age*, s. 210.

s. 98 *"Çantanda ne var dedim?" dedim ... beyinsiz olduğunu gördüm*: *Age*, s. 184.

s. 99 *Wells onun başka seçeneğinin olmadığını ... bir kez daha güldü ve konuyu boşladı*: Wells'in Moura'yla konuşmasını aktaran Anthony West, *H. G. Wells: Aspects of a Life*, Londra: Hutchinson, 1984, s. 145.

s. 100 *"Kadına özlem duyarız ... yüzünü örttüğünü kavramamız zordur"*: H. G. Wells, *The Anatomy of Frustration: A Modern Synthesis*, Londra: The Cresset Press, 1936, s. 236.

s. 100 *"Kuşku Tanrılarımızı ve Sevgililerimizi öldürür; bunlar bir daha dirildiğinde, değişmiş olarak dirilir"*: *Age*, s. 237-238.

s. 100 *Babamın Otobiyografi alanındaki Denemesinin ... etkisinin abartılı olabileceğini sanmıyorum*: West, *H. G. Wells* s. 142-145.

s. 101 *"Şeylerin gelecekteki düzeni" diye bir şey yoktur*: H. G. Wells, *Mind at the End of Its Tether*, Londra: William Heinemann, 1945, s. 15.

s. 102 *Dizginsiz arzularla doğan, basbayağı uçkur gevşekliği ... daha az iyiliksever davranacaktır*: H. G. Wells, *Anticipations*, Londra: Chapman and Hall, 1902, s. 299.

s. 103 *Peki, ya geri kalanlar ... Onların payına düşen şey ölüp gitmek ve yok olmaktır*: *Age*, s. 317.

s. 103 *"neşesi kaçmış bir halde ... aptalca bir yığınak görür"*: H. G. Wells, *The Time Machine*, Londra: Penguin, 2005, s. 91.

s. 103 *"Tanrı'nın hikmeti mucibince yeryüzüne indirdiği en naçiz şeyler"*: H. G. Wells, *The War of the Worlds*, Londra: Penguin, 2005, s. 168.

s. 103 *"Belki de istikbal bize değil, onlara nasip edilmiştir"*: *Age*, s. 179.

s. 104 *"Canlı bir yaratığı yakıcı ağrı banyosuna her daldırışımda, şunu söylüyorum: Bu sefer hayvanı hepten yakıp kül edeceğim, bu sefer bana ait bir rasyonel yaratık yapacağım"*: H. G. Wells, *The Island of Doctor Moreau*, Londra: Penguin, 2005, s. 78.

s. 104 *"Kendilerine inler yapıyorlar ... hayvanların ruhlarından başka bir şey görmüyorum"*: *Age*, s. 79.

s. 104 *"Karşınızdaki şey artık bir hayvan değil ... istediğim tek şey buydu"*: *Age*, s. 75.

s. 104 *Karşılaştığım erkeklerin ve kadınların ... azap çektirilen bir hayvandım*: *Age*, s. 130.

s. 105 *"Doğayı incelemek bir insanı sonunda Doğa kadar acımasız hale getirir,"*: *Age*, s. 75.

s. 105 *"Liberal Faşistler, aydınlanmış Naziler arıyorum,"*: *Bkz.* Michael Sherborne, *H. G. Wells: Another Kind of Life*, Londra: Peter Owen, 2010, s. 289.

s. 105 *"Yahudilerin muhtemelen aralarındaki sıkı bağlılığı büyük ölçüde yitirecekleri ve insani ilişkilerde fiziksel olarak ayrı bir unsur olmaktan çıkacakları"*: Wells, *Anticipations*, s. 317.

s. 105 *Gölgeler Altındaki Rusya'da Lenin'in Siyonist liderleri ... İbranice öğretilmesini yasakladı*: Wells, *Russia in the Shadows*, s. 88.

s. 105 *"Bazılarımız Dünyalar Savaşı denen bir kitabı ... dünyalı bedenlerde Marslı zihinler"*: H. G. Wells, *Star Begotten*, ed. John Huntington, Middletown: Wesleyan University Press, 2006, s. 62.

s. 106 *Marslılar "tarihin şimdiye kadarki gelişiminin ... "daha sağlam, daha berrak" yeni bir zihin fırsatını sunmaktadır*: *Age*, s. 131.

s. 106 *"Uyandığımda kafamdan kaçıp gidiyor ... uçuşan bir bulut bile bırakmıyor"*: *Age*, s. 132.

s. 106 *Doğanın düzeninin ihtiyazora ya da pterodaktile oranla ... kaçınılmaz durumla kıvrandığını görüyorum*: H. G. Wells, *The Fate of Homo Sapiens*, Londra: Secker and Warburg, 1939, s. 311-312.

s. 107 *"Zamanı geldiğinde, bu açıkçası mecburen şöyle olacak: 'Size bunu söylemiştim. Sizi gidi kahrolası budalalar.' İtalikler bana aittir"*: H. G. Wells, *The War in the Air*, Londra: Penguin, 2005, s. 279.

s. 107 *"Evrenimiz ... geride uçuşan bir bulut bırakmaksızın varlığını tüketiyor"*: Wells, *Mind at the End of Its Tether*, s. 17.

s. 107 *"zavallı insanlığın" artık "sınırının ucuna çok yakın"*: Wells, *Star Begotten*, s. 82.

s. 107 *"Özgün zihinsel birlik diye bir şey ... en üst düzeydeki bütünlüğüdür"*: H. G. Wells, "A Thesis on the Quality of Illusion in the Continuity of the Individual Life in the Higher Metazoa, with Particular Reference to the Species *Homo Sapiens*", H. G. Wells, *'42 to '44: A Contemporary Memoir upon Human Behaviour during the Crisis of the World Revolution*, Londra: Secker and Warburg, 1944, s. 169 vd.

s. 108 *"Diş gibi şeyler uydurulur ... onlara sarıldığımızda kaybolup giderler"*: H. G. Wells, "The Betterave Papers", *Virginia Quarterly Review*, 21.3 (Yaz 1945), s. 433.

s. 108 *"İyilik bir görenek, bir düzgün sosyal davranış meselesidir ve dünyadaki sosyal değerler çok geniş bir çeşitlilik taşır. ... Ahlakın geçiciliği güzelliğin ölümsüz kesinliğiyle taban tabana zıttır"*: H. G. Wells, *The Happy Turning: A Dream of Life*, Londra: William Heinemann, 1945, s. 48.

s. 109 *"Daha ucuz baskısının hiçbir zaman çıkmayacağı" kaydıyla ... yer alacağı belirtilmekteydi*: Wells, *'42 to '44*, 7.

s. 109 *Kırk yıldır zekâmın kavradığı kadarıyla ... kabul etmeye yatkın bir yapısı vardır*: *Age*, s. 11.

s. 109 *"Önceki örneklerin hepsi tamamen marjinal ... silah olarak kullanan yaşam biçimleri ortaya çıkabilir"*: *Age*, s. 211-212.

s. 110 *"yaşamın ve zamanın temel doğasıyla ilgili olarak yazarın denemelere girişmesini, konuyu sorgulamasını ve malzeme biriktirmesini sağlayan makaleler, bildiriler, broşürler dizisine kesin bir son verdi"*: Wells, *Mind at the End of Its Tether*, s. vii.

s. 110 *"Şeylerin Gelecekteki Düzenini tasarlamak daha da güçleşti ... Dolambaçlı ya da dümdüz bir çıkış yolu yoktur"*: *Age*, s. 5, 15.

s. 110 *Dünya her yıl gittikçe daha fazla düşünce-enerji birikiyor ... hayalini bile kuramadığımız şeyleri başarabileceği kanısındayım*: *Bkz.* Bernice Glatzer Rosenthal (ed.), *The Occult in Russian and Soviet Culture*, Ithaca ve Londra: Cornell University Press, 1997, s. 194.

s. 111 *"Yaşlı adamın sözünü ettiği Tanrı insanlıktır ... Tanrı geleceğin insanlığıdır"*: Aktaran Sheila Fitzpatrick, *The Commissariat of Enlightenment: Soviet Organisation of Education and the Arts under Lunacharsky*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970, s. 5.

s. 112 *"Alaycı bir gülümsemeyle 'Ne kadar iç karartıcı bir fantezi!' dedi Blok. 'Maddenin korunumu yasasının bununla çeliştiğini bilmek hoş bir şey,' diye ekledi"*: Maxim Gorki, *Fragments from My Diary*, çev. Moura Budberg, Londra: Allen Lane/ Penguin Press, 1972, s. 145-146.

s. 112 *Aydınlanma komiseri olarak*: Lunaçarski ve Aydınlanma Komiserliği için bkz. Kirkpatrick, *The Commissariat of Enlightenment*.

s. 113 *"insan ruhunu geliştirip 'Bütünsel Ruh'a dönüştürmek"*: Nina Tumarkin, *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997, s. 21.

s. 113 *"Kişilik ölümden sonra yok olmaz. ... Hayatta farklı yanlarını gösterdikten sonra, evrensel insan yaratıcılığının bir zerresi olarak sonsuza kadar yaşar"*: Rosenthal, *The Occult in Russian and Soviet Culture*, s. 259.

s. 113 *Her iki bilinç durumu ... bütün yaptıkları şeyler, uykuda söyledikleri ve yaptıkları şeylerdir*: P. D. Ouspensky, *In Search of the Miraculous: Fragments of an Unknown Teaching*, Londra: Penguin/Arkana, 1987, s. 143.

s. 114 *Behterev ertesi gün (bazı kaynaklara göre aynı gün) öldü*: Behterev'in ölümüne ilişkin biraz farklı bir anlatım için bkz. Donald Rayfield, *Stalin and His Hangmen: An Authoritative Portrait of a Tyrant and Those Who Served Him*, Londra: Penguin, 2005, s. 158 ve Roman Brackman, *The Secret File of Joseph Stalin*, Londra: Frank Cass, 2001, s. 195-197.

s. 114 *"Ülkemizde her insan uğraşı alanında mucizeler yaratmak mümkündür"*: Bkz. Bernice Glatzer Rosenthal, *New Myth, New World: From Nietzsche to Stalinism*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2002, s. 414.

s. 114 *"Yoldaşlar, ülkemiz Sovyetler Birliği'nde insanlar doğmaz ... Bir insan yapıldım ben"*: *Age*, s. 416.

s. 115 *Bizzat insanlar üzerinde deney yapmamız gerekir ... Bunu için yüzlerce insan birimi gerekecektir*: Bkz. Arkady Vaksberg, *The Murder of Maxim Gorky: A Secret Execution*, New York: Enigma Books, 2007, s. 283. 1920'lerin başlarındaki Sovyet mikrop savaşı deneylerinde insan deneklerin kullanılışı için bkz. Smith, *Six*, s. 296-297.

s. 116 *"Değişen doğada insan kendisini değiştiriyor"*: Bkz. Anne Applebaum, *Gulag: A History of the Soviet Camps*, Londra: Allen Lane, 2003, s. 81.

s. 116 *Hayati tehlikeyle dolu koşullarda çalışan ... ağaç kabuklarıyla ve otlarla beslendi*: David Remnick, *Lenin's Tomb*, Londra: Penguin, 1994, s. 139.

s. 116 *"Sanırım, kıtlıktan etkilenen 35 milyon insanın çoğu ölecek ... yerlerini okumuş, zeki, zinde insanlardan oluşan yeni bir topluluk alacak"*: Bkz. A. Nekrich ve M. Heller, *Utopia in Power: A History of the Soviet Union from 1917 to the Present*, Londra: Hutchinson, 1986, s. 121.

s. 116 *"Doğanın güçleri asalak yığınları yaratır; aklımız bizi onlarla uzlaşmaktan alıkoyar – sıçanlar, fareler, tarla sincapları ülke ekonomisine çok büyük bir zarar verir"*: Rosenthal, *New Myth, New World*, s. 271.

s. 117 *Engels "Avrupa'nın göbeğindeki vahşiler" diye nitelendirdiği Slavları kastederek "tarih dışı halklar"a boyun eğdirilmesini kutlamış ve sonraki dünya savaşında yok edilmelerinin tarihte ileriye doğru bir adım olacağını belirtmişti*: Engels'in ırkçılığı için bkz. Tristram Hunt, *The Frock-Coated Communist: The Revolutionary Life of Friedrich Engels*, Londra: Allen Lane/Penguin, 2009, s. 169-171.

s. 117 *"Havanın fethini esirden oluşmuş uzayın fethi izleyecektir ... ölümsüzlüğe ulaşmaktan kuşku duyulamaz"*: *Selected Works of Konstantin E. Tsiolkovsky*, Honolulu: University Press of the Pacific, 2004, s. 124-127.

s. 118 *Hafif sivrisinek dokunur ... sivrisinek yaklaşınca ölüme*: Keith Douglas, "How to Kill", *Keith Douglas, The Complete Poems*, Londra ve New York: Faber and Faber, 2000, s. 119.

s. 118 *Gorki yurtdışında yaşarken bile Sovyet devletine bağlıydı ... Yagoda yazara bir araba alınması için 4.000 dolar gönderdi*: Bkz. Vitaly Shentalinsky, *Arrested Voices: Resurrecting the Disappeared Writers of the Soviet Regime*, New York ve Londra: Martin Kessler Books/Free Press, 1996, s. 252-254.

s. 119 *Sovyetler Birliği'nde kitlesel bir kaçış yaşanmıştı; Lenin'in kiraladığı vapurlarla ülke dışına sürülen yüzlerce aydının yanı sıra, kendi istekleriyle ülkeden ayrılan birçok kişi vardı*: Bkz. Leslie Chamberlain, *The Philosophy Steamer: Lenin and the Exile of the Intelligentsia*, Londra: Atlantic Books, 2006.

s. 121 *Mayıs 1934'te Gorki'nin oğlu Maksim Peşkov ... doktorlar ve sekreter de Yagoda'nın kontrolü altındaydı*: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 210.

s. 122 *Bütün ülkelerin ölüleri, birleşin!*: Bkz. Rosenthal, *The Occult in Russian and Soviet Culture*, s. 27.

s. 122 *Lenin'in tabutunu taşıyanların başında Stalin ve Zinovyev vardı; bir hastalık sırasında toparlanmak için Karadeniz kıyısında bulunan Troçki'ye törenin tarihi bile bildirilmedi*: Bkz. Ilya Zbarsky and Samuel Hutchison, *Lenin's Embalmers*, çev. Barbara Bray Londra: Harvill Press, 1998, s. 17-18.

s. 123 *Nikolay Fyodorov*: Fyodorov'a ve Bolşevikler üzerindeki etkisine ilişkin bir değerlendirme için bkz. John Gray, *Straw Dogs: Thoughts on Humans and Other Animals*, Londra: Granta Books, 2002, s. 137-139. Benim de yararlandığım ha-

rika bir değerlendirme için bkz. Dmitry Shlapentokh, "Bolshevism as a Federovian Regime", *Cahiers du Monde Russe*, 37.4 (Ekim-Kasım 1996), s. 429-466.

s. 123 *Dünyanın kaderi bize insan uğraşının ... ve bu onun yüce varlık nedenidir*: Nikolay Fyodoroviç Fyodorov, *What was Man Created For? The Philosophy of the Common Task*, Lozan: Honeyglen Publishing, 1990, s. 96-97.

s. 124 *Her ne kadar Gorki ön planda görünse de ... büyük çaplı operasyonu yöneten yine Krasin'di*: Bkz. Sean McMeekin, *History's Greatest Heist: The Looting of Russia by the Bolsheviks*, New Haven ve Londra: Yale University Press, 2009, s. 91.

s. 124 *Bir gün her şeye gücü yeten konuma kavuştuğunda ... büyük şahsiyetler arasında yoldaşımızın da olacağına eminim*: Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 181.

s. 125 *Lenin'in anıt mezarında benimsenen küp biçimin ilham kaynağı ... ressam Kazimir Maleviç'ti*: Bkz. Bernice Glatzer Rosenthal, "Political Implications of the Early Twentieth Century Occult Revival", Rosenthal, *The Occult in Russian and Soviet Culture*, s. 405-406.

s. 125 *Lenin'in ölümünün ölüm olmadığı ... yeni koşullar dizisini yaratma uğraşımıza aracılık eden yeni bir nesnedir*: Aktaran Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 190.

s. 125 *Ülkenin her yanındaki fabrikalarda ve devlet dairelerinde ölü lider için "Lenin köşeleri" biçiminde mabetler oluşturuldu:* Richard Overy, *The Dictators: Hitler's Germany and Stalin's Russia*, Old Saybrook: Konecky and Konecky, 2004, s. 109.

s. 126 *"Hiçbir kitap, hiçbir kutsal metin, hiçbir bilim insan biçimine bürünen benliğin ... diyen bir İlahi konumuna yükseltiyorum"*: Aktaran Charlotte Douglas, "Beyond Reason: Malevich, Matiushin and Their Circle", *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890-1985*, New York: Los Angeles İl Sanat Müzesi ve Abbeville Press, 1986, s. 188-190.

s. 126 *Modernist mimari çoğu kez okültist fikirleri yansıtmıştır ... dik açıya verilen ikonografik önemde görülen etkisini açığa vurur*: Bkz. J. K. Birkstead, *Le Corbusier and the Occult*, Cambridge, Mass. ve Londra: MIT Press, 2009.

s. 126 *"Vladimir İliç sonsuzdur. ... Onun hatırasını nasıl anacağız? Mimaride küp sonsuzdur; ... Vladimir İliç'e bir anıt olarak dikeceğimiz mozole de bir küpten türesin"*: Tumarkin, *Lenin Lives!*, s. 189.

s. 127 *Uygun bir istirahatgâh yaratma süreci boyunca ... gözler yuvalara gömüldü ve kulaklar buruştu*: Zbarsky ve Hutchison, *Lenin's Embalmers*, s. 24-31 ve Catherine Merridale, *Night of Stone: Death and Memory in Russia*, Londra: Granta Books, 2000, s. 182-184.

s. 129 *Komünizmin son yılları boyunca Lenin'in elbisesi her on sekiz ayda bir çıkarıldı ve ona bir KGB terzisince özel olarak yapılmış yeni bir elbise giydirildi*: Remnick, *Lenin's Tomb*, s. 443-444.

s. 130 *Elveda anama ve karıma ... Son kerteye kadar bu acıyı*: Kaynak Michael Jakobson, *Origins of the Gulag: The Soviet Prison Camp System 1917-1934*, Lexington: University Press of Kentucky, 1993, s. ii.

s. 130 *Kırık hayatların ve kemiklerin çatırtısından / Daha büyük keyif, daha güzel müzik yok:* Aktaran Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 76.

s. 130 *"Bizim için eski ahlak ve 'insanlık' sistemleri yoktur ve olamaz ... evrensel özgürlük adına elimize kılıcı aldık"*: Bkz. W. Bruce Lincoln, *Red Victory: A History of the Russian Civil War, 1918-1921*, New York: Simon and Schuster, 1989, s. 388.

s. 131 *Bir anlatıma göre, Jerzinski olaydan önce Stalin'i çarlık gizli polisinin eski bir ajanı olmakla suçlayan dosyalara tesadüfen ulaşmıştı*: Brackman, *Secret File of Joseph Stalin*, s. 192.

s. 131 *Lockhart güncesinde Amerikalı diplomat George Kennan'ın 1958'de Stalin'in çarlık polisinden maaş aldığını kanıtlayabileceği yolundaki savını aktarır. (Kennan ayrıca Stalin'in "ölüme gönderildiği" kanısındaydı.)*: *The Diaries of Sir Robert Bruce Lockhart*, c. 2, s. 758.

s. 132 *Evrene baskın düzenliyoruz ... Korkulukların kıyımını örgütlüyoruz*: Rosenthal, *New Myth, New World*, s. 98-99.

s. 134 *"Tuzağa düşmüş bir fare gibiyim. Yaşamak istiyorum. Nasıl ve ne pahasına olursa olsun, yaşamak istiyorum"*: Brackman, *Secret File of Joseph Stalin*, s. 207.

s. 134 *Blumkin'in ortalıktan kayboluşu tam anlamıyla örtüldü ... Blumkin'e "Sovyetler Birliği Kahramanı" unvanının verilmesini önerdi*: Blumkin'i anlatan yakın dönemdeki bir kaynak için bkz. Mary-Kay Wilmers, *The Eitingons: A Twentieth-Century Story*, Londra: Faber and Faber, 2009, s. 158-159.

s. 135 *Stalin'in en güvenilir yakını konumuna yükselen Menjinski ... işkence, tecavüz ve infaza gönderdiği kişilere antika bir nezaket gösterdi*: Brackman, *Secret File of Joseph Stalin*, s. 209.

s. 135 *Stalin'in geleceği nasıl tasarladığı ... inceledikten sonra heyecanla şöyle bağırır: "Almanlar sahiden akıllı herifler!"*: Joseph Roth, *The Silent Prophet*, Londra: Peter Owen, 2002, s. 175.

s. 136 *Makinelerden biri ölülerden sürekli canlı üretirken, diğeri canlılardan ölüler üretiyor*: Rosenthal, *The Occult in Russian and Soviet Culture*, s. 26.

s. 137 *"Elektrik Tanrı'nın yerini alacaktır. Köylü elektriğe dua etsin; merkezî makamların gücünü semanın gücünden daha fazla hissedecektir."*: Dmitri Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy*, Londra: HarperCollins, 1994, s. 372.

s. 137 İnsanın mevzii bir fenomen olduğunu ... rasyonel bir yaklaşımla ilerlediğine inanmıyordu artık: Shentalinsky, *Arrested Voices*, s. 214-215.

s. 138 *Bolşevikler iktidara geldikleri andan itibaren yargısız infaza ... durumu anlayıp korkudan titremesini ve feryat etmesini sağlayacak şekilde gerçekleşmesi gerekir"*: Bkz.

Tim Tzouliadis, *The Forsaken - From the Great Depression to the Gulags: Hope and Betrayal in Stalin's Russia*, Londra: Little, Brown, 2008, s. 357.

s. 139 *"Sadece suçluları idam etmemeliyiz. Masumları idam etmek kitleleri daha fazla etkileyecektir"*: Remnick, *Lenin's Tomb*, s. 506.

s. 139 *Krilenko idam cezasının yeniden yürürlüğe konulmasından önce ... kendince bir mizah duygusunu ortaya koymaktaydı*: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 114.

s. 139 *Bu infazların gerekçesi herhangi birisinin işlediği bir suç değil, sadece bir listede yer almış olmalarıydı*: *Age*, s. 80.

s. 139 *Çeka 1918'in ortalarından iç savaşın sona erdiği 1921'e kadar 100 ila 250 bin insanı infaz etti ... çarlığın son yüzyılında infaz edilenlerin yedi katını bulan bir sayı demekti bu*: Lincoln, *Red Victory*, s. 384.

s. 139 *Buna rağmen Bolşevikler iktidardaki ilk dört yılda Romanov hanedanının 300 yıllık bütün tarihinde idam ettiğinden daha fazla insanı infaz etti*: Jakobson, *Origins of the Gulag*, s. 24-25.

s. 139 *İnfaz yöntemleri eklektikti ... çiftler halinde birbirine bağladıktan sonra fırınlarda diri diri yakmayı alışkanlık edinmişti*: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 80.

s. 139 *Orwell'in 1984 romanında geçen bir işkence tekniğinin versiyonu ... beyinler kütüğün yanında yere açılan bir çukurda ağzına kadar doldı*: Lincoln, *Red Victory*, s. 385.

s. 140 *Kurbanlardan geriye kalanlar israf edilmezdi ... soruşturmadan geçirdiği kişilerin altın dişlerinden kendisine takma dişler yaptırmıştı*: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 75.

s. 140 *"Bu mahkûmlardan ne kadar çabuk kurtulursak, sosyalizme o kadar çabuk ulaşırız"*: Lincoln, *Red Victory*, s. 389.

s. 140 *Bruce Lockhart'ın Çeka merkezinden çekip gitmesine izin verildiğinde ... bunlara başvurmanın çıkarına olmadığı karşılığını verdi*: William Henry Chamberlin, *The Russian Revolution*, c. 2, New York: Grosset and Dunlap, 1965, s. 70-71.

s. 141 *Tambov köylü ayaklanması (1919-21) ağır toplarla ... köylerdeki bütün evler yakılarak yok edildi*: Tambov ayaklanmasının bastırılmasında zehirli gaz kullanılması ve köylerin toptan yıkılarak sakinlerinin sürülmesi konusunda bkz. *The Black Book of Communism*, Cambridge, Mass. ve Londra: Harvard University Press, 2000, s. 116-118.

s. 141 *Büyük kayıplar veren başka bir kesim Beyaz ordulardaki askerlerdi ... ayrımsız saldırılara hedef oldu*: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 79-80.

s. 142 *Ekim 1920'de Yahudi komünistler Lenin'e Kızıl Ordu'nun Polonya'dan çekilirken pogromlar işlediğini bildirdiler. Lenin herhangi bir önlem almaktan kaçındı*: Bkz. Richard Pipes, *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*, New Haven ve Londra: Yale University Press, 1998, s. 116-117.

s. 142 *"Tam da bu belgenin Beyaz ordularda dolaştığı sırada ... içeriklerine bakmaksızın bütün İbranice kitapları yasaklıyordu"*: Norman Cohn, *Warrant for Genocide*, Londra: Serif, 1996, s. 132.

s. 142 *Bu gerçeklere aldırmayan Beyazlar, amansız biçimde Yahudileri hedef alarak, Ukrayna ve Belorusya'da yaklaşık 300 bin kişiyi katlettiler*: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 82.

s. 142 *Çeka'nın saçtığı terör, boyutu ve kapsamı bakımından başlı başına bir kategoriydi ... muhbir olarak hizmet veren yüz binlerce, daha sonraları milyonlarca kişi vardı*: Bkz. John J. Dziak, *Chekisty: A History of the KGB*, New York: Ivy Books, 1988, Bölüm 1 ve Bölüm 2.

s. 143 *1922'de açıklanan resmî istatistiklere göre*: Nekrich ve Heller, *Utopia in Power*, s. 173.

s. 143 *Köylü ayaklanmaları bazen Kızıl Ordu'nun düzenli birliklerince bastırıldı ... binlerce ceset bölgedeki nehirlerle denize taşındı*: *Age*, s. 236-37.

s. 143 *1930-32'de bir milyonu aşkın Kazak, 1932-33'te yaklaşık 3 milyon Ukraynalı açlıktan öldü*: Bu tahminler için bkz. Timothy Snyder, "Holocaust: The Ignored Reality", *New York Review of Books*, 56.12 (16 Temmuz 2009).

s. 143 *Moğolistan'da nüfusun yaklaşık üçte biri kolektifleştirme ve manastırların yıkılması yüzünden yok oldu*: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 190.

s. 143 *Doruk noktasında Gulag sisteminin barındırdığı insan sayısı, belki de geri kalan dünyadaki toplam tutuklu sayısından daha yüksekti*: Jakobson, *Origins of the Gulag*, s. 139.

s. 144 *Mahkûmların öldürülmesinde gaz kullanıldığı yönünde bazı bulgular vardır*: Bkz. Merridale, *Night of Stone*, s. 254.

s. 144 *Bununla birlikte Nazilerin sözgelimi Sobibor ve Treblinka'da işlediğine benzer bir kırım olmadı*: Bkz. Robert Gellately, *Lenin, Stalin and Hitler: The Age of Social Catastrophe*, Londra: Vintage Books, 2008, s. 460, 521.

s. 144 *Soğuğa bağlı ölümler kayıt tutmaları istenen resmî makamlar ...* ölülerin elleri kesilir ve buzun çözülmesi için bir süre asılı tutulurdu: Tzouliadis, *The Forsaken*, s. 230.

s. 144 *Minsk yakınlarında bir doğalgaz boru hattı döşeyen işçilerce açığa çıkarılan bir alanda, tutsak alınırken yanlarına aldıkları eşyaları taşıyan cesetler bulundu – cüzdanlar, okuma gözlükleri, çocuk oyuncakları*: *Age*, s. 355-56.

s. 144 *Moskova'dan pek uzak olmayan ve infaz yeri olarak kullanılan eski bir manastırda ... Karlar bile insan külleriyle örtülüydü*: Bkz. Remnick, *Lenin's Tomb*, s. 138-39.

s. 145 *Sovyetler Birliği'nde 1941-45 arasında yaklaşık 18 milyon kişi Nazilerin kurbanı oldu ... 30 milyon kişiyi açlıktan öldürmeyi öngören Açlık Planı'nı tam anlamıyla*

uygulamış olacaktı: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 395. Bazı tahminlere göre, Nazi istilasına bağlı Sovyet kayıpları 25 milyonun üzerindeydi. Yahudilere yönelik toplu katliam için bkz. Patrick Desbois, *The Holocaust by Bullets*, Londra: Palgrave Macmillan, 2008. Açlık Planı için bkz. Snyder, "Holocaust: The Ignored Reality."

s. 145 *Lenin ve Stalin terörü uygularken, güvenlik birimlerine tutuklanacak insanlar için kotalar ... vücuda sinen ölüm kokusunu giderecek kolonya istihkakları verildi*: Tzouliadis, *The Forsaken*, s. 103.

s. 146 *Ziyareti sırasında taze somunların vitrinde sergilendiği fırınlar ... somunlar boyalı alçıdan yapılmıştı*: Bkz. Gustaw Herling, *Volcano and Miracle*, New York: Penguin, 1996, s. 248.

s. 147 *Amerikan Komünist Partisi tarafından Sovyetler Birliği'ne gönderilen sendikacı Fred Beal ... sosyalist bir Yahudi gazetesi dışında hiçbiri onun anlattıklarına ilgi duymadı*: Tzouliadis, *The Forsaken*, s. 56-57.

s. 147 *Duranty egzotik felsefelere meraklıydı ... Paris'te bir dizi "sihirli uğraş"ı sergilemede Crowley'ye katıldı*: Duranty'nin Weininger'e hayranlığı ve Crowley'yle ilişkisi için bkz. S. J. Taylor, *Stalin's Apologist: Walter Duranty, The New York Times's Man in Moscow*, New York: Oxford University Press, 1990, s. 28-38.

s. 148 *bir ara yanında çalışan Tümgeneral J. F. C. Fuller kilit bir İngiliz tank savaşı stratejisi uzmanı olacaktı*: Bkz. Patrick Wright, *Tank: The Progress of a Monstrous War Machine*, Londra: Faber and Faber, 2000, Bölüm 10.

s. 148 *"Devrim mağduru Anna Karenina torunlarının talihsiz kuşağı"*: Tzouliadis, *The Forsaken*, s. 53.

s. 149 *Duranty Sovyetler Birliği'nde kaldığı yıllarda bir OGPU elemanı mıydı? ... o dönemde OGPU için çalıştığı ileri sürülmüştür*: I. F. Stone'a ilişkin kanıtlar için bkz. John Earl Haynes, Harvey Klehr ve Alexander Vassiliev, *Spies: The Rise and Fall of the KGB in America*, New Haven: Yale University Press, 2009, s. 146-152.

s. 150 *Alımeteli, görevini yerine getirdikten sonra tutuklandı, felç olup konuşma yetisini yitirinceye kadar işkence gördü. Ardından vuruldu ve eşyaları tiyatroda açık artırmayla satıldı*: Rayfield, *Stalin and His Hangmen*, s. 340 ve Donald Rayfield, "As though no one was looking", *Times Literary Supplement* (12 Aralık 2008), s. 23.

s. 151 *"Duruşmaların düzmece olduğunu ve dramatik bir siyasal kurmaca projesi olarak salmelendiğini varsaymak için, ortada Shakespeare tarzında bir yaratıcı deha ve Belasco tarzında bir salmeleme dehası olması gerekir"*: Tzouliadis, *The Forsaken*, s. 113.

s. 152 *Stalin Aralık 1938'de tek bir günde otuz ölüm cezası listesini imzaladı; listeler hiçbiri henüz yargılanmamış toplam beş bin dolayında kişiyi kapsamaktaydı*: Remnick, *Lenin's Tomb*, s. 406.

s. 152 *Taşırsan kendine özgü benliği, aşağılarsan ...* İşte bu değer uğurlanmaya, bu değer uğurlanmaya: Wallace Stevens, "Waving Adieu, Adieu, Adieu", *Collected Poems*, Londra, Faber and Faber, 2006, s. 109.

s. 153 *"hiçbir şekilde 'düzmece' olmadığını"*: *The Diaries of Robert Bruce Lockhart*, c. 1: *1915-1938*, ed. Kenneth Young, Londra: Macmillan, 1973, s. 156.

s. 153 *"Ben bir Sovyet ajanıyım. Mücevher takmaktan hoşlanıyorum ve en yüksek sosyeteye mensubum"*: Aktaran Nina Berberova, *Moura: The Dangerous Life of the Baroness Budberg*, çev. Marian Schwartz ve Richard D. Sylvester, New York: New York Review Books Classics, 2005, s. 245. Ayrıca bkz. Stephen Koch, *Double Lives: Stalin, Willi Munzenberg and the Seduction of the Intellectuals*, New York: Enigma Books, 2004, s. 293 ve Lachlan Mackinnon, *The Lives of Elsa Triolet*, Londra: Chatto and Windus, 1992, s. 104-105.

s. 154 *MI5 ajanı "Klop" Ustinov'a 1951'de ... Blunt'ın maskesi ancak 1979'da alenen düştü*: "Baroness warned MI5 about Blunt in 1951", *Daily Telegraph* (28 Kasım 2002); *Graham Greene: A Life in Letters*, ed. Richard Greene, Londra: Abacus, 2007, s. 405. Moura'nın akrabası Dmitri Collingbridge 7 Mayıs 2008'de yayınlanan *Gizli Ajan Teyzem* adlı bir BBC 4 televizyon programında, onun casusluğa hiç bulaşmamış olabileceğini ileri sürdü. Bunun zorlama bir yorum olmasına karşın, Gorki'nin ölümünde Moura'nın rolünün olmadığını doğrulamakla yararlı bir hizmette bulundu. Moura'nın kariyerine ilişkin bir inceleme için bkz. Donald MacIntyre, *The Times*, 27 Nisan 2010, "Is there a bit of the Baroness in Nick Clegg?" Yazının başlığı Moura'nın İngiliz Liberal Demokrat liderin büyük teyzesi olduğuna göndermede bulunur.

s. 154 *"sapasağlam ayakta kalmanın hazzını, sevdiği kişilerce yok edilmediğini bilmenin hazzını"*: Berberova, *Moura*, s. xxi.

s. 158 *Uzaktan izleme yetisi ... casuslukta kullanım alanları açısından ilgi çekiyor*: Uzaktan izleme ve bununla ilgili fenomenler için bkz. Damien Broderick, *Outside the Gates of Science*, New York: Thunder's Mouth Press, 2007.

s. 158 *1990'lardaki Scole Deneyi kapsamındaki bir dizi ruh çağırma seansında ... bizzat psişik araştırmacıların sert eleştirilerine hedef oldu*: Scole deneyine ilişkin titiz bir değerlendirme için bkz. Bryan Appleyard, *The Sunday Times*, 27 Haziran 1999. Deneyi savunan bir kaynak için bkz. David Fontana, *Is There an Afterlife – A Comprehensive Overview of the Evidence*, Ropley: O Book, 2007, s. 324-347.

s. 158 *Zaten deney yarım kaldı; seanslara katılanlara bu işin başka bir galaksideki uzaylılar için zamanda yolculuğu zorlaştırdığının bildirilmesiyle son buldu*: Roy, *The Eager Dead*, s. 561.

s. 159 *Geçen yüzyılın komünizm ve serbest piyasaya inanç gibi seküler ideolojileri ... kısmen bunun bir sonucu olara din canlanmış bulunuyor*: Sekülerlikten uzaklaşma yöne-

limi için bkz. John Micklethwaite ve Adrian Wooldridge, *God Is Back: How the Global Rise of Faith Is Changing the World*, Londra: Allen Lane, 2009.

s. 159 *Robert Ettinger'in bu alanın kutsal kitabına dönüşen Ölümsüzlük İhtimali (1964)*: Ettinger ve takipçileri üzerinde aydınlatıcı bir değerlendirme için bkz. Bryan Appleyard, *How to Live Forever or Die Trying: On the New Immortality*, Londra ve New York: Simon and Schuster, 2007, s. 198-199.

s. 160 *"bunun bedeli Yaşamdır ... daha görkemli ve daha parlak bir yaşam"*: Robert C. W. Ettinger, *The Prospect of Immortality*, Palo Alto: Ria University Press, 2005, s. 6, 180.

s. 160 *Bir zamanlar bildiğimiz Tanrı olmadan varlığımızı sürdürmemiz ... süreçlere boyun eğdirmekle başarabiliriz*: Alan Harrington, *The Immortalist: An Approach to the Engineering of Man's Divinity*, St Albans: Panther, 1973, s. 11, 15, 29, 229.

s. 163 *Dünyanın boşalmış şarap kadehinden sarhoşken ... ve saniyeler geçti ağır tatlı damlalarla*: George Faludy, *Selected Poems of George Faludy 1933-80*, ed. ve çev. Robin Skelton, Athens: University of Georgia Press, 1985, s. 98.

s. 164 Aşkınlık: Sonsuz Yaşamın Dokuz Adımı: Ray Kurzweil ve Terry Grossman, MD, *Transcend: Nine Steps to Living Well Forever*, New York: Rodale Books, 2009.

s. 165 İvmeli getiriler yasası ... *Evrenin yazgısı budur*: Ray Kurzweil, *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*, New York: Viking, 2005, s. 24-29.

s. 166 *"evren yüce zekâya ulaşacaktır"*: *Age*, s. 390.

s. 166 *Varlığımızın önemine aşırı abartılı bakışı ... bütün evrenin parmak uçlarımızda yer almasına kadar sürecektir*: *Age*, s. 487.

s. 167 *"bilgisayarların teknolojik evrimin bir nihai ürünü olarak daha az önem taşıdığı ... katalizörler olarak daha büyük önem taşıdığı ortaya çıkabilir"*: Dyson, *Darwin among the Machines*, s. 32.

s. 167 *Aslında bu anlayış amaç tasarımını gerektirmez ve sıkı sıkıya Darwinci çerçevede formüle edilebilir*: Gaia teorisinin Darwinci bir formülasyonu için bkz. Lovelock, *The Vanishing Face of Gaia*, Londra: Allen Lane, 2009, s. 112-118.

s. 168 *Dünyanın bana ne ifade ettiğini anlatmam gerekirse ... hakkında söyleyeceği şeyleri dinlerim*: Czeslaw Milosz, "Throughout our Lands", *New and Collected Poems*, Londra: Penguin, 2005, s. 182.

s. 168 *Dünyayı incelemeye onu anlaşılır kılan ... bu kafa karışıklıklarından kurtulmayacağımız kanısındayım*: Balfour, *The Foundations of Belief*, s. 301.

s. 169 *Dar anlamda yorumlandığında ... Ne bağımsız güce, ne de fiili varlığa sahiptirler*: *Age*, s. 310-311.

s. 170 *Sözgelimi, insanların dünyada karşılaştığı düzenin kendi başına ortaya çıkmış ola-*

mayacağını söyleyen tasarım savını ele alalım: Yakın dönemde tasarım savını benimseyenlerden biri Antony Flew'dur. Bkz. Antony Flew ve Roy Abraham Varghese, *There Is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind*, New York: HarperCollins, 2008, Bölüm 5.

s. 170 *Eğer evrenimiz çok sayıda evrenden biriyse ... bu evrende insanların bulunması olgusu özel bir açıklama gerektirmez*: Bu konulara ilişkin bir değerlendirme için bkz. Paul Davies, *The Goldilocks Enigma: Why Is the Universe Just Right for Life?*, Londra: Penguin, 2007.

s. 172 *dünyayı kurcalamak için kullandığımız araçlardır*: Burada geçen "kurcalama" terimini Nassim Nicholas Taleb'den aldım. *Bkz.* Taleb, *Tinkering: How to Live in a World We Don't Understand*, yakında yayımlanacak.

s. 173 *"gerçekten yalın bir anlayış dünyanın tamamen anlaşılır olduğunu varsayamaz ... karanlık uçurumlar olabilir"*: George Santayana, "Ultimate Religion", *The Essential Santayana: Selected Writings*, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 2009, s. 343.

s. 174 *Aklım bir tasarım, bir hedef ve bir son ...* İlahi kaos ve onun içinde de sınırsız umut ve olasılıklar var: Richard Jefferies, "Absence of Design in Nature", *Landscape with Figures: An Anthology of Richard Jefferies's Prose*, Londra: Penguin, 1983, s. 244.

s. 174 *Uyanık halde uzanıp yağmuru dinledim ... "Üstüne yağmur yağan ölüler mutludur"*: Edward Thomas, *The Icknield Way*, Londra: Wildwood House, 1980, s. 280-283.

s. 176 *Ulu orman göğe yükseliyor ... Ve kendimden geçiyorum*: Edward Thomas, "Lights Out", *Annotated Poems*, ed. Edna Longley, Tarset: Bloodaxe, 2008, s. 136.

s. 177 *Daha limandayken, şehirden yayılan çürümenin hafif, işveli ... mezara doğru yavaşça ve vakarla yürüyorlar*: György Faludy, *My Happy Days in Hell*, çev. Kathleen Szasz, Londra: Penguin Books, 2010, s. 113-114.

Ölümsüzleştirme Kurulu'nda siyaset felsefecisi John Gray insanoğlunun ölümü yenme ve ölümsüz olma saplantısının iki farklı coğrafyada, farklı güdülerle ortaya çıkan iki sözde bilimsel versiyonunu parlak ve ürkütücü bir bakışla ele alıyor. Birincisi on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başları İngiltere'sinde bir sevgi nesnesinin ölümünü kabul etmeyen ve onlarla medyumların otomatik yazıları, ruh çağırma seansları gibi yollarla ilişki kurduklarına inanan bir grup aydının, insan yaşamının bedensel ölümden sonra da sürdüğüne tutkuyla bilimsel kanıtlar arayışı. İkincisiyse oluşum halindeki Sovyetler Birliği'nde bilimin pek de uzak olmayan bir gelecekte ölümü yenebileceğine inanan "Tanrı Yapıcılar" adlı Bolşevik seçkinler çevresinin çabaları. Kitap adını Lenin'in cesedini yoğun mumyalama yoluyla ebedileştirmeyi amaçlayan "Ölümsüzleştirme Kurulu"ndan alıyor.

814293
ALC
4293 ALC

ISBN 978-975-08-2504-0
9 789750 825040